

KAKO JE MAĐARSKA VELIKAŠKA OBITELJ FESTETIĆ IZGUBILA SVOJE POSJEDE U HRVATSKOJ POSLIJE PRVOGA SVJETSKOG RATA

HOW THE HUNGARIAN NOBLE FAMILY FESTETIĆ LOST THEIR PROPERTIES IN CROATIA AFTER THE FIRST WORLD WAR

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Zagreb, Anićeva 25

mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: x. x. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: x. x. 2022.

Pregledni rad / Review

UDK / UDC: 929.52Festetić

[332.2.021+ 332.26] (497.5)“1918/1929”(091)

SAŽETAK

Samuel i Eugen (Jenö) odnosno Tasilo Festetić bili su vlasnici dva velika imanja na području današnje Hrvatske do 1919 godine. Samuel je imao posjed Bajnski dvori kod varaždinskog Ivanca, a Eugen i Tasilo bili su vlasnici najvećeg dijela Međimurja s ratarском površinom od 27.000 jutara i još dosta zemlje koju su davali u zakup. Oba posjeda, kako prvi u Hrvatskom Zagorju, tako i drugi u Međimurju koje je do 1918 potpadalo pod uži teritorij Mađarske, bili su do 1918. izvrsno vođeni i kao takovi postali su poželjni mnogima. Pod prividom provođenja agrarne reforme započeta je 1919. podjela zemlje i prodaja drva, a isticanje da se agrarna reforma provodi u interesu naroda često je bila samo maska pod kojim se je pljačkao narod kroz kreditiranje odnosno zaduživanje. Nakon usitnjavanja Festetićevog posjeda nije od ranijeg posjeda ostalo ništa osim dvoraca, a u Bajnskim dvorima niti to jer su prilikom upada u dvorac pljačkaši Bajnske dvore i zapalili, te je time izostala mogućnost obnavljanja rada na posjedu. A sve je to činjeno po zakonskim uredbama i uz uključivanje više političkih faktora od kojih su korist izvukli i Pribičevići demokrati i neki Radićevci, ali ponajviše banke koje su upravljale ovim poslovima. Festetićevi kao strani državljani, austrijski i mađarski našli su se na udaru srpskih vlasti koje su kao prvi cilj u novoj državi nastojale eliminirati plemstvo koje je u prošlosti bilo nosilac hrvatske državnosti. Oba posjeda su izgubila značaj feuda, ali je Stjepan Radić promatrao Hrvatsko Zagorje i njegove plemićke posjede kao područje gdje su seljaci bili najskloniji prihvatu Hrvatske kao republike poistovjećujući time svoj interes s Radićevim republikanstvom do 1925 godine. No u sukobu s beogradskim režimom prevladao je postupak vlasti, koja je malo pomalo kršila republikanstvo u korist Karađorđevićeve monarhije raznim sredstvima, ne libeći se koristiti sva sredstva i lukavstva. Povezani ovim zajedničkim interesom za republiku seljaci Varaždinske županije i Međimurje bili od 1920. do 1927. najvjerniji glasači Stjepana Radića. Međutim Radićevo priznanje Vidovanskog ustava i Karađorđevićeve monarhije djelovalo je na seljaštvo i umanjilo njihovu privrženost Hrvatskoj seljačkoj stranci premda ta privrženost nije nestala samo je bila potisnuta.

Građe o Festetićevim posjedima u Hrvatskoj je vrlo malo, a da li ima negdje drugdje građe nije istraženo, pa se u ovom radu pokušava na osnovu nekoliko pronađenih dokumenata opisati raspad ovih posjeda koje su držali Mađari, koji su bili izloženi politici dr. Pere Magdića, dr. Ivana Novaka i dr. Hinka Krizmana kao demokrata, ali i Hrvatskoj seljačkoj stranci koja je bila novčano a možda i stručno preslaba da provede ideje svog predsjednika i ideologa Stjepana Radića.

Ključne riječi: Samuel, Eugen i Tasilo Festetić, Hrvatska seljačka stranka, demokrati, Bajnski dvori, Međimurje, šume, agrarna reforma. 1918-1929.

Keywords: Samuel, Eugen and Tasilo Festetić, Croatian Peasant Party, Democrats, Bajnski dvori, Međimurje, forests, agrarian reform, 1918-1929

I. UVOD

Festetićeви se javljaju kao predijalci na posjedu zagrebačke biskupije u Kašini u 16 stoljeću, a onda ih nalazimo u Čakovcu od 1617.godine. Luka Festetić bio je špan (upravitelj) posjeda zagrebačkog biskupa u Vugrovcu kraj Zagreba, a od 1630. radi na biskupskom dobru u Dubravi i Gradecu u Križevačkoj županiji. Dne 26. studenog 1625. Luka i sinovi dobili su od kralja Ferdinanda plemićki list i grb što je proglašeno u Hrvatskom saboru 23. ožujka 1625. Lukini sinovi Stjepan, Pavle i Petar dobili su 1629. od kralja i posjede Pogančec i Grabrec te Raven, Pakaczian, Laurentochinu i Retkow u Križevačkoj županiji, a u drugoj polovini 17 stoljeća jedna grana obitelji nastanjuje se na zagrebačkom Gradecu. Utemeljitelj ugarske grane Festetić bio je Pavao Festetić koji je kao vojni zapovjednik u službi grofa Adama I. Batthyanyja zadužio kralja, te je ženidbom s Uršulom Bornemisza 1638. stekao posjed Tolnu u istoimenoj županiji po kojoj je taj dio obitelji i stekao pridjevak »de Tolna«. Ugarskim grofom za zasluge u vojnoj službi postao je Pavlov unuk Josip 1694.-1757. Sin njegovog brata Pavao Festetić (1725.-1782.) odbio je 1757.godine dužnost stalnog administratora za poslove Ugarske komore iz Požunu, ali je 1759. prihvatio položaj savjetnika u istoj Komori, postavši taj položaj 1762. u bečkoj Dvorskoj komori, te ga spominje Baltazar Adam Krčelić u *Annuama*. Za zasluge u promicanju narodnog gospodarstva, posebice voćarstva i svilogojstva kraljica Marija Terezija dodijelila je 1772. Pavlu ugarsko grofovstvo. Njegov sin Juraj (1754.-1819.) osnovao je u Keszthelyu odgojni zavod Georgikon kao poljoprivrednu školu i prvi zavod za gospodarske i poljoprivredne stručnjake, koja djeluje do 1842.godine, a koja je utjecala i na osnivanje gospodarske škole u Križevcima 1860. godine. Juraj je 1791. kupio od grofa Althana koji je zaposjeo posjede Zrinskih gotovo cijelo Međimurje, te je tim veleposjedom i drugim posjedima Festetića u Mađarskoj upravljao Jurjev sin Ladislav (1786.-1846.).

Ladislav je 1832. kupio od obitelji Knežević posjed Svetu Helenu u okolici Čakovca. Bio je i kaptan Legrada. Stric Jurja Ludovik (1730.-1797.) došao je u posjed Brestovca u Požeškoj županiji, te je dao sredstva za osnivanje đačkog sirotišta u Požegi, a njegovi sinovi Augustin, Samuel i Dionizije dobili su 1857. austrijsko grofovstvo. Marija Festetić bila je udana za Pavla Draškovića II. (1844.-1889.), koji jr osnovao u Ludbregu podružnicu Gospodarskog društva, a njihov sin Pavle III. uspješno se prilagodio novom vremenu, u vremenu Kraljevine Jugoslavije, te je svoj posjed modernizirao i opremio strojevima, te se uspio održati zahvaljujući podsjećanju da je Janko Drašković bio autor uputa za poslanike u Požunu 1830. promovirajući jedinstveno trgovanje na području t.zv. Ilirije koji prostor je Srbija od Garašanina počela smatrati područjem velike Srbije. Međimurje je od Ladislava naslijedio sin Juraj (1815.-1883.), član magnatske kuće Ugarsko-hrvatskog sabora i veliki župan županije Zala, te član Ugarskog kraljevskog ministarskog vijeća od 1859. godine i nosilac drugih važnih dužnosti. On je osnovao 1855. dioničko društvo koje je osnovalo u Čakovečkom dvorcu Zrinskih tvornicu šećera koja je radila do 1870. godine. Dao je sagraditi i novi dvorac u Pribislavcu odakle se upravljalo ovim veleposjedom. Posjed Međimurje naslijedio je njegov sin Eugen (Jenö) rođen 1852. u Mađarskoj koji je umro prije završetka Prvoga svjetskog rata. Zadnji međimurski Festetić bio je Tasilo Festetić (1850.-1921.), čiji nasljednici su donijeli 1922. odluku da prodaju čitav posjed u Međimurju Slavoniji d.d. koja je tada imala sjedište u Zagrebu i koja je spadala među najveća drvna poduzeća u Jugoslaviji.¹ Tom prodajom izgubili su pravo da se kasnije na međunarodnom sudu u Den Haagu bore za veću odštetu zbog oduzimanja zemljišta agrarnom reformom.

Međimurje je prilikom popisa 31. siječnja 1921. imalo je 969,45 četvornih kilometara i 95.945 stanovnika sa 125 stanovnika na kvadratni kilometru, čime je bilo jedno od najnaseljenijih područja u

¹ RADAUŠ, Tatjana, Festetić, *Hrvatski biografski leksikon, sv.4, Zagreb 1998, str. 191-192.* HORVAT, Rudolf, *Povijest Međimurja, Varaždin 1907, 293-297.*

novoj državi, koja je imala prosječnu gustoću od 45 stanovnika na četvorni kilometar. Na području Međimurja tada je živjelo 94.000 Hrvata i 617 Slovenaca, a Mađara je bilo 1800 i Nijemaca 310, a Židova je bilo 736, pa je Međimurje spadalo među krajeve s najvećim postotkom čistih Hrvata. Pišući ovo o Međimurju prof. Josip Modestin je napisao da u Međimurju žive ljudi vesele čudi, koji rado idu na sastanke i vole međimurske popijevke, a govore kajkavskim narječjem čime su blizi Slovencima².

Držeći Međimurje u posjedu više od dva stoljeća obitelj Festetić ili Feštetić deklarirala se je kao dio i ugarskog i austrijskog plemstva, čime su poslije Prvoga svjetskog rata postali strani državljani, a i inače u Hrvatskoj je i domaćem plemstvu oduzeto pravo korištenja plemićkih titula a onda i oranice i šume od čijih su plodova živjeli. Festetićeve su gospodarili Međimurjem a i Bajnskim dvorima načinom dobrog i štedljivog gospodara, a provodioci brze i loše osmišljene agrarne reforme su provodili nad posjedima takovu pljačku uz rastjerivanja osoblja da su onemogućili obnovu rada na tim posjedima. Raspad Festetićevog carstva obavljen je kroz sječju šuma i prodaju drva na europskom tržištu, dok su plodne oranice ponuđene privatnicima po relativno niskim cijenama ili su im zemljišta dana u jednogodišnji, a onda i trogodišnji zakup. Pri tome su dakako imali mnogo posla odvjetnici, pa su i dr. Pero Magdić, i dr. Ivan Novak i osobito dr. Hinko Krizman, koji je u dva navrata bio ministar agrarne reforme stekli velika bogatstva. Dr. Hinko Krizman izgradio je jednu od najljepših vila u Kolodvorskoj ulici u Varaždinu koja je uništena bombardiranjem u Drugom svjetskom ratu, pa je propala i važna dokumentacija iz njegove kancelarije vezana uz agrarnu reformu.

Na slučaju Festetić pokazala se nedjeljivost gospodarstva od politike. Varaždinska županija s gradom Varaždinom je zajedno s Međimurje činila do izbora 1925. jednu izbornu jedinicu. Na izborima 1920. bilo je registrirano u toj jedinici oko 400.293 stanovnika, i imala je pravo na 13 narodnih zastupnika koji su se trebali izabrati na izborima za Konstituantu tj. Ustavotvornu skupštinu krajem 1920 godine. Međutim 19. ožujka 1919. počelo je djelovati Privremeno predstavništvo u Beogradu koje je imalo 291 poslanika i koje je donosilo uredbu i propise za cijelu državu, obećavajući da će buduća južnoslavenska država biti demokratska i zasnovana na pravednim zakonima ali u suštini su promovirali ideju centralističke monarhije pod dinastijom Karađorđevića. Preko Ministarskog savjeta objavljene su *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme*, koje su važile samo za Hrvatsku, Slavoniju i Vojvodinu i kojima je započeo veliki napad na oduzimanje zemlje vlasnicima iz redova plemstva a i šume su stavljene pod zabranu prodaje. Tako zaleđeni u svojim pravima, plemstvo je postalo nemoćan i lagan plijen agrarnih interesenata raznih vrsta, pa su i posjedi bili podijeljeni i razgrabljeni, a slučaj Festetića pokazuje da je taj proces zamišljen kao temeljit i brz, ali da je trajao vrlo dugo, u nadmetanju Pribičevićevih demokrata i Radićevih republikanaca, ostavivši snažne tragove u gospodarstvu i politici tih područja.

II. BAJNSKI DVORI SAMUELA FESTETIĆA

Bajnski dvori bili su stari veleposjed. Samuel Festetić, rođen u Cserti u Mađarskoj 1876. godine, kupio je 1909 Banjske dvore u općini Vinica odnosno u kotaru Varaždin 1909. godine. Alodijalni posjed Bajnski dvori nalazilo se u sklopu naselja Gornje Ladanje. Osnovan je 1610. od plemića Bot de Bajna, pa se dobro i zvalo Bajnski dvori. No kao i većina plemićkih posjeda vlasnici su se često mijenjali. Bajnski dvore posjedovali su jedno vrijeme Batthyanyi iz Ludbrega, ali je car Franjo Josip dao smaknuti Ljudevita Batthyanya zbog učestvovanja u revoluciji 1848., oduzevši mu i imanje. Ljudevitova udovica je deset godina kasnije otkupila posjed, i prodala ga 1864. Ivanu Nepomuku Erdödyju, posljednjem nasljednom velikom županu Varaždinske županije., koji je umro 1879 godine. On i njegova žena Poljakinja Terezija pl. Raczynsky pokopani su u kapelici dvorca Bajnski dvori. Samuel Festetić naslijedio je 1909. godine kao nećak Bajnske dvore od grofice Terezije Erdödy koja je 30 godina nadživjela svojeg

² MODESTIN, Josip, Međimurje, *Stanojevićeva Narodna enciklopedija*, II knjiga, Izdavač Bibliografski zavod d.d. Zagreb, (1925), str. 841-845. Modestin je podijelio Međimurje na Gornje i Donje i naveo broj stanovnika u pojedinim mjestima, a vrlo je opširno prikazao kako je na zahtjev nadbiskupa Széchényja Međimurje dodijeljeno 1860. Mađarskoj, što je bio razlog Ivana Mažuranića da podnese ostavku na položaj kancelara u Habsburškoj monarhiji...

supruga. U lijepom dvorcu su se već nalazile slike porodice Erdödy iz dvorca u Popovači i Novih dvora klanječkih. I Samuel Festetić se je nastanio u Bajnskim dvorima, koje je obnovio, a nastavio je i on sakupljati umjetničko blago. te su se ovdje nakupile velike umjetničke vrijednosti.³

Veleposjeda u Hrvatskom Zagorju bilo je malo, iako je bilo mnogo plemićkih obitelji koje su živjele na malim posjedima, što je posljedica ratova s Osmanlijama. Jelačićevim ukidanjem kmetstva započela je prva agrarna reforma u Hrvatskoj koja se je produžila do kraja 19 stoljeća, te je broj plemićkih posjeda jako smanjen zbog raznih razloga koje je natuknuo književnik Šandor Đalski u svojim povijesnim romanima. Propast svakog veleposjeda u drugoj polovici 19 stoljeća dočekivalo je seljaštvo s nadom da će im zemlja propalog posjeda pomoći da oforme srednja seljačka gospodarstva sa zadovoljavajućim prihodom za porodicu, pa se to negdje, ali ne svugdje, i ostvarilo. No kupnja svakog veleposjeda od strane drugog veleposjednika bila je prihvaćana od strane okolnog stanovništva s velikim nezadovoljstvom, a ako je to bio još i Mađar onda su emocije imale i nacionalni naboj. Domaći političari pa i reformatori i preporoditelji su najveći dio svojih uspjeha bazirali upravo na neprijateljskom prihvaćanju stranih vlasnika zemlje, pogotovo što se iz redova stranaca regrutirali trgovci, doktori, suci, tvorničari i državni činovnici do 1918., a domaća seljačka djeca, ma kako bila bistra, rijetko su dobivala šansu da rade bolje plaćene poslove izvan poljoprivrede, te su čak i oni koji su završili studije morala odlaziti na rad u Bosnu i Hercegovinu, a oni s manje naobrazbe i u prekomorsku emigraciju, jer za Hrvate u Hrvatskoj nije bilo radnih mjesta. .

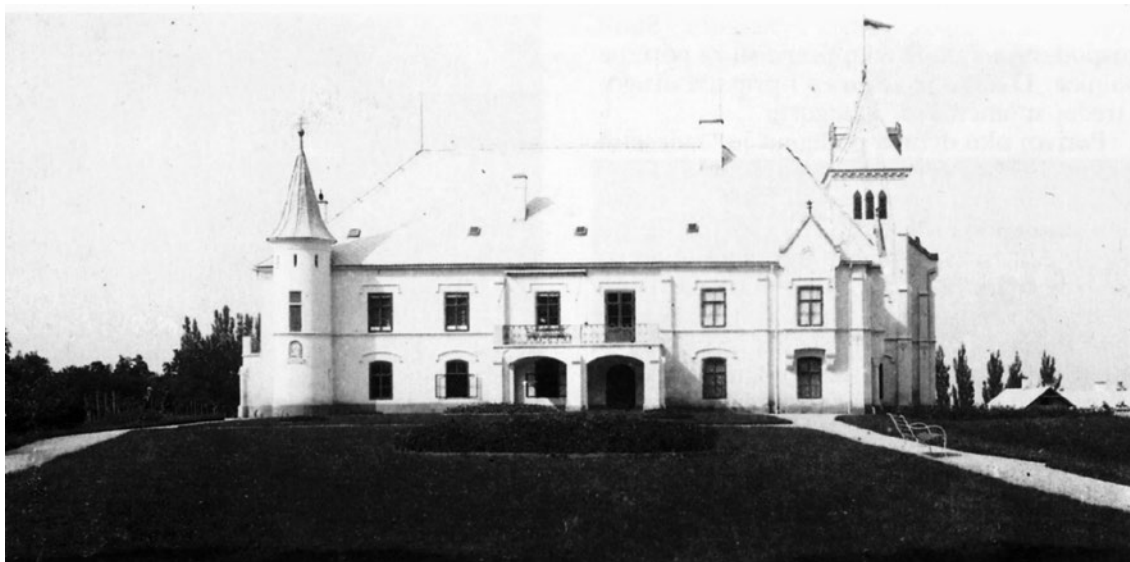
Samuel kao mađarski plemić odnosio se prema lokalnom stanovništvu bahato i neprijazno, ne uvažavajući da se taj posjed nalazi u Hrvatskoj u kojoj se upravo radom Hrvatsko-srpske koalicije stvarala nova politička svijest da su Hrvati i Srbi braća kojima pripada pravo upravljanja Hrvatskom i Slavonijom. Na to je svakako utjecao postupak bana Khuena Héderváryja koji je 1903. napustio Hrvatsku, i koji je Srbima iz razvojačene Vojne krajine davao prednost u zapošljavanju, pa su gotovo svi bilježnici u općinama, suci, pa i mnogi učitelji ali i gradonačelnici od 1883. bili Srbi odnosno članovi Hrvatsko-srpske koalicije. Nezadovoljstvo stranim vlasnicima iskazivano je na razne načine. Već 1913. došlo je do prvog požara u Bajnskim dvorima, što je prisililo Samuela Festetića da obnovi dvorac, te je tom prilikom ugradio i svoj grb nad ulazom. Kao Mađar dobio je lagano kredit od Budimpeštanske banke za obnovu dvorca, koji je obično bio teško dostupan domaćem plemstvu a pogotovo seljacima, te je na početku 20. stoljeća seljaštvo počinje povezivati radi zajedničke prodaje ili uzgoja u seljačke zadruge. Nadajući se da će u Bajnskim dvorima živjeti do smrti Samuel je bio vrlo ponosan na svoj dvorac nakon renoviranja, te je više puta ugošćivao mađarske goste dičeći se sakupljenim umjetninama i lovom. Bajnski dvori su bili pravi turistički biser u prenaseljenom području.⁴ Stoga je - kako se čini - postojala velika netrpeljivost između domaćih ljudi koji su prije služili u dvorcu u vrijeme Erdödyjevih i doveđene mađarske služinčadi u vrijeme Samuela Festetića. Ova je posluga znala samo mađarski i svaki čas je negdje nešto zaiskrilo u odnosima ove dvije grupe. Bajnski dvori postali su mađarski otok u moru Hrvatske.

Slika 1. Grb obitelji Samuela Festetića na pročelju dvorca Bajnski dvor. (Izvor: Mladen Obad Ščitaroci, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga Zagorja*, Zagreb 1999., str. 37.)

³ ŠČITAROCI, Mladen Oba, *Dvorci i perivoji Hrvatskoga Zagorja* Izd. Školska knjige, Zagreb 1991., str. 34-36; PINTAR, Jelena, Bajnski dvori. Zapuštena psihijatrijska bolnica na brežuljku kod Ladanja Gornjeg. (Internet, WWW) ...

⁴ ŠIMONČIĆ. BOBETKO, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj, 1918.,1941, I, Zagreb 1997, str. 63.*

Slika 2. Bajnski dvorci prije oštećenja. (Izvor: Mladen Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji*, n.dj., str.35)

Odnosi vlasnika dvorca i okolnog stanovništva još su se više pogoršali za vrijeme Prvoga svjetskog rata kada je zavladao velika bijeda, i kada su svakodnevno stizale vijesti o ranjenim ili palim vojnicima Zagorcima na raznim frontovima, počam od Drine pa do Galicije, Karpata i Soče. Izbijanje španjolske gripe krajem rata znatno je pogoršalo zdravstveno stanje stanovništva, a mnoge nevolje nisu štedile ni rudare u obližnjem rudniku.

Prvi svjetski rat završio je 10. studenog 1918. te je objavljeno primirje, a onda se je u kratkom vremenu sve izmijenilo u zemlji u kojoj je zeleni kadar već ranije ugrožavao socijalnu sigurnost. Prvog prosinca 1918. delegacija od 26. delegata iz Hrvatske ponudila je kralju ujedinjenje Hrvatske i Srbije, gotovo bez ikakvih uvjeta, a sve sa željom da se čvrstom rukom stišaju pobune i nemiri koji su strašili građanski sloj s nekom imovinom. Vijesti o ulasku talijanske vojske u Istru, Hrvatsko primorje i Dalmaciju također su bili uzrok brze i neodovoljno proučene odluke. Hrvatsko Zagorje bilo je središte uznemirujućih glasina ali i buntovnika koji su željeli promjene. Ljudi su se još uvijek sjećali ne samo seljačke bune Matije Gupca već i 1903. kada je došlo do paljenja mađarske zastave na zaprešičkom kolodvoru i do krvoprolića u Kunovcu kraj Koprivnice, te je ban 26. lipnja 1903. proglasio Prijeki sud za križevački i ludbreški kotar što je imalo za posljedicu da je žandarmerija uz pomoć vojske vršila mnoga nasilja nad pobunjenim narodom. a veliki župan Varaždinske županije Radoslav Rubido je pozvao u pomoć i vojsku.⁵

Povratnici iz rata vratili su se promijenjeni. Oni su upoznali druge narode i europske tekovine i bilo je očito da se ne će zadovoljiti da žive kao prije rata. Iako je Antun Radić umro 1919. njegov brat, nalazeći se u zatvoru zbog žestoke kritike potpadanja republikanske Hrvatske pod Karađorđevićevu monarhiju, utjecao je na revolucionarnost ljudi koji su tražili svoje mjesto pod suncem. Ljudi su tražili posao, zemlju, mogućnost slobodnijeg i boljeg življenja, a predvodnici Narodnog vijeća obećavali su narodu zemlju nadajući se da će tako stišati nezadovoljstvo naroda. Zbog gustoće stanovništva nezadovoljstvo u Hrvatskom Zagorju bilo je veće nego u području bivše Vojne krajine, gdje nije bilo plemstva, ali su i tamo očekivanja bila velika, te je započeo proces unutarnje migracije povratnika iz rata u veće gradske centre u potrazi za radom i zaradom. Živjeti u poslijeratnom vremenu bilo je mnogo teže nego ranije, jer je postojala nekakva obaveza posjednika zemlje da brine o svom kmetu, a osobito je to bilo izraženo na području Vojne krajine gdje je krajiška vlast preko krajiške zadruge propisivala način

⁵ HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Varaždina*, Izd. Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu, Varaždin 1993, str. 465.

života.⁶ Oni koji su se vratili krajem 1918. iz rata živi i zdravi nisu više htjeli živjeti kao prije. Nezadovoljstvo je izazivao i Zeleni kadar, t.j. bjegunci iz rata, ali i povratnici iz Rusije koji su kao svjedoci zbivanja u Lenjingradu i Moskvi vidjeli da se vlast može organizirati i drugačije kao i da se vlast može mijenjati.

Narodno vijeće Države Slovenaca, Hrvata i Srba je još 19. listopada 1918., zajamčilo narodu podjelu zemlje, a onda je to 2. studenog 1918. donijelo zaključak da se imade odmah pristupiti provedbi demokratske agrarno reforme. i tako dati zemlju u ruke onima koji ju obrađuju. Taj je zaključak prihvatio i Sabor Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 29. listopada 1918., a onda je 2. studenog izdan proglas Narodnog vijeća narodu. U tom proglasu navedeno je da su temeljna načela provedbe agrarne reforme:

»1. Likvidacija svih feudalnih odnosa, koji još postoje u zemljama Srba, Slovenaca, Hrvata i Srba, u prvom redu ukinuće kmetstva uz pravednu odštetu kao i svih povlastica koje izviru iz feudalnog odnosa.

2. Za opće narodne svrhe, posebice za parcelaciju i kolonizaciju među najšire slojeve ratarskog pučanstva, imadu se izvlastiti i upotrebiti: a). uz pravednu odštetu svi zemljišni posjedi, koji se prema napučenosti te gospodarskim i proizvodnim prilikama dotičnoga kraja mogu smatrati velikim posjedima. i b. Sva imanja stečena za vrijeme rata iz ratnih dobitaka, bez obzira na zemljišnu površinu.«⁷

Zabranjeno je vlasnicima veleposjeda da prodaju zemlju i nekretnine, te da treba odmah radi brze provedbe agrarne reforme izabrati posebno Povjerenstvo. Pozvane su pokrajinske vlade u Sloveniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini kao i Narodna vijeća za Bačku, Banat i Baranju da surađuju sa zagrebačkim povjerenstvom, a potpisnik proglašen 25. studenog bio je Svetozar Pribičević i dr. Ante Pavelić stariji..

Kako bi predočio mase i regent Aleksandar je u novogodišnjem proglasu 6. januara 1919. obećao brzu provedbu agrarne reforme. Narod, nestrpljiv da dočeka pravilnike i dalje upute, započeo je sam dijeliti zemlju po svojim lokalnim vođama, smatrajući da ne čini ništa loše. No pritom su mnoge takve akcije izmaknule kontroli, te se grabež zemlje odvijao kao pljačka i često uz tučnjavu. koja je završila zatvaranjem učesnika i sastavom zapisnika, koji je učesnike okarakterizirao kao buntovnike, te su bili isključeni iz postupka kolonizacije u Slavoniju. Tako je bilo i na posjedu Pavla Raucha u Martijancu, ali je tamo devastacija zaustavljena intervencijom vojske nakon što je zapaljeno skladište žita.

Možda se ovo uništavanje posjeda u rukama plemstva ne bi provelo tako žestoko da je priznata Država Slovenaca, Hrvata i Srba od strane Wilsona i međunarodne konferencije u Parizu. No to se nije desilo, a i Kraljevina Srbija je kao Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca priznata u Parizu tek slijedeće godine. Bojeći se da će ostati bez zemlje seljaci i rudari su navalili na veleposjede i počeli dijeliti zemlju koji se može nazvati grabežom. jer su glasniji uvijek prošli bolje. Možda ni Festetićev posjed u Bajnskim dvorima ne bi tako stradao da je Samuel Festetić imao drugačiji odnos s okolnim stanovništvom i da nije isticao svoje mađaronstvo.

Agrarna reforma nije započeta zakonom, već običnom uredbom Ministarskog savjeta i ona je kroz idućih 12 godina, tj. do 1931, kada je Narodna skupština u Beogradu proglasila njenu likvidaciju bila jedini propis kako se treba provoditi. *Prethodnim odredbama* je određeno:

1. Ukidanje svih oblika kmetških, kolonatskih i sličnih odnosa.; 3. Ekspropriraju se veliki posjedi a njihova zemlja se daje domaćim obrađivačima; 4. Odšteta za oduzetu zemlju bit će određena naknadno; 4. Bez odštete oduzimaju se svi posjedi habsburške dinastije te posjedi koje su Habsburgovci darivali za usluge dvoru, 5. Razrješuju se zakupni ugovori s veleposjednicima koji sami ne obrađuju zemlju, 6. Zabranjuje se novo davanje zemlje u podzakup, 7. Sve veće šume prelaze u državno vlasništvo; 8. U krajevima gdje su seljaci oštećeni procesom segregacije, tj. podjelom šuma izvršit će se revizija.⁸

⁶ PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Hrvatske kućne zadruge, I/do 1881/*, Zagreb 1989; LEČEK, Suzana, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941.*, izd. Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003;

⁷ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*. II. Izbor iz građe, Zagreb, 2000, str.24.

⁸ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z., *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941*, I, Zagreb 1992, str. 130. i d.

Prethodne odredbe nikada nisu dole sankciju Parlamenta. Njihova provedba bila je najžešće primijenjena na području između Save, Drave i Dunava, ali je nedorečenost odredbe omogućavala provodionicima razne zloporabe od strane Agrarnog odbora i zainteresiranih osoba nepoljoprivrednika, jer je potvrda o dodijeljenoj zemlji bila nekontrolirana i obično nepotvrđena od viših agrarnih vlasti. To je stvorilo podjelu na one koji surađuju s vlastima, a to su bili demokrate ili radikali i one koji su bili uz Stjepana Radića i republičku formu države. Koristeći to nesređeno i kaotično stanje u novoj državi, te činjenicu da je Stjepan Radić bio gotovo stalno u zatvoru agrarna reforma počela se na području Hrvatskog Zagorja provoditi stihijski, uvjetovana političkom i stranačkom pripadnošću onih koji su dobili zemlju u zakup ili po niskoj cijeni u puno vlasništvo.

Uzimajući da se strancima oduzimaju posjedi bez odštete seljaci su navalili na Bajnske dvore i pljačkom onemogućili dalje vođenje gospodarstva na tom posjedu. Ovdje nije zemlja ni davana u zakup kako je bilo predviđeno Naredbom o djelomičnom izvođenju agrarne reforme od 10. travnja 1919., već su seljaci zauzeli pojedine parcele odbijajući svaku mogućnost da tu zemlju ili vinograd i plate, a tužbe su dovodile jednu i drugu stranu do velikih troškova plaćajući odvjetnike i sudove. Korist od tako provedene agrarne reforme u kojoj dugo nitko nije znao tko je pravi vlasnik zemlje, dovodilo je do loše obrade te zemlje i do niskih prinosa, pa su poljoprivredni proizvodi dobivali na cijeni, jer ih je bilo malo.

Sve je to utjecalo na događaje u Hrvatskom Zagorju prepunom naroda koji je očekivao bolji život i pozitivne promjene. Hrvatsko Zagorje je ne samo 1918. godine kao zadnjoj godini Prvoga svjetskoga rata bilo prepuno pobuna, već su se one protegle i na 1919. i 1920. do čega je dobrim dijelom došlo i kao reakcija zbog dugotrajnog držanja Stjepana Radića u istražnom zatvoru u Zagrebu bez da je podignuta optužnica, osim što nije odustajao od toga da Hrvatska treba biti republika u okviru nove države.

Nakon Ujedinjenja tj. osnivanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca jednostavnim proklamacijom regenta Aleksandra, nova vlast je počela reformirati državu nastojeći ju pretvoriti u centralističku monarhiju upravljaju iz Beograda. Svaki dan je izdan neki novi propis ili uredba. koji je izazivao svojim sadržajem zbnjenost.

U ožujku 1919. godine rudari i seljaci provalili su u Bajnske dvore, te ga nakon pljačke i zapalili. U požaru su izgorjele sve umjetnine i ali i vrijedne knjige, a od dvorca je ostalo samo istočno krilo s tornjem. Festetić se u vrijeme tog napada nije više nalazio u Bajnskim dvorima. Napustio je u studenom 1918. Hrvatsku, i uzevši austrijsko državljanstvo napustio mađarsko, te se s obitelji nastanio u prošeničkom mjestu Maria Zell kraj Graza. Iz Bajnskih dvora su pobjegli ili su istjerani i sluge i službenici Mađari. Pozivom na obećanja Narodnog vijeća, a i novogodišnji proglas regenta Aleksandra Karađorđevića narod je počeo dijeliti oranice i livade s voćnjacima i vinogradima, smatrajući da veleposjed više ne postoji. Na šume je stavljena zabrana prodaje, ali je narod i tu počeo sjeći stabla, a devastiran je i perivoj uz dvorac i nitko nije vodio brigu o njegovoj povijesnoj vrijednosti. Potpuna devastacija..

Što se desilo poslije pljačke dvorca? Samuel Festetić se nije usudio doći u Hrvatsku bojeći se da ga seljaci koji su zaposjeli njegovu zemlju ne ubiju. Regent Aleksandar vodi računa o tome da se što prije iz svih upravnih ustanova i ureda maknu pripadnici plemstva i zamijene Pribičevićevim demokratima i drugim osobama u koje je vlast imala povjerenje. Hrvatski ban Antun Mihalović, koji se je zdušno zalagao za ujedinjenje Države SHS sa kraljevinom Srbijom, te time mnogo pomogao regentu da gotovo bez otpora proglasi Ujedinjenje, bio je maknut s banske časti već polovicom siječnja 1919. jednostavnom objavom u novinama. Za novog bana imenovan je vukovarski odvjetnik Ivan Paleček, pristaša Svetozara Pribičevića, koji je već 14. travnja 1919. odredio da u zagrebačkoj, bjelovarskoj, križevačkoj i varaždinskoj županiji općinska poglavarstva imadu u najkraće vrijeme sastaviti popis veleposjednika koji imadu posjede veće od 100 kat. jutara, a koji su državljanji Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenacaca, te utvrditi na koji način obrađuju zemlju, ali istovremeno načiniti i popis siromašnih seljaka kojima treba zemlju za obradu.⁹ Dakako to je samo trebalo zavarati narod jer zemlja se je dijelila po političkom a ne po socijalnom ključu, premda je bilo i iznimaka. Naime, istom naredbom zadužena su općinska poglavarstva da se zemlja podijeli na proljetnu obradu u jednogodišnji zakup najpotrebnijima i najsiromašnijima ali su

⁹ Naputak bana Ivana Palečka od 14. travnja 1919., *Gospodar, Osijek, br. 4, str. 32* Naputak je proglašen i u *Narodnom listu, br. 87*

pri tomu prednost imali kolonisti i solunski dobrovoljci. Dakako da ovu naredbu nije bilo ni moguće pravilno provesti u nesređenim i kaotičnim prilikama koje su tada vladale u Hrvatskoj, pogotovo što je interes za oranice i šume plemićkih posjeda pa i Bajnskih dvora bio tako velik da je u svega nekoliko dana izvršena podjela zemljišta. Pri takvoj podjeli zemlje najpotrebniji su često ostali bez zemlje, a agrarna povjerenstva koja su trebala kontrolirati što se sa zemljom radi nisu mogla izvršiti svoj zadatak kontrole. Već 15. ožujka 1919. počele su se smanjivati nadležnosti Zemaljske vlade ukidanjem pojedinih odjela, a i agrarna povjerenstva prenose se u nadležnost ministarstva za agrarnu reformu u Beogradu ali se predmeti rješavaju i u drugim ministarstvima. Osobito se pazilo na šume kao najveće i najlaganije iskoristivo zemaljsko blago, pa je Ministarstvo šuma i ruda, u kojem je dr. Hinko Krizman 1921. bio značajna ličnost, zabranilo prodaju plemićkih šuma i time onemogućilo plemstvu da dođe do materijalnih sredstava potrebnih za normalni život. Prodaja šuma bila je zabranjena do dignuća sekvestra, a Krizman je na Staru godinu 1924. donio uredbu da tamo gdje nije bilo dovoljno zemljišta za podjelu agrarnim interesentima treba iskrčiti šume, i tako dobijene zemlje podijeliti seljacima za vinograde i oranice. Uzalud su zagorski veleposjednici tražili da se šume očuvaju. Treba reći da su ovom Krizmanovom naredbom bili obuhvaćeni i plemićki posjedi koji su svoju egzistenciju zasnivali na eksploataciji šuma pri čemu su i prebornom sječom čuvali i obnavljali šume, te zbog toga što nisu imali oranica nisu ni potpali pod agrarnu reformu odmah nakon rata, ali se je kasnije sve više zadiralo u vlasništvo tih šuma i vršen pritisak na vlasnike da ih uključe u eksploataciju. Uzalud plemstvo pokušava ukazati na štetnost ovakove sječe šuma.¹⁰ Sječa šuma zahvatila je ilegalno kako Festetićev posjed Bajnski dvori tako i Festetićev posjed u Međimurju, a oni koji su to morali sprečavati i sami su se uključili u poslove sječe, jer je prodaja drva. velike potražnje u gradovima pa i u Srednjoj Europi donosila najveću zarad a dozvole za sječom davala je Ministarstvo šuma Prvi ministar za agrarnu reformu bio je socijaldemokrat Vitomir Korač, kojemu je područje Hrvatskog Zagorja bilo strano, jer je politički i sindikalno djelovao u Šidu i Zagrebu, baveći se isključivo radništvom, a njegov nasljednik Frano Poljak bio je član Hrvatsko-srpske koalicije. koji je prešao kao i Pribičević u redove Jugoslavenske demokratske stranke. On je radio neko vrijeme u upravi na jednom slavonskom veleposjedu, a ovi su bili drugačije organizirani od posjeda u Hrvatskom Zagorju, gdje je gotovo sva zemlja, osim šuma davana u zakup seljacima koji su onda davali dio uroda vlasniku zemlje Razlika između Grundherschafta i Gutsherschafta nije uvažavana premda je ona bila bitna za ponašanje sa zemljom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u odnosu na Slavoniju i Vojvodinu. U Ludbregu su seljaci bili nezadovoljni što je zemlja Bathyanijevego veleposjeda davana i osobama iz Srbije koje tu nikada nisu živjele, niti su imale namjeru živjeti. Pobuna je ugušena od vojske, ali su zapaljane dvije zgrade čiji su vlasnici bili agrarni odbornici, te je o tom ban Paleček obavijestio ministra unutarnjih poslova demokratu Svetozara Pribičevića.¹¹

Kasnije je pritisak na preostale posjede plemstva u Hrvatskom Zagorju ponešto smanjen, jer oni ionako nisu više mogli postojati kao gospodarske jedinice, te su sami vlasnici počeli prodavati njihove dijelove kada im je dana ta sloboda. Dobar razlog za to bilo je prebacivanje interesa Ministarstva za agrarnu reformu u Beogradu prema velikim posjedima u Slavoiniji, Srijemu i Vojvodini, gdje su se počeli planski naseljavati solunski dobrovoljci ali i kolonisti iz Like, Bosne i drugih pasivnih krajeva nove države.

Samuel Festetić je pokušao povratiti svoj posjed, ali mu to nije polazilo za rukom zbog otpora domaće općinske uprave, jer se smatralo da su veleposjedi u rukama stranih državljana oduzeti vlasnicima bez odštete, te da je taj proces dovršen. Festetić je sve do 1922. pokušao povratiti Bajnske dvore, ali nigdje kod vlasti nije nailazio na podršku. No bori se do 1922., kada ga spoznaja da mu se nikada ne će pomoći da obnovi svoj posjed koji je većinom bio već razgrubljen od agrarnih interesenata, odlučuje se na likvidaciju posjeda, prodajući dvor varaždinskom trgovcu, a za zemlju sklapa prima neke vrsti obeštećenje u novcu i to dakako u nerealnom iznosu. Zatim se pridružuje svojem rođaku Edmundu Feste-

¹⁰ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma*, I, str. 157.

¹¹ VIDMAR, Josip, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. godine, *Arhivski vjesnik*, II, Zagreb 1959., str. 95-99. i str. 148.

tiću u Kestelju te više nigdje ne istupa posebno u svoje ime, ali se javlja tu i tamo na nekom dokumentu obitelji Festetić koja živi u Mađarskoj.

Festetić je 11. studenog 1922. kao austrijski državljanin podnio žalbu odnosno tužbu austrijskim vlastima u Beču, tražeći intervenciju austrijskih vlasti oko odštete za Bajnske dvore. On je detaljno opisao kako je 4. ožujka 1919. došla skupina rudara i seljaka u Bajnske dvore, protjerala osoblje dvorca te zapalila dvorac nakon što ga je opljačkala, čime mu je prema procjeni Festetića nanesena šteta od najmanje milijun francuskih franaka. Vrlo naivno Festetić piše da ga tadašnja lokalna vlast u Banskim dvorima nije zaštitila, iako je upravo ona odgovorna za nanesenu mu štetu. Festetić se žali da je dvorac, koji s okolnom površinom ima oko tisuću jutara, sekvestriran tj. stavljen pod zabranu prodaje i prisilnu upravu, iako je to protivno ugovorima u St. Germainu za Austriju i u Trianonu s Mađarskom.

Spomenuti dokument sam pronašla u Austrijskom državnom arhivu u Beču Objavljujem ga u cijelosti u originalnoj verziji.¹²

»An die hohe Österreichische Bundesregierung: Seit November 1918. besitze ich das österreichische Staatsbürgerrecht. Seit dem Jahre 1909. bin ich Besitzer der Herrschaft Bajnski dvor bei Warasdin im Kroatien, welche aus einem Schloss und Grundbesitz bestand.

Ich habed das Schloss vor dem Kriege mit eigenen Mitteln und grossen Kosten vollkommen renoviert und für die Hebung des Gutes grosse Summen verwendet.

Das Schooss war als des Schönste in Kroatien weit und breit bekannt. Es war vollkommen eingerrichtet, teilweiss mit wertvollen antiken Möbeln.

Das Schloss war beinahe ein Museum, es enthielt Bilder alter Meister, hervorragende Kunstschätze kedweder Art om grpsser; emge. woe lpsbares Sočber imd, essemjefte Amtoquitäten.

Der Umsturz in Kroatien im Jahre 1918. hat das Schloss unversehrt überstanden, freilich mussten nach dem Zusammenbruche der österreichisch-ungarischen Monarchie meine Familie und ich, da für unsere persönliche Sicherheit als Ausländer in Kroatien keine Garantie bestand, Kroatien verlassen, seither wohne ich mit meiner Familie in Maria Trost bei Graz.

Durch Verwalter und Diener wäre das Schloss genügend gesichert gewesen, wenn die damalige kroatische Regierung den vom gutschverwalter ertetenen militärischen Schutz bewilligt hätte, welcher den andersn Schlóssers der nächsten Umgebung nicht versagt worden war.

Es hatte sich nämlich dort Animosität gegem Nicht-Kroaten gezeigt und bestand sichtliche gefahr eines Überfalles und einer Plün des Schlosses, ber Versagen militäroscjem Schutzes.

Am 4. März 1919. kamen eine Anzahl Bergarbeiter und Baiern. trieben das Schosspersonal in die Flucht, plünderten des ganze Schloss, raubten mir Hab und Gut und zündeten ds ganze grosse Schloss an, welches total niederbrannte.

Es blieben nur die aussenmauern des Schlosses stehen und ist es heute eine jne. Der Schaden, den ich dadurch erlitt, beträgt gewiss eine Million französ. Francs

Eie dortige Regierung hat mir bisher noch nichts vom Schaden vergütet, trotzdem, sie allein für denselben verantwortlich ist. Kurz nach des Unglück, also vor circa 3 Jahren, wurde des gut, welches im Ganzen ein beilläufiges Ausmass von ca. 1000 Joch hat, sequestiert, trotzdem diese Handlungsweise der Regierung im vollen Gegensatz zu den Bestimmungen des Friedensvertrages von St. Germain steht.

Doch auch diese, mir grossen schaden verursachende Zwangsmassregel wurde im letzterer Zeit noch verschärft und vermehrt, indem Teile des Gutes an Bauern verpachtet wurden, sodas ich nicht einmal in der Lage bin, das Gut preiswert zu verkaufen.

Ich bitte noch erwähnen zu dürfen, dass das Gut Banski-Dvor ein wesentlicher Teil meines Vermögen ist und ich daher durch das Verhalten der kroatischen Regierung materiell schwer betroffen bin.

Ich bitte daher die hohe Regierung, zu bewirken, dass der Sequester und die Zwangsverpachtung aufgelöst werden.

Die Schadenersetzensprüche gegen den serbo-kroatischen Staat behalte ich mir vor.

Ich verbleibe der hohen regierung ganz ergebener Samuel Festetics.

Maria Trost bei Graz, am 11. november 1922.«

¹² Oesterreiches Arhiv, fond Ministerim füt Ausland, Neeues politisches Arhiv, Preaesidium, Fond 27 - VI- 6916.

Festetić s tugom piše ministru za vanjske poslove Austrije 11. studenog 1922., moleći ga da se digne sekvestar i ponište zakupni ugovori kojima je zemlja dana korisnicima agrarne reforme do tog vremena. Njegovo pismo odaje očaj, jer to je bio jedini posjed Samuela Festetića, rođaka grofa Eugena i Tasila Festetića koji su bili vlasnici čakovečkog vlastelinstva sa dvorcem u Pribislavcu i starim gradom u Čakovcu ali i posjedom u Mađarskoj. Kao mađarski državljani oni su povelili pregovore s nosiocima vlasti u Hrvatskoj i izborili nakon dignuća sekvestra povoljan kupoprodajni ugovor sa Slavonijom, što Samuelo Festetić, koji je uzeo austrijsko državljanstvo nije mogao jer Austrija i Hrvatska nisu imale zajedničku granicu. Samuilo Festetić piše da je uložio velika sredstva u uređenje Bajnskih dvora i da ga vojska nije htjela zaštititi kao što je zaštitila neke, misleći pri tome vjerojatno na Rauchove i osobito Draškovićeve. Samuelo Festetić se hvali da je dvorac Bajnski dvori bio jedan od najljepših u Hrvatskoj, poznat nadaleko i naširoko, te da je bio potpuno uređen, djelomično i sa dragocjenim antiknim namještajem, vrijednim slikama i predmetima od srebra te je bio gotovo muzej.

Na kraju ove relativno skromno i kratke žalbe Samuel Festetić najavljuje da će podnijeti odštetni zahtjev i na srpsko-hrvatsku vladu, no očito su se organi agrarne reforme Kraljevine SHS tako neprijateljski odnosili prema vlasniku Bajnskih dvora koji nije govorio hrvatski, da je on shvatio da su mu šanse da izbori nešto u svoju korist male, pa se odlučio prodati ono što može seljacima, bilo to zemlja, šuma, vinograd ili dvorac.

Dakako da Ministarstvo za inostrane poslove u austrijskoj vladi Adlera nije ništa učinilo po molbi S. Festetića, iako je dopis urudžbiran istog dana kada je i napisan, i lično predan nakon razgovora Samuela Festetića s ministrom što se vidi iz rukom pisanog dodatka molbi »njegovoj ekscelenciji« pozivajući se na razgovor koji je Festetića ohrabrio da napiše žalbu i zamoli pomoć. Međutim predmet nije uopće prosljeđen na dalje rješavanje. Austrijska republika, kao što se vidi iz oznaka na dokumentu, nije htjela zaoštriti svoje odnose sa Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, ovisna ne samo o prehrambenim namirnicama s toga područja već i tom da joj pregovarači u Parizu ne povećaju reparacije u ime ratne odštete ili ju stave u još veću izolaciju kao što se to desilo s Njemačkom koja je radi toga zapala u tešku gospodarsku krizu koja je na kraju dovela i do Drugoga svjetskog rata.

Očito je da je plemstvo u Hrvatskoj smatrano nepoželjnim vlasnicima zemlje ako ju sami ne obrađuju. U Slavoniji i Srijemu gdje su posjedi bili veliki neki vlasnici su se i uspjeli snaći i obnoviti neke dijelove svojeg posjeda, osobito ako se radilo o vinogradima. No na području Hrvatskog Zagorja posjedi su bili uglavnom obrađivani preko zakupa seljacima, koji su dakao priželjkivali svu zemlju dobiti u svoje vlasništvo. Nitko nije uvažavao da je plemstvo u Hrvatskoj stoljećima održavalo na životu hrvatsku državnost. U Beču i u Mađarskoj tretirali su ih kao politički neugodne a materijalno siromašne. Imali su dakle isti status kakav je imao i ban Josip Jelačić, iako je gušenjem pobune u Beču spasio Habsburzima carstvo. Osim toga dio hrvatskog plemstva uključio se u vojne jedinice Saveznika, pa je Srbija u njima gledala nepotreban balast i potencijalnog neprijatelja, a tako su ih tretirali i u drugim europskim državama. Restauracija do kakve je došlo 1815. poslije Napoleonskih ratova nije poslije Prvoga svjetskog rata bila moguća. Nova podjela svijeta i stvaranje tako zvane Nove Europe s građanstvom kao nosiocem napretka bile su previše izazovne a bankari kao financijeri krupnog kapitala odigrali su u tome odlučujuću ulogu. Zemlje između Save i Drave počele su se smatrati sastavnim dijelom Balkana, iako te zemlje ne pripadaju tom sklopu.

Slučaj Bajnskih dvora pokazuje kako je teško bilo plemstvu i trgovcima te župnim dvorovima očuvati njihove posjede i vrijednosti poslije Prvoga svjetskog rata. Bijeda koja je krajem Prvoga svjetskog rata zahvatila stanovništvo gradova, pojačana epidemijom španjolske gripe i gubitkom članova mnogih obitelji činila je područje Hrvatskog Zagorja spremnim za ustanak, pa je Svetozar Pribičević kao ministar unutarnjih poslova i proglasio čitavo područje ratnom zonom u kojem su vrijedili ratni zakoni, zapravo zemlja u kojoj su vladali srpska vojska, žandarmerija i policija, odnosno demokrati koji su prvo onemogućili komuniste kao najopasnije a onda su počeli probonigi i Stjepana Racića koji do proljeća 1925. nije odustajao od ideje da je seljačka republika najbolji oblik države za Hrvatsku s obzitom da je 80% njenog stanovništva seljačko. Gradonačelnik Varaždina Dr. Pero Magdić, koji je iz redova hrvatsko-srpske koalicije prešao demokratima poznao je kao odvjetnik dobro narod koji je stoljećima teško radio da bi plemstvo moglo dobro živjeti, te je iskoristio 25. veljače objavljene *Prethodne odredbe za*

pripremu agrarne reforme reagirajući preslabo na navalu seljaka na plemićke posjede i pljačku dvoraca. Drugog ožujka 1919. povratnik iz Amerike i atentator na bana Skerletza 1913. godine Stjepan Dojčić organizirao je u Ludbregu narodnu skupštinu na kojoj se tražila brza podjela veleposjedničke zemlje te su se veleposjedi u okolici - Inkeya u Rasinji, Pavla Raucha u Martijancu i Batthyanijev u Ludbregu - našli na prvom udaru pobunjenih ljudi koji su tražili zemlje veleposjeda u privatno vlasništvo.¹³ Navala na dvorce nije jednako zahvatila čitavo Hrvatsko Zagorje. Mnogo toga je ovisilo kakav je bio odnos seljaka i vlasnika plemićke zemlje, ali i stav lokalne uprave. Neočekivane pobune u 1919. ponukale su bana Ivana Palečeka u tolikoj mjeri da je o tim navalama seljaka na zagorske dvorce obavijestio ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribičevića,¹⁴ a ovaj mu je odgovorio da preporučuje zabranu narodnih skupova, te da je ovo područje ionako u ratnoj zoni, jer Mađari pružaju u Međimurju otpor odvajanju Međimurja od Mađarske, te da se može primjenjivati u slučaju potrebe i sila. Uskoro je u Mađarskoj izbila boljševička revolucija Bele Kuna ugušena savezničkom intervencijom a otklonjena je i mogućnost vraćanja kralja Karla I. na ugarski prijestol njegovom internacijom na otok Maiorku gdje je i umro.

Zapravo agrarna reforma u Hrvatskom Zagorju zahvatila je prvo i najviše one posjede gdje vlasnik nije živio. Odlukom prve agrarne komisije Samuelu Festetiću trebalo je ostaviti 142 jutara oranica. No jer Festetić nije više stanovao u teško oštećenom dvorcu a nije mogao pokrenuti ni ratarsku proizvodnju jer nije imao novaca. te mu je naknadnom odlukom ostavljeno samo 24 jutara od posjeda, tj. oštećeni dvorac s parkom i vinogradom te nešto neplodnog zemljišta. Festetić se žalio 1922. na takovo rješenje, te je odobreno 1924. godine od ministra agrarne reforme Hinka Krizmana prodaja 854 i pol jutara zemlje na Vinici agrarnim interesentima, ali je Festetić već 1922. prodao Bajnske dvore, pa i 42 jutra vinograda varaždinskom trgovcu Janku i Mariji Bonjeković, koji su već dio devastiranog dvora iznajmio varaždinskoj bolnici za liječenje alkoholičara i duševnih bolesnika.¹⁵ . Konfiskacijom u drugoj agrarnoj reformi u vrijeme socijalističke Jugoslavije bolnica je služila kao psihijatrijski odjel U takvoj funkciji, ponešto dograđivani za potrebe bolnice, Bajnski dvori su opstajali do Domovinsko rata. Nakon njega Bonjekoviću je dvorac vraćen, ali je opet bio zahvaćen požarom, te je i Bonjeković jedva izvukao živu glavu. To je zapravo kraj ovog dvorca čija gradnja započinje 1610 godine, i koji bi da je sačuvan u prvotnom obliku i prepun povijesnih dragocjenosti bio velika kulturna vrijednost Hrvatskog Zagorja

Na uništenje Festetićevo posjeda djelovalo je više činjenica, a sudbonosna je bila blizina Varaždina, jer su Varaždinci željeli imati vinograde i vikendice, odnosno male posjede u blizini grada. No odlučna je ipak bila politika. Posjedovanje ovog lijepog posjeda od strane Festetića, koji je rođen u Mađarskoj i koji je iz mađarskog prešao u austrijsko državljanstvo, nije se vlastima Kraljevstva SHS svidjela. Od 1902. vodila se u Hrvatskoj snažna antimadžaronska politika. Narodna stranka je 1904. prestala biti politički faktor u Hrvatskoj upravo radi svog mađaronstva, tj. podilaženja željama mađarskih vlasti u Budimpešti. Taj onimozitet protiv Mađara koji su držali obližnje Međimurje i gdje je najveći posjed držala obitelj Festetić, i preko čije je željeznice imala direktnu vezu sa Budimpeštom, Trstom i Bečom, izazivala je ljubomoru kod Varaždinaca koji su morali radi putovanja vlakom u Budimpeštu ili Beč ići u Međimurje.. Kao Mađaron nije se mogao održati na banskoj stolici ni sudac Banskog stola Rakodzay kao ni Pavle Rauch, sin Levina Raucha, koji je pomogao sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868, iako je činio sve da ga narod prihvati kao hrvatskog bana. Zaposjedanje Bajnskog dvora od strane

¹³ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma*,. knj. 1, str. 190.

¹⁴ Svetozar Pribičević (Kostajnica, 26. Xx. 1875. - Prag, 1938) bio je srpski političar koji se je poslije antisrpskih demonstracija u Zagrebu 1902. prihvatio uredništva *Novog srbobrana* usmjeravajući borbu hrvatskih Srba protiv Beča. Sudjeluje kod stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije 1906 godine, da bi Prvi svjetski rat proveo u Budimpešti. Vratio se u listopadu 1918. u zemlju te je svojim radom u Narodnom vijeću znatno energično radio na ujedinjenju Države SHS sa kraljevinom Srbijom, misleći da će nova država - kako se razumije samo po sebi - njegovati ravnopravnost barem tri naroda bez obzira na centralističko uređenje. No pokazalo se da to nije tako i nakon nekoliko godina u vlasti kao Davidovićev demokrata, a onda i vođa Samostalne demokratske stanke dolazi do spoznaje o zapostavljenosti prečanskih Srba u centralistički uređenoj zemlji. Odvaja se od Pašića i veže uz Stjepana Radića pod nazivom Seljačko-demokratske koalicije, čime su ga srpski radikali stavili na listu svojih najljućih neprijatelja, te je morao izbjeći u emigraciju pa je i umro u Pragu

¹⁵ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z., *Agrarna reforma na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju 1918.-1941., Povijesni prilozi, 7, Zagreb 1988., str. 59--60.*

Samuela Festetića, ali i način kako je upravljao posjedom, tj. kao da je mađarski otkot usred Hrvatske stvorilo mu je mnogo neprijatelja kod onih koji su smatrali da je došlo vrijeme da hrvatska zemlja bude u rukama Hrvata.

Od samog početka Festetićevo etabliranje u Hrvatskom Zagorju 1909. nije bilo dobro. Uredio je dvorac ali je zaposlio kao posluhu isključivo Mađare pa se na ovom posjedu govorilo mađarski, što je izazivalo od samog početka ogorčenje seljaka, koji su nekoliko godina jedva dočekali odlazak bana Khuena Héderváryja iz Hrvatske, a pokret 1903. potresao je čitavu Hrvatsku. To je iskoristio Stjepan Radić pa je svojim pisanjem o slobodama i pravima seljaka stvoreno ozračje u kojem se tražila veća aktivnost seljaka na području politike, njihovo bolje obrazovanje i veću pismenost, ali i punu vlasnost nad zemljom koju su obrađivali. Potrebu reformiranja poljoprivrede u Hrvatskoj shvatila je i Zemaljska vlada u Zagrebu na početku 20-og stoljeća, te je Pavle Rauch inicirao osnivanje Četvrtog gospodarskog odjela u Zemaljskoj vladi u Zagrebu koji je i počeo djelovati 1914 godine ali je njegova aktivnost bila ograničena zbog Prvoga svjetskog rata.¹⁶ Osnivanjem tog odjela promijenila se i Hrvatsko-Ugarska nagodba i poljoprivredni poslovi ušli su u nadležnost Zemaljske vlade u Zagrebu. Na toj je bazi i Središnji odbor Narodnog vijeća Države SHS, koji je najvjerojatnije sastavio Stjepan Radić, donio 16. studenog 1918. zaključak o agrarnoj reformi s namjerom da se zemlja zasniva na radu seljaka na posjedu srednje veličine. Proglašeni su nevažećim svi privatnopravni ugovori oko promjene vlasništva na zemlji sklopljeni poslije listopada 1918. godine.

Na području Hrvatskog Zagorja nemiri su remetili mir čitavu 1919. i 1920. godinu. Već krajem 1919. zabilježen neočekivani napad i na Draškovićevo posjedu u Bukovcu, iako su Draškovići pozivom na Janka Draškovića uživali zaštitu tvoraca jugoslavenske ideje, pa su stoga i preživjeli temeljite likvidacije veleposjeda u Hrvatskom Zagorju. Treba uočiti da je do paleža i pljačke prelijepih Bajnskih dvora došlo svega sedam dana nakon što je srpska komanda I Vojne oblasti poslalo Predsjedništvu Zemaljske vlade izvještaj Vojne policije u kojem stoji da je u Budimu došlo do odjeljivanja socijalista od komunisti, te da je Ivan Matuzović postao predsjednik jugoslavenske komunističke frakcije i komandant jugoslovenskih jedinica Crvene garde u Mađarskoj, te da je toj jugoslavenskoj komunističkoj partiji glavni zadatak proširiti revoluciju i na Hrvatsku. Nad Koprivnicom su se pojavili avioni iz Mađarske koji su 30. travnja 1919. bacali letke koji su trebali potaknuti pobune.¹⁷ U tom sklopu je djelovao i Savo Mirković.¹⁸ Uspostavljena vlast u općinama često je imala komunistički karakter, što su pokazali i izbori 1919. i gradski izbori 1920. No demokrati kao nasljednici hrvatsko-srpske koalicije uspjeli su sačuvati za sebe vlast, pootičući Mađare i Nijemce na iseljavanje iz Hrvatskog Zagorja, a zabilježeni su i napadi na židovske trgovine i Židove uopće. U travnju 1919. bio je vrhunac pobuna u sjeverozapadnoj Hrvatskoj..a u svibnju 1919. zatvorena je Gizela Blažaić koja je uzbunila Varaždinske toplice ali i vojni garnizon u Varaždinu u srpnju, tražeći da se društvo reformira i da se zemlja besplatno podijeli seljacima. I u Jalžabetu došlo u lipnju 1919. do pobune seljaka, te je podžupan Varaždinske županije tražio intervenciju vojske.¹⁹ Vitormir Korač, vođa socijalista iz Šida kao ministar agrarne reforme nije znao iskoristiti agrarnu reformu za sirivanje seljaštva, za ministra agrarne reforme imenovan je dr. Franjo Poljak, koji je jedno vrijeme radio kao službenik na jednom slavonskom veleposjedu, a onda dr. Hinko Krizman. Obojica su bili nesmiljeni prema vlasnicima zemlje iz redova plemstva u Hrvatskoj. Onemogućivši dalje uspješno vođenje posjeda vlasnicima iz redova plemstva, dajući najbolje zemlje u zakup seljacima ali i trgovcima i drugim građanima oni su postigli svoj cilj, spriječivši plemstvo da se prilagodi novim uvjetima te da nastavi s obradom svojih posjeda. Slomivši materijalnu moć zagorskog plemstva

¹⁶ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Promjene u odnosu cara i kralja Franje Josipa prema Hrvatskoj na području gospodarstva i prometnica tijekom Prvoga svjetskog rata, Zbornik radova sa znan. skupa 21. XII. 2016. *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu.* (ur. Željko Holjevac),; Matica Hrvatska, Zagreb 2019., str. 175-216

¹⁷ VIDMAR, J., Prilozi građi, II, str. 95-99. U prilogu je donesen i sadržaj letaka. Leci su bacani i 9. svibnja (str. 109). Vidi i FELETAR, Dragutin, Koprivnički događaji od 1918. do 1920., *Podravski zbornik, 5., Koprivnica 1979, str. 5-21.*

¹⁸ VIDMAR, Prilozi građi, II., str. 64. i 93 Dopis komandira čete pješadijskog puka o hapšenju Josipa Drvarića. Matuzović je bio lični prijatelj Bele Kuna, a djelovao je kasnije u Beču.

¹⁹ VIDMAR, Prilozi građi, II, str. 138. - traženje varaždinskog podžupana da vojska uguši pobunu seljake.

voditelji agrarne reforme su se okrenuli Slavoniji i Srijemu gdje su postojale velike površine najplodnije zemlje i gdje su naseljeni kolonisti iz pasivnih krajeva koji su velikim dijelom utjecali i na rezultate parlamentarnih izbora. glasajući većinom za radikale ili demokrate.

Vlasti su koristile nemire za zadržavanje ratnog stanja na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine, pa je i ovo područje pretrpjelo više drastičnih postupaka novog režima nego druga područja. Zadržavanja Stjepana Radića u zatvoru do jeseni 1920. kada je ugušena i stočna buna i zatvoreno mnogo seljaka, spriječilo je jačanje Radićeve ideje o organizaciji Hrvatske kao seljačke republike. ništa nije upućivalo da je Hrvatsko Zagorje bilo područje gdje se održavala u životu ideja o stvaranju seljačke republike. Plemstvo s posjedima nije se imalo na koga osloniti. Dr. Ivo Pilar kao tajnik 1920. osnovanog Društva kućevlasnika i veleposjednika imao je vrlo malo uspjeha u obrani prava bivših vlasnika zemlje, jer isti nisu imali novčanih sredstava za dugotrajne parnice. a osobito one koje je trebalo voditi na međunarodnom sudu.²⁰ Stoga su ubrzo nestali posjedi u rukama plemstva, a njihovi dvorci postajali su sve ruševniji, te i danas znamo za njih samo kroz zapise konzervatora Szabe i predmete koji su bili pohranjeni u Varaždinskom muzeju, osnovanom 1925. i Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, iako su neki njihovi vlasnici bili stoljećima nosioci hrvatske državnosti.

Grabež zemlje Samuela Festetića izvršen je brzo i temeljito. Oni koji su ugrabili ili dobili zemlju znali su kakova je ona vrijednost i nisu je više ispuštali iz ruku. Zemlja je došla u ruke Pribičevićevih simpatizera i onih poljoprivrednika koji su se znali okoristiti postojećim stanjem i koji su bili dovoljno glasni da se za zemlju izbore. Ne samo vlada Protića već i obje vlade demokrate Ljube Davidovića bile su neprijateljski raspoložene prema plemstvu u Hrvatskoj, nastojeći ga potpuno eliminirati iz politike, imajući u tome veliku pomoć u varaždinskom odvjetniku dr. Hinku Krizmanu, ministru za agrarnu reformu u dvije vlade Miljenka Vesnića od 17. svibnja 1919. do 1. siječnja 1920. godine u kojem vremenu je dovršeno i dijeljenje zemlje agrarnim interesentima na nekadašnjem posjedu Samuela Festetića.

Samuel Festetić je ostao bez svojeg posjeda i čini se da se osobno nije ni vratio u Hrvatsko Zagorje. Zemlja je zauzeta po seljacima ali i drugima, a njihov jednogodišnji, odnosno trogodišnji zakup bio je samo jedan prijelaz prema punom vlasništvu nakon mizerne cijene koju je trebalo platiti iskonskom vlasniku. Preko odvjetnika Festetić je uspio prilikom prve revizije agrarne reforme 1925. da mu se prizna maksimum, ali je intervencijom ministra agrarne reforme Hinka Krizmana dobio u puno vlasništvo samo 24 jutara, tj. dvorac i perivoj s vinogradom, a time nije mogao obnoviti gospodarstvo na zemlji i šumama koje su seljaci već zaposjeli i većim dijelom pretvorili u vinograde. Naime gustina agrarne prenaseljenosti sa 200 stanovnika na četvorni kilometar 1931, godine bila je najveća u ovom dijelu Hrvatske.²¹ Očito je da je demokrata dr. Hinko Krizman kao ministar agrarne reforme činio sve sve da Samuel izgubi posjed u Bajnskim dvorima. Nisam uspjela pronaći koliko je Samuel Festetić stvarno dobio u ime odštete, ali svakako ne mnogo, barem ne u odnosu na ono što su uspjeli dobiti međimurski Festetići ili Maylath koji je dobio milijun dinara za 42.000 kat. jutara u Donjem Miholjcu od ptt. Podravina d.d. za kolonizaciju i parcelaciju. Uloga dra Hinka Krizamana u provedbi agrarne reforme Hrvatskog Zagorja i Međimurja svakako je vrlo velika. Dr. Hinko Krizman radio je u dogovoru s vodstvom Demokratske stranke Svetozara Pribičevića. Vjerojatno je pomogao dr. Peri Magdiću da se interes Varaždinaca usmjeri prema Međimurju koje je bilo pridruženo upravno područje Varaždinske županije sve dok nije počela realizacija Vidovdanskog ustava, kada je Međimurje došlo pod upravu Mariborske oblasti, bivajući na taj način odvojeno od politike koja se provodila u Hrvatskoj. Dr. Hinko Krizman kao prijatelj Svetozara Pribičevića u Samostalnoj demokratskoj stranci imao je kao političar ali i kao varaždinski odvjetnik mnogo koristi od agrarne reforme, jer su seljaci priželjkivali zemlju, a industrija drvo od sječe šuma u Hrvatskom Zagorju i Međimurju pa su svi bili volji dati i zadnji dinar odvjetniku

²⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Doprinos dr. Ive Pilara građevinskoj izgradnji Zagreba ili Dr. Ivo Pilar i Društvo kućevlasnika*, Izd. ogranka Matice hrvatske u Zaprešiću, Zaprešić, 2015, 33-58.

²¹ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Agrarna reforma, I, str. 188.

koji im je to omogućio.²² Stoga gotovo da nije bilo potrebno 1931. provoditi agrarnu reformu na osnovu *Zakona o likvidaciji agrarne reforme* jer velikih posjeda u Hrvatskom Zagorju više nije ni bilo. Ostao je samo Draškovićev dvorac Trakošćan i posjed u Velikom Bukovcu od iste obitelji, a svi su ostali plemići napustili svoje posjede i odselili. Bajnski dvori bili su zle sreće i šteta je što je propao jedan od najljepših starih dvoraca u Hrvatskom Zagorju.

Položaj veleposjednika zemlje u Hrvatskoj bio je i do 1914. vrlo težak jer im banke nisu davale povoljne kredite za obnovu njihovih ugroženih gospodarstava, a kapitalizam koji je zahvatio većinu dijelova Austro-Ugarske monarhije nije vodio računa o sitnom plemstvu, koje je ukidanjem feudalizma smatrano propalim društvenim slojem, kojega se može iskoristiti samo kao službeniku u upravi i sudstvu. Ukinućem kmetstva od strane Jelačića 1848. plemstvo je ostalo bez besplatne radne snage, a platiti nadničare većina plemstva nije bila u mogućnosti zbog loših materijalnih prilika. Uspjeli su se održati samo oni koji su znali iskoristiti sirovine sa svoje zemlje u pilanama, mlinovima i tvornicama špirita te držati ugostiteljske radnje gdje su se ti proizvodi plasirali. Osnivanje tvornica koje bi stvarale dodanu vrijednost korištenjem izvornih sirovina bilo je tek na početku. A zagorsko plemstvo nije imalo ni kapitala ali ni potrebnog stručnog znanja za tu promjenu, jer je Zagrebačko sveučilište školovalo samo pravnike, profesore, suce i svećenike, a nije bilo niti jednog fakulteta koji bi stvarao stručnjake za poljoprivredu i gospodarstvo, a i šumski odsjek iz Križevaca preseljen je krajem stoljeća u Zagreb i bio je više u službi stranog kapitala nego na korist domaćih vlasnika šuma. Plemstvo nije bilo spremno za prijelaz na novi kapitalistički sistem rada, školovano uglavnom za upravnu službu kroz studij prava, preferirajući u polustoljetnom savezu s Mađarskom više mađarske fakultete od austrijskih, dok je polaznje Sveučilišta u Zagrebu pružalo malo mogućnosti za zapošljavanje.

Hrvatsko Zagorje, stisnuto između gospodarski naprednije Kranjske, Štajerske, Koruške i Međimurja davalo je jeftinu radnu snagu za Austriju i Mađarsku, ali i za Zagreb, koji je zahvaljujući svom položaju postao polovinom 19. stoljeća metropola Hrvatske oko kojeg su se formirali industrijski gradovi Varaždin, Sisak, Križevci, Petrinja i Karlovci.

Samuel Festetić je bio svjestan da njegova kupnja veleposjeda u Hrvatskoj nije gledana s odobravanjem. Vjerojatno je upravo on pokušao proturiti informaciju da su Festetići porijeklom iz Turopolja. Suradnica Leksikografskog zavoda mr. Tatjana Radauš ustvrdila je da za takovo Festetićevo porijeklo nema nikakve znanstvene potvrde.²³ Antimađarsko raspoloženje je bilo prejako i Samuelov posjed je stradao jer je Festetića okolno stanovništvo početkom 1919. identificiralo s nacionalnim i klasnim neprijateljem. Pljačka i palež Bajnskih dvora bili su izraz volje naroda, a Radićeva ideja da Hrvatska treba biti seljačka i republikanska bila je ljudima poslije stoljeća vladanja kraljeva i careva jako privlačna. Ljudi su željeli novi svijet, svijet koji će se zasnivati na poštivanju narodne volje.

Bajnski dvori su najbolji primjer neprijateljskog postupanja prema stranim veleposjednicima, te je beogradska vlada očekivala da će Mađari i Nijemci napustiti Slavoniju i Srijem, Baranju i Međimurje ali i Hrvatsko Zagorje te da će tako imati zemlju u kojoj će dominirati Srbi iz uže Srbije, dijeleći po volji vlast s odanim Hrvatima i Slovencima. Veleposjednici sa stranim državljanstvom bili su tretirani kao društveni paraziti, i izgubivši političku moć oni su i materijalno toliko onemoćali da nisu mogli

²² Hinko Krizman (Karlovac, 5. VII. 188. - Zagreb, 29. I. 1958). Pravo je studirao u Zagrebu i Beču. Političko djelovanje započeo je kod Naprednjaka, a kao odvjetnik postao je poznat u Varaždinu te je kao član Središnjeg odbora Države Slovenaca, Hrvata i Srba ušao u Privremeno narodno predstavništvo, a onda je izabiran za narodnog poslanika u Varaždinskoj županiji više puta.. U Vesnićevoj vladi bio je ministar za agrarnu reformu, a u koalicijskoj vladi Pašić-Pribičević ministar šuma i rud, te u Pašićevom kabinetu 1925 ministar trgovine i industrije, pa opet do 1925 ministar za agrarnu reformu. Od svibnja 1945. član AVNOJ-a, a u vladi NRH više puta ministar. (MILADA PAULOVA Milada Paulova iz Praga, Hinko Krizman, Stanojevićeva *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, II. knjiga, Zagreb, 1925, str. 523*),

²³ Samjuel Festetić, vlasnik posjeda u Bajnskim dvorima bio je rođak međimurskih Festetića. No pričalo se da su Festetići porijeklom Turopoljci, a neki Festetići i nisu bili plemići. Tako je Miroslav Festetić bio u međuratnom razdoblju dugo godina radnik u Trgovačko-obrtničkoj komori i njezinim kasnijim nastavljačima, zalažući se osobito za razvoj obrta i turizma. Taj Festetić nije bio plemić. (M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, RADAUŠ, Tatjana, Miroslav Festetić, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Zagreb 1998, str. 193.).

platiti ni radnike za obradu zemlje koja im je ostavljena u puno vlasništvo, te su ju počeli prodavati za nisku cijenu i plaćati radnu snagu, a za mehanizaciju nisu imali sredstava.

Dalja sudbina Bajnskih dvora je tragična. Ovaj stari feud bio je rasparceliran i rasprodan i nestao je s popisa veleposjeda već prilikom prvog komisijskog određivanja podjele zemlje na temelju *Predhodnih naredaba o provedbi agrarne reforme od 25. veljače 1919.*²⁴ Festetićeva nada da će dobiti barem zadovoljavajuću odštetu za svoj posjed bila je iz mjeseca u mjesec sve manja.²⁵ Odredba člana 2. iste odredbe da će se svi veliki posjedi eksproprijirati, a njihova zemlja da će se dati domaćim obrađivačima u puno vlasništvo bila je obeshrabrujuća za plemstvo, pogotovo što je u čl. 4. je naglašeno da se bez odštete oduzimaju svi posjedi habsburške dinastije i članova habsburškog doma, te svi posjedi dinastija neprijateljskih zemalja. Članom 5. bili su razriješeni svi zakupni ugovori za obrađivanje zemlje i onemogućeno novo ugovaranje zakupa, a čl. 8 je čak istaknuto da će seljaci oštećeni nepravednom segregacijom velikog posjeda biti oštećeni. Plemstvu je bilo zabranjeno da se koristi titulama, a seljaštvu su davane nade da će oni postati vlasnici zemlje. Nakon zatvaranja Stjepana Radića po povratku iz Beča Bajnski dvori više nisu postojali kao gospodarska jedinica.

Nakon donošenja Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. država je željela u kratko vrijeme ukinuti sve pokrajinske institucije, a pažnju je usmjerila ne samo na likvidiranje veleposjeda u Hrvatskom Zagorju, ali i većine državnih ustanova. Zbog otpora to je išlo usporeno. Trgovačko obrtnička komora u Zagrebu je čak predložila da se opozovu odluke Ministarskog savjeta od 1921. o ukidanju pokrajinskih ministarstva i da se poslovi prenesu na županije, odnosno da se zaustavi provođenje Vidovdanskog ustava i podjela zemlje na oblasti.²⁶ Podjela zemlje na oblasti je 1923. zaustavljena, da ne kažem usporena ali je 1924. i osobito 1925. nastavljena s još većom žestinom, s time da ni Stjepan Radić nije mogao ništa proijeniti jer je bio ministar prosvjete, a na poljoprivrede, a činovnici u Ministarstvu za agrarnu reformu, iako im je Pavle Radić bio jedno vrijeme šef, činili su sve da zakoče taj proces i u Dalmaciji. To je vrijeme velike nestabilnosti i vlade se često mijenjaju. Stjepan Radić u tom vremenu vrlo oštro napada Pašićevu vlast zbog korupcije, tražeći pomoć i u inozemstvu. vjerujući da njegove ideje o uređenju Hrvatske kao republike i šticeenje nacionalnih manjina, još nije mrtvo, te da je probleme moguće riješiti dogovorima.

Do 1925. od Festetićevih Bajnskih dvora nije ostalo ništa. Nestala je 1922. i Varaždinska županija a Bajnski dvori se više nisu ni spominjali pod tim nazivom.

III. RASPAD ČAKOVEČKOG VLASTELINSTVA GROFA FESTETIĆA U MEĐIMURJU POSLIJE PRVOGA SVJETSKOG RATA.

Međimurje zbog dugog pripadanja Mađarskoj često izostaje iz hrvatskih povijesnih knjiga.²⁷ Na kraju petnaestog i na početku šesnaestog stoljeća vlasnici Međimurja bili su Ernušti. No 1546. Zrinski se premještaju iz od Osmanlija ugrožene Banovine u Čakovec, a 1546. ban Nikola Zrinski obustavlja plaćanje zakupa Zagrebačkom kaptolu. Ovaj je zatražio 1547 i 1549 od kralja da mu se vrati pravo pobiranja međimurske desetine. da bi 20. lipnja 1550. bio sklopljen ugovor između bana Nikole Zrinskog i zagrebačkog Kaptola po kojemu je Zrinskima za 30 forinti godišnje predan u vječiti zakup desetina Čakovca, Štrigove i posjeda između Drave i Mure. a taj je ugovor potvrdio kapetan ugarske Tom Nadasdy.²⁸ Prelaz posjeda Zrinskih na Altana dovelo je do pretvaranja desetine u naturalna podavanje što je značilo višestruko povećanje davanja, a dobivene privode vlasnici posjeda su lagano prodavali na

²⁴ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z, Agrarna reforma na području Hrvatskog Zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju, str. 31-76.

²⁵ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z. *Agrarna reforma, I., str.130.*

²⁶ ĐUROVIĆ, Smilja, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918-1941), izd Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, Beograd 1984., str. 68.*

²⁷ Vladimir Kalšan i više drugih povjesničara su poslije 1990. popunili ovu prazninu, ali radovi o Međimurju još su uvijek nedostatni u hrvatskim povijesnim knjigama-

²⁸ ADAMČEK, Josip, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Izdanje JAZ-u i Sveučilišne naklade Liber, Zagreb 1980., str.359.

tržištu gradova u susjednoj Austriji, Sloveniji i Mađarskoj. Na osnovu dugotrajnih ugovora desetina se plaćala u vedrima vina ili kvartama pšenice,, te je Festetić ostvarivao lijepi novčani pirhod koji je kako se čini bio i do sedam puta veći od arende u novcu.. Festetićeви su nastojali što dulje održavati taj način zakupa. i ljudi koji su držali u zakupu Festetićevu zemlju teško su plaćali zakupninu i mukotrpnno su se trudili da zadrže zakupljenu zemlju. te su mislili da će sada dobiti zemlju koju obrađuju badava, što je i bio uzrok većine pobune seljaka u Hrvatskom Zagorju i Međimurju. tijekom 1919. godine. Istraživanja Josipa Adamčeka na primjeru susjedgradskog-stubičkog vlastelinstva pokazala su da se alodij povećavao ali i da su podavanja u robu bila isplativija od novčane renta.²⁹ Bez obzira da li se daća davala u obliku gornice, kao redovite daća u vinu ili u kvartama žita, pšenice ili prosa, obaveze seljaka su se povećavale a promjene ugovora nisu olakšavale položaj arendatorima. Sve se to održalo i nakon ukidanja kmetstva i seljaci su teško i mukotrpnno živjeli na zakupljenom posjedu, te u jedino rješenje vidjeli u tome da zemlja prijeđe u njihovo vlasništvo. To je bio glavni razlog radi čega su Festetići izgubili Međimurje. Zakupnici su tražili zemlju u vlasništvo, a šume su tražili ratni špekulanti koji su imali novca da šume posijeku i drvo prodaju u inozemstvo.

Festetićeв posjed bio je uzorno dobro izgrađivano stoljećima na osnovama naprednog gospodarenja po uzoru na najbolje posjede u Mađarskoj. No nakon 200 godina postojanja posjeda ljudi, koji su radili na tom posjedu kao nadničari ili zakupci, počeli su osjećati potrebu za većom slobodom tražeći bole rješenje svojeg socijalnog, ali i nacionalnog položaja. To su osobito osjećali Međimurci kao slavenski narod koji su potpadali kao katolici pod Zagrebačku nadbiskupiju njegujući svoje prekrasne narodne pjesme i običaje i sve više jačajući svijet o svoj pripadnosti hrvatskom narodu.

1. Festetićeв veleposjed do 1923 godine

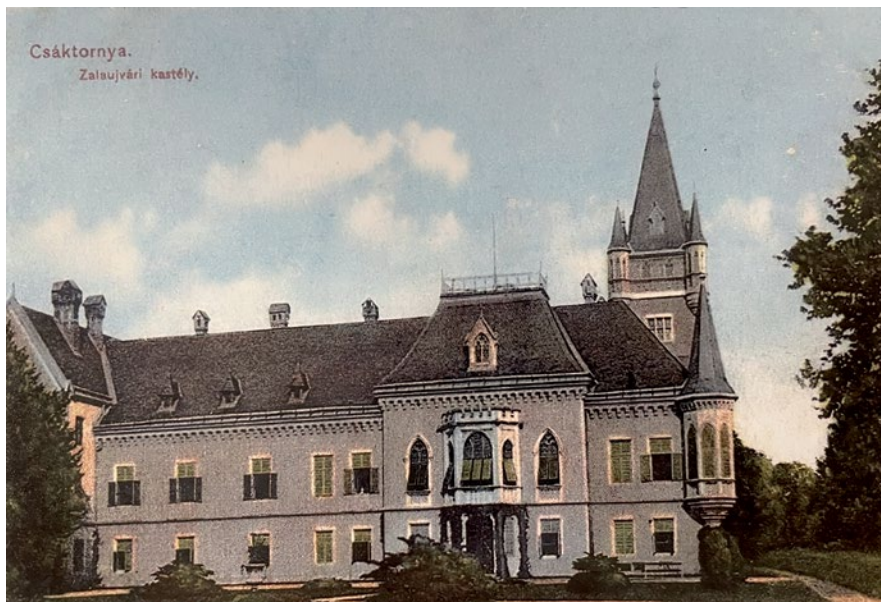
Povijest Međimurja kao i povijest Baranje zaslužuje posebnu pažnju povjesničara Zahvaljujući zanimanju i poticajima te istraživanjima akademika Draguina Feletara, dr. Zvonimira Bartulića, dr. Vladimira Kalšana i dr. Hrvoja Petrića taj je cilj dobrim dijelom i ostvaren, pa danas znamo mnogo više o Međimurju nego prije pola stoljeća.³⁰ Nakon knjige o Međimurju Dr. Rudolf Horvat je objavio 1919. i nekoliko članaka o Međimurju ali poslije toga više godinama ništa, vjerojatno iz nekih posebnih razloga a možda i na nagovor Stjepan Radića, koji nije htio buniti narod, smatrajući poslije 1903. da se sve može riješiti razgovorima. Bila je to značajna razlika između djelovanja politologa koji je proučio povijest mnogih naroda Stjepana Radića i dr. Rudolfa Horvata koji je ostavši bez posla 1919. oštro kao suradnik Doma pisao anonimne članke o protivnicima republikanizma, usmjerivši najoštriju strelicu svojih napada sve do 1925. na srpske radikale. Naime on je svoje napore usmjerio sve do 1925. na žestoku kritiku velikosrpskog režima.³¹ U socijalističkoj Jugoslaviji Vladimir Kapun je nakon više godina istraživanja objavio monografiju *Međimurje 1918.* (Čakovec, 1986.), pri čemu je detaljno obradio socijalne nemire iza kojih su stajali boljševici, ali i borbe za vraćanje Međimurja u okvir nove južnoslavenske države, čime se kršila vojna konvencija sklopljena 13. studenog 1918. u Beogradu između Bele Lindena u ime mađarske vlade i generala antantinih armija na istoku Henryja da rijeka Drava ima biti granica između Mađarske i Države Slovenaca, Hrvata i Srba na jugu. Mađari su se sve do Trianonskog ugovora 1920 godine, kada su im određene državne granice, vrlo oštro borili za granicu na Dravi, ali su i Međimurci, vjerski i nacionalno željeli vraćanje svojoj matičnoj zemlji, a teror, s kojim su Mađari sprečavali to vraćanje. združio se i s boljševičkom revolucijom Bele Kuna, pa su nemiri u Međimurju potrajali sve dok nije ugušena revolucija i vraćen mir u Mađarsku.³² Akcija ovog pripajanja

²⁹ ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, str. 469.

³⁰ Akademik Dragutin Feletar napisao je značajne članke o povijesti Međimurja, a autor ili suautor je monografiju o Dubravi, Prelogu i drugim mjestima, oobično u suradnji s dr. Hrvojem Petrićem. No najviše je obogatio historiju Međimurja u 20. stoljeću Vladimir Kalšan. (KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec 2000).

³¹ HORVAT, Rudolf, Iz povijesti Međimurja, *Jutarnji list*, VIII/1919, br. 1438 i 1549; *Isti*, *Događaji koji su prethodili pripojenju Međimurja Ugarskoj* (Sretni dom, 1919, str. 18-23; *Isti*, Međimurje, najčišća hrvatska zemlja, *Tjednik bjelovarsko-križevački XXX/1919*, br. 23 i *Omladina*, 1918-19, br.4-5, str. 101-102,

³² KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju, vlastita naklada*, Čakovec 2000, str. 46-56.

Slika 3. Dvorac grofova Festetića u Pribislavcu (zbirka D. Feletara)

bila je vrlo komplicirana, dugotrajna uz mnogo žrtava. Veliki župan županije u Zali Géza Bosnyák proglasio je nad Međimurjem 6. studenog 1918. prijeki sud, ali su na drugoj strani varaždinski gradonačelnik dr. Pero Magdić s dr. Hinkom Krizmanom i dr. Ivanom Novakom pripremili plan za oslobođenje Međimurja koje je u drugom pokušaju uspio provesti 24. prosinca 1918. generalštabni potpukovnik Slavko Kvaternik s vojnicima prikupljenima iz raznih domobranskih pukovnija. Iza čitave je akcije stajalo Narodno vijeće a mnogi od tih boraca za oslobođenje su se i zadržali trajno u Međimurju u kojem je do veljače. 1919. cijelu vlast imao suradnik Svetozara Pribičevića u Narodnom vijeću major i kasnije potpukovnik Dragutin Perko. On je po nalogu Pribičevića otišao sa dr. Lazom Popovićem i bratom Svetozara Pribičevića Valerijanom još u studenom 1918. u Beograd gdje ih je primio regent Aleksandar.³³ Ovaj se onda vratio u Varaždin srpsku vojsku sa Simovićem koja je iskoristila zatvaranje Radića po Pribičevićevom nalogu i popustljivost Kvaternika te zavladała Međimurjem, a Perko je kao potpukovnik postao vojni komandant Međimurja. Stjepan Radić bio je po nalogu Pribičevića kao ministra unutarnjih poslova zatvoren što je demokratima, usprkos loših izbornih rezultata osiguralo vlast u Međimurju do 1925. godine. Na stranu demokrata stao je i dr. Ivan N. Novak imenovan za povjerenik kralja Petra Karađorđevića za građanske poslove, što je zapravo značilo i njegovu podložnost Svetozaru Pribičeviću kao ministru unutarnjih poslova nove države Kraljevstva SHS. Ovu temu je kao vrlo važnu naveo povjesničar dr. Bogdan Krizman, sin dr. Hinka Krizmana koji je imao veliku ulogu u likvidaciji Festetićevog veleposjeda kao ministar agrarne reforme, ali ni on nije otvoreno pisao o kompliciranim zbivanjima oslobađanja Međimurja gdje se miješala boljševička s nacionalnom i socijalnom revolucijom te je tek u najnovije vrijeme obrađena ova tema detaljno.³⁴ Glavni političari u Međimurju, a osobito u Varaždinu bili su članovi Pribičevićeve i Davidovićeve Demokratske stranke, koji su pored nacionalnih imali i imovinske razloge s obzirom na bogatstva Festetićevog posjeda u Međimurju. Oni su i vodili proces likvidacije Festetićevog posjeda. No na tom putu im se ispriječio Stjepan Radić uz kojega su bili međimurski seljaci, koji su težili za malim zemljišnim posjedom na kojima bi proizvodili krumpir i ostalo od čega bi živjeli, videći tu mogućnost kroz kupnju parcela Festetićevog posjeda.

Povijest Međimurja kao i svih zemalja između riječnih tokova vrlo je složena. Nakon tragičnog pogubljenja Petra Zrinskog i Krste Frankopana u Bečkom Novom mjestu 1571. Međimurje je došlo u posjed mađarskih plemića Altana, te se je do 1848. tretiralo kao čisto mađarsko područje u okviru županije

³³ MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribičević, ideolog - stranački vođa - emigrant*, Izd. Hrv. sveučilišna naklada, Zagreb 1995, str. 54.

³⁴ KRIZMAN, Bogdan, Oslobođenje Međimurja, *Narodni list*, Zagreb, 28-30. XI, 1954.

Zala, da bi onda Jelačićevim upadom bilo pod vlašću Hrvatske do 1859., kada ga car Franjo Josip opet vraća Mađarskoj gdje ostaje do Božića 1918. godine. Festetićev posjed većim dijelom su obrađivali zakupci Međimurci koje je jezik i pripadnost Zagrebačkoj nadbiskupiji čuvala od intenzivne mađarizacije. i početkom 20 stoljeća djeca u Međimurju su polazila škole na mađarskom jeziku a takova je bila i Učiteljska škola u Čakovcu, koji je bio središte mađarskog nacionalizma. Međutim ovaj veliki posjed nije se mogao tako jednostavno raspardelirati kao imanje Samuela Festetića u Bajnskim dvorima. Kao Istra i Međimurje je imalo posebni status sve do Trianonskog ugovora.

Festetićev posjed u Međimurju imao je 16.597 jutara. a svo ostali veleposjednici iz redova plemstva samo 2136 jutara, te je muzikolog dr. Vinko Žganec napisao da se Međimurje s pravom zove Festetićevo. Ovaj veliki posjed utjecao je na čitavo Međimurje, ali je ono bilo raspardelirano u desetke majura i veliki broj parcela koje su držali zakupci, a između su se nalazili šumski kompleksi i sela te rudarski pogoni za eksploataciju nafte a u Čakovcu i nekoliko tvornica mlinarske, tekstilne i kemijske struke. čiji su vlasnici bili uglavnom Židovi koji su došli iz užeg područja Mađarske. Suživot svih ovih stampvmola nakon Prvoga svjetskog rata više nije bio skladan. Novo vrijeme tražilo je nove odnose na svim poljima ljudskog djelovanja, a tijekom rata za Međimurje mnogi Festetićevi namještenici odselili su u Mađarsku. što je dovelo do infiltraciju došljaka iz Varaždina i okolice koji su ovdje tražili svoju bolju budućnost.

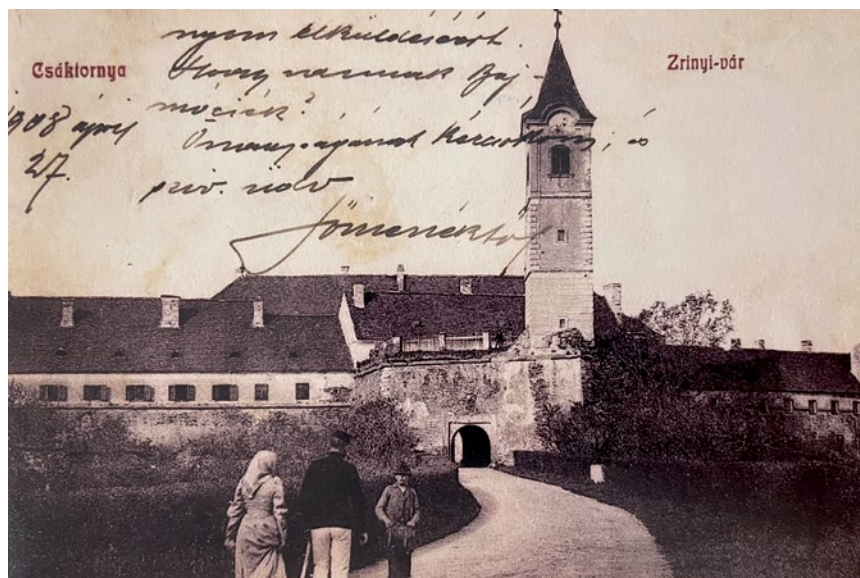
Prvih dana nakon uključivanja Međimurja u sastav Kraljevstva SHS komesar Perko smanjio je broj stoke na Festetićevom posjedu, pa je time otpala mogućnost da se posjed tretira kao »«uzorno gospodarstvo» u radu Agrarne komisije, a obustavljeni su i gotovo svi proizvodni pogoni prehrambene struke odlaskom stručnjaka Mađara u Mađarsku. Za vrijeme kada je Ivan Novak bio povjerenik Međimurja za upravitelja čakovečkog vlastelinstva postavljen je umirovljeni šumarski nadzornik Bogdan Svoboda koji je odmah počeo trgovati drvom, prodajući ga u Austriju, jer su granice još bile dosta otvorene. Ministar agrarne reforme radikal Miletić, a onda demokrat Hinko Krizman okomili su se svom žestinom na Festetićevo imanje, te je 20. travnja 1919. osnovan posebni Agrarni odbor za provedbu agrarne reforme za Međimurje u Čakovcu, čiji je rad povjeren Ivi Volariću, koji je o godini dana podijeljeno agrarnim interesentima gotovo pet tisuća jutara oranica i tri tisuće jutara livada u jednogodišnji a onda i u trogodišnji zakup.³⁵ Zemlju su trebati dobiti i bivši Festetićevi nadničari, koji su dijelom stanovali i u čakovačkom dvorcu, a neki i na majuru Sv. Križ i Novi Dvori. Sve je to potaknulo Eugena Festetića koji je imao i posjed na Blatnom jezeru pa time i sredstva za sudske postupke, što je dakako sva rješenja o podjeli zemlje pretvorilo u dijelove sudskih procesa. No niti je bio zadovoljan Festetić niti novi korisnici zemlje. Festetić je tražio da mu se od mogućeg maksimuma od 400 jutara dodijeli 300 katastarskih jutara u Čakovcu, ali je Agrarna direkcija u Zagrebu to odbila, iako je Festetić nudio da će osnovati poljoprivrednu školu u Čakovcu kao i ponovno otvoriti tvornicu šećera u tom gradu. To je u to vrijeme bilo vrlo izazovno, jer se šećer u to vrijeme uvezio iz Čehoslovačke republike po visokim cijenama. Prijedlog Agrarne direkcije da se poljoprivredna škola otvori u sv. Roku odbio je Festetić, i siječnju 1923. godine direkcija mu je ponudila u ime maksimuma samo 300 jutara oranica. No posjed se brzo raspadao i do kraja lipnja 1921. bilo je već predano u četverogodišnji zakup Međimurcima gotovo deset tisuća jutara zemlje, a do sredine 1923. čak 8720 jutara oranica, 3.245 jutara livaca i 3441 jutara pašnjaka.³⁶ Konačno je Festetiću ostalo samo 130 jutara slobodne zemlje. Ovo natezanje i umiješanost Agrarne direkcije u Zagrebu, ali i lokalnih političara iz Demokratske stranke u provođenje agrarne reforme u Međimurju, toliko se omrznilo Festetićima, da su se oni odlučili prihvatiti ponudu Slavonije d.d. za prodaju čitavog veleposjeda do čega je i došlo 1923. preko opunomoćenika.³⁷ Povjesničar dr. Vladimir Kalšan je ustvrdio da su u agrarnoj reformi s posjeda grofa Festetića najbolje prošli agrarni interesenti iz upravne općine Čakovca, te Male Subotice, a najslabije oni iz Štrigove i Gornjeg Mihoļjevca, te da donja Dubrava i Legrad zbog velike udaljenosti od oranica nisu ništa dobile.³⁸ No to nije

³⁵ KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 59.

³⁶ KALŠAN, *Građansko društvo*, 60.

³⁷ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z., *Agrarna reforma*, I, str. 237.- 238.

³⁸ KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 60

Slika 4. Stari grad u Čakovcu u doba grofova Festetića – razglednica iz 1908. (zbirka D. Feletara)

posve točno kako pokazuje prilog uz kupoprodajni ugovor iz 1923. godine. Taj je ugovor pokazao da je agrarna reforma bila kaotična i da se u tom procesu događalo svašta, te da ni prodavalac ni kupac nisu znali točno što kupuju odnosno prodaju, ali i da su Festetićeви ipak dobili dosta pristojnu prodajnu cijenu, riješivši se pri tome brojnih parnica sa kupcima i zakupcima njihove zemlje i obaveza prema katoličkoj crkvi.

U proces likvidacije Festetićevog carstva u Međimurju bilo je umiješano nekoliko političara iz Varaždina koji su pripadali do 1914. Hrvatsko-srpskoj koaliciji, postavši poslije 1918. velikim pristašama Demokratske stranke Svetozara Pribičevića, koja se u to vrijeme zalagala za centralističku monarhiju pod žezlom srpske kraljevske kuće Karađorđević. Međutim vrijeme je pokazalo da su prečanski Srbi bili jednako izloženi presiji beogradskog režima kao i pripadnici drugih naroda, pa je 1923. Svetozar Pribičević osnovao Samostalnu demokratsku stranku, koja se borila za interese prečanskih Srba, sklopivši tek 1927. savez sa Hrvatskom seljačkom strankom Stjepana Radića. pod imenom Seljačko demokratske koalicije.

Ne samo politički već i gospodarski život Hrvatske od 1918. do 1929 bio je obilježen mnogim aferama. Pokušaj kralja Aleksandra da izgradi centralističku monarhiju pod vodstvom srpskih radikala imao je mnogo protivnika, ali je Aleksandar raspolagao sredstvima a uživao je i sklonost Francuske i Engleske koje su podržavale novostvorenu državu kao najbolje rješenja za Balkan, u koji su počeli, posve neprimjereno svrstavati i sve hrvatske zemlje. Svaka regija nove države, kakva do tada nije nikada bila formirana, bila je bremenita problemima koji su se mogli riješiti samo ravnopravnim dogovorima a nikako nadmetanjem i nasiljem i potpunim likvidiranjem starih posjedovnih struktura, osobito plemstva na području Hrvatske. Uočivši mogućnost predobijanja masa za svoju politiku kralj Aleksandar se je okomio na plemstvo i njihove posjede. nastojeći na taj način zadobiti povjerenje puka na izvorima za Ustavotvornu a onda i za Narodnu skupštinu - Parlament. Već 6. siječnja 1919. regent Aleksandar najavio je radikalno provođenje agrarne reforme, slijedeći prvu najavu od strane Narodnog vijeća u studenom 1918. godine o čemu smo već govorili kod Blinjskih dvora. Plemićke titule bile su sada zabranjene, a popularizator ideje da Hrvatska treba biti republika Stjepan Radić bio je gotovo stalno u zatvoru. do 1923 godine dok se nije država podijelila u 33 oblasti da bi onda i Radić kapitulirao pred silom, te se odrekao republikanizma i priznao centralistički Vidovdanski ustav. misleći da će razgovorima i dogovorima riješiti najveći dio problema socijalne i nacionalne prirode.

Iako do 1925. Radić nije bio ni u vlasti, ni pri vlasti, njegova ideja nezavisne samostalne, čovječanske republike privlačila je narod. Propagirajući stvaranje mirotvorne republike bez revolucije i pobune on je kao politolog propagirao nešto što je narod iskreno želio, a to je bio mir i miran rad na svom malom seljačkom posjedu. No toliko priželjkivanog mira nije bilo. Beograd je Hrvatsko Zagorje s

Međimurjem smatrao vrlo nesigurnim područjem u kojemu se mir održavao kundakom i batinama, te zatvaranjem buntovnih elemenata a vojska i žandarmerija održavala je mir. Kako bi se uklonili mladi ljudi iz njihovih domova, počelo se tek vraćana mladiće sa frontova slati u Makedoniju da guše pobune komita, pri čemu su tamo usovi života a i ratovanja bili krajnje neprikladni, pa su mnogi bježali iz tih vojnih jedinica, što je destabiliziralo neka sela, a osobito Đelekovec, gdje je Mihovil Pavlek Miškina, kao pristaša republike, vidio što se čini s narodom. I boljševička revolucija Bele Kuna u Mađarskoj našla je svoj odraz u Hrvatskoj a prelijevanje revolucije na hrvatske prostore nije bilo isključeno. Centralistički beogradski sistem je dakle vladao silom i svaki izraz bunta bio je strogo kažnjavan, a potencijalni vođe bunta držani su u zatvoru.

Zbog položaja Hrvatskog Zagorja i Međimurja na granici Stjepan Radić kao republikanac je imao najveću potporu naroda upravo u ovom području, što potvrđuju svi izbori za njegovog života. Kao prvi politolog u Hrvatskoj Stjepan Radić je smatrao da bi republikansko uređenje i vladavina naroda bili najbolji za Hrvatsku. No vlastodršci u novoj državi nisu tako smatrali, a mnogi odvjetnici na području Varaždina i Međimurja mislili su da je najbolji sistem jedinstvena kraljevina u kojoj će se razviti kapitalističko gospodarstvo uz pomoć stranog kapitala i stranih stručnjaka.

Seljačko pitanje bilo je najuže povezano s agrarnom reformom, iako se znalo da tom podjelom zemlje u privredni zakup neće biti riješeno seljačko pitanje. No računalo se na smirivanje seljaštva kao i da će ono glasati za one čijim posredstvom i odobrenjem su dobili tu zemlju na korištenje. Povezanost politike i gospodarstva u tom vremenu ključna je za novu jugoslavensku državu i radi toga je trebalo dvije i pol godie da se izglasa Vidovdanski ustav kojim su otkrivene prave namjere vlade u Beogradu koja je željela podijeliti zemlju u oblasti bez obzira na nacionalnost.

Izglasavanjem Vidovdanskog ustava bez prisustva Radićevaca u Narodnoj skupštini učvrstila se nova vlast koja je isticala svoje uređenje kao narodno i veoma napredno, što je odobreno i od Francuske i Engleske koje su u Jugoslaviji vidjele partnera za velike poslove u rudarstvu, brodogradnji i trgovini, te se smatralo da je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca stabilizirana zemlja s kojom se može politički i gospodarski surađivati, a na moru ljetovati.

Na izborima 28. studenog 1920. za Ustavotvornu skupštinu od 94.076 izbornika u Varaždinskoj županiji i Međimurju glasalo je 65.001 muških izbornika s pravom glasa a od toga čak 51.932 glasalo za Hrvatsku pučku seljačku stranku a 2.855 za Pribičevićeve Demokratsku stranku, dok su ostale stranke dobile mnogo manje glasova. Pravo glasa bilo je ograničeno jer žene nisu imale pravo glasa do 1945 godine Nadmoć Radićeve stranke odnosno Hrvatske republikanske seljačke stranke temeljila se na ideji da seljaštvo mora biti gospodar svojeg doma i svoje zemlje u slobodnoj državi a na principu čovječanske pravde i slobode.³⁹ Od Hrvatske pučke seljačke stranke izabrani su u Ustavotvornu skupštinu Stjepan Radić, dr. Juraj Krnjević, dr. Stjean Ortner, Pavao Matica, Blaž Šalomon, Vinko Lovreković, Franjo Vrutar, Rudolf Herceg, Stjepan Dombaj, Franjo Pancer i Jura Žnidarić, a od Pribičevićevih demokrata ministar agrarne reforme dr. Hinko Krizman.⁴⁰ Analiza podataka za međimurska mjesta a pokazuje da su sela glasala masovno za Radićevu stranku s izlikom Čakovca I. gdje je za Hrvatsku zajednicu glasalo 183 glasača, za socijaldemokrate 118 i za Demokratu stranku 55 osoba. koja je bila jaka i u Gornjim Hrašćanima gdje je dobila 300 glasa i u gornjem Mihaljevcu 172 glasa. Ukupno je u Međimurju za Radićevu stranku glasalo 15.820 glasača od čega je Radić dobio 12.350 glasa, ali je dr. Ivan Novak, povjerenik za Međimurje, dobio 1040 glasa,⁴¹ te je s dr. Hinkom Krizmanom, izabranim u Varaždinskoj županiji dobio mogućnost da i dalje upravlja Međimurjem i utječe na njegovu gospodarsku i društvenu politiku. No odbijajući prisegu kralju Radićevi poslanici nisu ušli u skupštinu, a Pašić je na čelu radikalne vlade dobio mogućnost izglasavanja Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. kojim je zemlja podijeljena na 33 oblasti, pri čemu je buntovna Varaždinska županija pripala drugim oblastima, a i Međimurje je u cijelosti došlo pod Mariborsku oblast koja je hrvatsko činovništvo zamijenila većinom slovenskim i onemogućila svaku samoupravu kako ju je zamislio Stjepan Radić.

³⁹ PERIĆ, Ivo, *Stjepan Radić, 1871.- 1928. Izd. Dom i svijet. Zagreb 2003, str. 322,*

⁴⁰ HORVAT, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu, izd. Školske knjige Zagreb, 1992, str. 104-105..*

⁴¹ KALŠAN, *Građansko društvo, str 51.53,*

Izostanak Radićevaca i slabost drugih hrvatskih stranaka u vlasti omogućilo je Pribićevićim demokratima da vladaju najvažnijim resorima u Međimurju, iako su već 1922, nakon donošenja Uredbe o podjeli zemlje na oblasti spoznali da će Međimurje potpasti pod slovensku Mariborsku oblast, čime će njihov utjecaj biti znatno umanjen tj. gotovo eliminiran. Na izborima u Varaždinu poslije prvoga svjetskoga rata profilirao se je kao glavni političar do šestosiječanjske diktature i dr. Hinko Krizman. Kao rođeni Karlovčanin on je bio prijatelj političara Svetozara Pribićevića koji je kao i Krizman iz Hrvatsko-srpske koalicije prešao 1919 u Demokratsku stranku Davidovića, a poslije 1923. obojica su bili važni faktori u Samostalnoj demokratskoj stranci koju je Svetozar Pribićević i osnovao⁴². Ovoj stranci prišao je i dr. Pero Magdić, gledajući upravo u Međimurju velike gospodarske aktivnosti na eksploataciji šuma i pribavljanja jeftinih radnika. Sva trojica su imala znatan utjecaj na zbivanja u Međimurju, a dr. Hinko Krizman bio je u dva navrata i ministar za agrarnu reformu, te se upravo njemu mora pripisati radikalna likvidacija velikih plemićkih posjeda u Hrvatsom Zagorju...Glavni protivnik i Pribićeviću i Krizmanu bio je tada Stjepan Radić koji je riječju i tiskom ukazivao na korupciju vodećih ljudi u vlasti, ali se je ipak najoštrije okomio na Pašićeve radikale, te je stoga morao 1923. na izvjesno vrijeme napustiti zemlju.

Očekivanja seljaka da će kroz poštnu agrarnu reformu doći jeftino do zemlje nije se ispunila ni u Međimurju kao što se nije ispunila ni u Slavoniji i Srijemu. Seljaci sjeverozapadne Hrvatske bili su izigrani u agrarnoj reformi odlukom Skupštine da zemlju ne mogu dobiti oni koji su bili sudionici nekog bunta protiv vlasti, a takovi su bili gotovo svi. Zagorci i Međimurci. Umjesto domaćih ljudi zemlju su dobili mnogi solunski dobrovoljci i članovi Demokratske stranke, koji nisu ni bili zavičajni u tom kraju. Među njima je bilo dosta pravoslavaca koji su kao Khuenovi Srbi još ranije stekli mnoga mjesta u upravi, obrazovanju i sudstvu, a sada su ih naslijedili i njihovi potomci- Isto tako infiltrirali su se u Međimurje mnogi Slovenci, vješti stranim jezicima i bolje školovani od domaćih Međimuraca..

Do 1923. Festetićev je posjed bio pod upravom demokrate dr. Ivana Novaka i njegovog prijatelja dr. Pere Magdića. velikog župana Varaždinske županije i Međimurja

Festetićev veliki posjed u Međimurju od preko 25.000 jutara oranica i livada, i 10.000 jutara šuma s mnoštvom gospodarskih zgrada na majurima a ne samo u Čakovcu i Pribislavcu bio je privlačna meka za mnoge. Mnogi proizvodni pogoni ubrzo su došli pod Novakovu upravu pretvorivši se u dionička poduzeća. a neki su i obustavili rad zbog odlaska Mađara koji su radili kao stručnjaci. Plodne oranice nastavile su se davati u jednogodišnji zakup, koji se na traženje pretvorio u trogodišnji i četverogodišnji. Međutim, zbog neuređenosti tržišta do novca se teško dolazilo, a zamjena krune u dinar obezvrijedila je tri četvrtine novca, a i inflacijske tendencije onemogućavale su zdravo poslovanje i trgovanje zemljom ali i proizvodima zemlje. Nemajući svoju banku seljaci su teško dolazili do kredita, pa se to osjetilo kod zakupa ili kupnje zemlje, ali i pri obradi.. Sve je manje bilo poljoprivrednika koji su zemlju mogli obrađivati tako dobro kao u vrijeme kada su Festetićevi planski svake određivali plodored od stručnjaka, koristeći i gnojivo Danice d.d iz Koprivnice za poboljšanje ionako kvalitetnog tla.

Šume su predstavljale trećinu Festetićevog posjeda u Međimurju. Od Varaždinske županije dijelila ih je samo Drava, kojom se stoljećima otpremalo drvo do Osijeka, ali je željeznica Budimpešta - Beč 1859. kroz Pragersko otvorila Međimurje Srednjoj Europi, ali je i Zagorska željeznica prema Zagrebu od 1886. ojačala mogućnosti izvoza međimurskih proizvoda, a i Varaždin je bio veliki konzument hrane i drva i ugljena, ali i tražilac radne snage.

Pašićeve vlade Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca bile su osobito zainteresirane za šume i rude, pa je stoga i osnovano posebno ministarstvo s tim nazivom. Tvrdog drvo se mnogo tražilo u Europi nakon Prvoga svjetskog rata u građevinarstvu ali i za pragove pri izgradnji željezničkih pruga. Ne začuđuje stoga što je već 15. ožujka 1919. vlast u Beogradu osnovala posebnom Uredbom Ministarstvo šuma i ruda, te je čitava država podijeljena u 12 šumskih direkcija, a ove u potreban broj šumskih uprava obzirom na vlasnike. Sve su šume stavljene pod državnu upravu te ni vlasnik privatne šume nije mogao prodavati drvo bez dozvole vlade. Pod Zagrebačku direkciju šuma pripadale su šume sjeveroza-

⁴² MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka, Zagreb 1972.*

padne Hrvatske, dakle i sve šume Međimurja i Prekomurja te područje Banovine i Bihaća.⁴³ Ministarstvo šuma i ruda je početkom 1919. stavilo zabranu prodaje veleposjedničkih šuma, te je ta zabrana dovela plemićke posjednike šuma u težak materijalni položaj, jer su tijekom sedam ratnih zajmova ostali bez novca, a poslije rata oranice su im odmah zaposjeli agrarni interesi a drvo iz svojih šuma nisu smjeli prodavati. Kraljevska direkcija šuma u Zagrebu imala je 17 šumskih uprava, pa je jedna takva bila nadležna i nad šumama Eugena Festetića na čelu s referentom Brankom Manojlovićem. Iako je pod sekvestrom upravitelji, postavljeni od dr. Ivana Novaka i dr. Pere Magdića, koristili su svoj položaj, omogućivši ilegalnu prodaju raznih proizvoda, pa i drva s Festetićevog veleposjeda, pa se osjećala nestašica ogrijevnog drva u gradovima, a i inflacija a onda i 1923. godine nadolšla kreditna krize pogoršala je položaj stanovništva koje je moralo nabavljati ogrijevno drvo po visokim cijenama. Kada se je otvorilo rusko tržište drva i žita smanjila se je potražnja za drvom u Međimurju, što je odmah osjetila Slavonija d.d. kojoj su poslovi u Međimurju postali teško isplativi, pogotovo što je imala i obavezu kontrole provedbe agrarne reforme.

Međimurski posjed Festetićevi su prodali Slavoniji 1923. godine nakon što je dignut sekvestar 1922. godine. Neraspoloženi zbog teških pregovora s agrarnim interesima a nesigurni u mogućnost povrata posjeda u puno vlasništvo koja je agrarnu reformu postavila kao jedan od primarnih zadataka, Festetićevi se odlučuju na prodaju svog posjeda.

Nema nikakve sumnje da su u tom poslu posrednici bili dr. Pero Magdić i dr. Ivan Novak, koji su interese Varaždinaca vezali uz Međimurje. Naime Varaždinci su i prije Prvog svjetskog rata bili jako zainteresirani za Međimurje i njegova prirodna blaga. Tijekom rata to je još i ojačalo jer je Hrvatsko Zagorje bilo prenaseljeno a u Varaždinu je potraga nezaposlenih za zaradom, radom ili zemljom bila velika. i još se uvećala dolaskom bivših vojnika u grad. No bilo je i obrnuto, tj. mnogi Međimurci su tražili zaradu u Varaždinu ili Ludbregu i Koprivnici. Dr. Pero Magdić, dr. Ivan Novak i dr. Hinko Krizman spoznali su mogućnosti koje se pružaju u povezivanju Međimurja s Varaždinom. To je već prije svjetskog rata shvatio dr. Pero Magdić, odvjetnik i političar, ali i dugogodišnji gradonačelnik grada Varaždina On je u Varaždinu 18. svibnja 1903. izabran za predsjednika Hrvatskog sokola i već 4. veljače 1904. pokrenuo je izdavanje opozicionih novina *Naše pravice*, zastupajući Frankove pravaške ideje, iskazujući se kao žestoki protivnik velikog župana Radoslava Rubida i Josipa Milkovića koji su zastupali ideje Čiste stranke prava.⁴⁴ Narodna stranka je u to vrijeme prestala sa svojim djelovanjem jer se pretvorila u čistu mađaronsku stranku jer su njeni članovi bili državni činovnici. Magdić je nagovorio glavnog varaždinskog tiskara Stjepana pl. Platzera da izda 1905. šaljivi časopis *Štefek s mustaći* u kojem je izvrgavao ruglu one koji govore njemački, a istu je svrhu imao i humoristički časopis *Zagorski zec i Gromovnik*. 1906. godine. Za varaždinske mađarone bila je katastrofalna 1906 godina kada je mađarizi-

Slika 5. Reklama Slavonije d.d. 1921 godine. (Izvor: Almanah Kraljevine. SHS, 1921-1923, Zagreb 1921. str. 4)

⁴³ Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920-1921, I, Zagreb 1921, III-3str. 60

⁴⁴ HORVAT, R., Varaždin, str. 467.

rana Narodna stranka izgubila izbore i došlo je do promjene političkih prilika uslijed jačanja Hrvatsko-srpske koalicije. Sredstvima koja je Varaždincima ostavio 1904. umrli Ivan Nepomuk Petrović ojačala je djelatnosti mnogih prohrvatskih odnosno južnoslavenskih društava u Varaždinu, a otvorena je i trgovačka škola, te se počelo razmišljati o gospodarskom razvoju ovog prenapučenog kraja. Međutim u lipnju 1907. za zastupnika Varaždina izabran je na listi Hrvatsko-srpske koalicije dr. Fran Vrbanić, jer je Pero Magdić već ranije izabran u Vrbovskom pa je Magdić ostao bez mandata u Varaždinu, a veliki župan Varaždinske županije postaje Milan pl. Kiepač koji je imao posjed u Samoboru, a njegovi rođaci u Križevcima, ali je i on podnio ubrzo ostavku zbog Željezničke pragmatike, protivceći se da mađarski jezik bude jedini službeni jezik na željeznicama u Hrvatskoj. Varaždinci, kao i mnogi drugi u Hrvatskoj, su se pobunili protiv takvog rješenja, te je 7. srpnja 1907. održana u Varaždinu velika protestna skupština sa oko 3000 učesnika na kojoj je govorio i Fran Vrbanić. Sa ove skupštine Vrbanić je otputovao u Čakovec sa 18 Varaždinaca kako bi održao govor u prilog hrvatskog jezika na željeznicama u Hrvatskoj. No Mađari su ga protjerali iz Čakovca, a demonstrante je u Varaždinu sutradan počeo goniti gradski tajnik Stjepan pl. Novaković.⁴⁵ Borba za pragmatiku nije bila uspješna, a imenovanje mađarona i suca Banskog stola Rakodzaya, koji je podržavao željezničku pragmatiku, za novog bana krajem 1908. godine završilo je njegovom ostavkom, jer ga gotovo nitko u Saboru nije podržao. Dolazak Varaždinaca u Čakovec pokazao je da Varaždinci smatraju svoju vezu s Međimurcima važnim dijelom svojeg života, a to je potaknulo i novog bana Pavla Raucha da kod povjesničara Rudolfa Horvata, rodom iz Koprivnice koji je već napisao djelo o Međimurju, naruči i djelo o povijesti Varaždina, gdje bi se povijesno dokazivala veza između Međimurja i Hrvatskog Zagorja po jeziku i vjeri, a možda je i knjiga Horvata o Međimurju, izašla 1907. bila djelomično financirana od Pavla Raucha. Međutim ban Pavle Rauch bio je već početkom 1910. smijenjen jer mu je Hrvatsko-srpska koalicija bila žestoki neprijatelj, iako ga je Rudolf Horvat prvi nazvao »hrvatskim rodoljubom«, a takav epitet je dobio još samo ban Josip Šokčević. koji je radi Hrvatsko-ugarske nagodbe dao ostavku.⁴⁶

Novi ban Nikola pl. Tomašić došao je ubrzo, usprkos protivnih očekivanja dvora, u sukob s Hrvatsko-srpskom koalicijom, iako je sniženjem izbornog cenzusa znatno uvećao broj birača za Hrvatski sabor. Pero Magdić jednoglasno je izabran 15. lipnja 1910. za gradonačelnika Varaždina ali zbog neslaganja s Tomašićem ubrzo je zamijenjen Antonom Antunovićem. Energični Pero Magdić ne odustaje od Varaždina, te se 7. studenog 1911. nakon pada Tomašića vraća na položaj gradonačelnika Varaždina, zadržavši taj položaj do kraja Prvoga svjetskog rata kada postaje veliki župan Varaždinske županije i Međimurja. Sva ova događanja ojačala su kod Varaždinaca antimadžaronstvo djelomično i zbog Međimurja, i oni su 19. kolovoza 1911. protestirali protiv podizanja mađarske zastave na zgradi Financijalnoga ravnateljstva u Varaždinu (zgrada Isusovačkog kolegija).⁴⁷ Dakako da je ovakovo raspoloženje u Varaždinu imalo utjecaj i na prave Međimurce, jer su željezničkom prugom poslovni kontakti Međimuraca i Varaždinaca bili svakodnevni, a drvna firma Ujlaki - Hirshler iz Donje Dubrave, kao i druge pilane bile su ovisne o toj trgovini. No lagano dostupne šume uz Dravu bile su gotovo posječene i firma u Donjoj Dubravi je morala svoje sirovina tražiti sve dalje od Donje Dubrave, iako su šume u Međimurju još bile čitave.⁴⁸

Festeticeve šume su privlačile Peru Magdića, a Slavonija d.d. je 1923. tražila šume na prodaju. Magdić se već 1911. bavio prodajom drva. Tada je kao gradski načelnik prodao hrastove iz Hrašćice za 4.540 kruna.⁴⁹ No zrelih šuma za sječju u području Varaždina bilo je malo, pa se sa čežnjom gledalo na bogate šume hrasta lužnjaka na Festetićevom posjedu u Međimurju.

⁴⁵ HORVAT, R., *Varaždin, str.* 477-478

⁴⁶ Isto, *str.* 478

⁴⁷ Isto, *Varaždin, str.* 496.

⁴⁸ Dragutin FELETAR, *Iz povijesti splavarstva na Dravi, Meridijan -Donja Dubrava, 2019.* Pilane firme Uylak bile. bile su montirane u mnogim mjestima uz Dravu. Čini se da veleposjednik Festetić šteti svoje šume i one su većinom očuvane do 1918.. godine, kada njihovu sječju preuzimaju demokrate i Slavonija d.d. Zagreb 1923. godine.

⁴⁹ HORVAT, R., *str.* 497.

Slika 6. Majur i stanovi vincilira veleposjeda grofova Festetić u Čakovcu (zbirka D. Feletara)

Možda je upravo potražnja za šumama bila glavni poticaj da je Pero Magdić vodio tako aktivnu politiku prema Međimurju i možda i inicirao upad Slavka Kvaterjnika u Međimurje. Bio je to svakako jedan od važnih pokretača tog ratovanja. Drugi faktor bila je gustina stanovništva u području Varaždina. Varaždin je 1910. godine imao 13.393 stanovnika od čega su 1249. pripadali vojsci. Imao je dosta komunalnih problema, a još je više socijalnih problema bilo u Varaždinskoj županiji koja je brojala 293.612 stanovnika, povećavajući se svake godine za približno dvije tisuće ljudi.⁵⁰ Po gustoći stanovnika na kvadratni kilometar Varaždinska županija je 1910. bila na samom vrhu u Hrvatskoj sa 120 stanovnika na četvorni kilometar s time da je taj broj u varaždinskom kotaru iznosio 114, a u gradu Varaždinu 200. Gustoća je najviše rasla kod poljoprivrednih površina, i od 1900. do 1910. se je na području županije povećala od 208 na 230, dakle u deset godina za 22%.⁵¹ Zbog propadanja zagorskih veleposjeda koje je ušlo u kritičnu fazu, orijentacija Zagoraca na rudarstvo i kupališna lječilišta nije mogla zadovoljiti one koji su tražili posao, pa je i pored iseljavanja u industrijski razvijene dijelove Austro-Ugarske monarhije nezaposlenih bilo u Varaždinu sve više, a zbog živih kretanja onih koji su tražili posao. Spoznaja o zaostajanju Varaždinske županije i uopće Hrvatske za ostalim dijelovima Ugarskog kraljevstva postajala je sve veći izazov za Varaždince, koji su vidjeli kako stanovnici Austrije, Mađarske pa i Slovenije bolje žive. Dr. Pero Magdić bio je svjestan ovog nezadovoljstva. No njegova sredstva za podizanje standarda života u Varaždinu bila su jako ograničena, a zahtjevi za modernizaciju grada, plinifikaciju, kanalizaciju, vodovod i nove gradnje sve veći. Priprema se i otvaranje Varaždinske tekstilne industrije uz pomoć stranog kapitala. Podignuće zajma od 300.000 kruna 1913. godine.⁵² za grad Varaždin, ukazivalo je na probleme koje su Magdića prisiljavale da sredstva za potrebe grada traži kod banaka, iako je gradska općina bila 1910. godine vlasnik 4029 jutara zemljišta od čega je na šume otpadalo 2200 jutara, na oranice 953, na pašnjake 839, na livade 237 jutara, a na vrtove pet i pol jutara ali je i neplodne zemlje bilo 889 jutara. Usprkos tog bogatstva u nekretninama, koje su 1910. procijenjene na 2,905.214 kruna grad je oskudijevao.. Zemljište bez šuma vrijedilo je 2,615.300 kruna, a vrijednost gradskih šuma grada Varaždina iznosila je 1,446.500 kruna, ali je godišnji prihod od tih šuma iznosio svega 39.500 kruna Nasuprot ovoj imovini grad je početkom 1911. dugovao 2,161.252 kruna, i to najviše Ugarskoj hipotekarnoj banci u Budimpešti, koja je bila vrlo neugodni kreditor, ali je Varaždin

⁵⁰ *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II (1906-1910.)*, izd. Kr. zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, LXXII, Zagreb 1917., str.8.

⁵¹ Isto, str. 10.

⁵² HORVAT, R, *Varaždin*, str. 394.

bio zadužen i kod drugih banaka, što je umanjivalo vrijednost gradska imovine za trećinu njene vrijednosti.⁵³

Seljaštvo Hrvatskog Zagorja i Međimurja bilo je poprilično neupućeni u politička zbivanja i vrlo komplicirane stranačke odnose, a i pravo glasa imao je još uvijek ograničen broj birača usprkos toga što je ban Nikola Tomašić snizio izborni cenzus. Antun Radić koji je dvije godine službovao u Varaždinu dobro je upoznao prilike u Hrvatskom Zagorju i Međimurju, te je to prenio i na svog mlađeg brata Stjepana. U malom časopisu *Dom*, koji je počeo izdavati 1899. braća Radić su pokušala istaći važnost seljaštva, ističući potrebu boleg obrazovanja i pouka u gospodarstvu, a po uzoru na obližnju Sloveniju koja je u obrazovanju svojih članova kreditnih i ostalih zadruga daleko odmaknula. I u Hrvatskoj ova nova vrsta zadrugarstva počela je krčiti svoje putove. Ban, pa komesar Antun Cuvaj uveo je preventivnu cenzuru i jamčevinu za novine 1912.godine, pa je i varaždinski list *Naše pravice* bio globljen a često i zabranjivan⁵⁴ Cuvaj kao komesar je čak raspustio gradska zastupstva Varaždina i Koprivnice, te imenovao za te gradove svoje povjerenike. Stranka braće Radić, iako osnovana 1904. teško je preglasavala kandidate starijih i materijalno jačih stranaka na izborima u Sabor, te su 1914.ušla u Sabor svega tri zastupnika Hrvatsko seljačke pučke stranke Stjepana Radića. (Stjepan Radić, Tomo Jalžabetić i Josip Predavec). Osobito je burno bilo na izborima 14. ožujks 1913. kada je Pero Magdić izjavio da se povlači iz izborne borbe, pa se je u sva tri izborna kotara grada Varaždina vodila borba između koalicije i pravaša, a pravaš bio je Stjepan pl. Novaković stariji koji jedno vrijeme upravlja Međimurjem 1922 godine.⁵⁵ Gradsko zastupstvo Varaždina je raspušteno od bana Ivana Škrleca koji je došao na bansku stolicu kao komesar a onda proveo izbore i otvorio Sabor.Izbori za gradsko zastupstvo Varaždina provedeni su 14. ožujka 1914. i Pero Magdić je kao član Koalicije izabran opet 21 ožujka 1914. za gradskog načelnika. Gradsko zastupstvo se sastojalo od 26. koalicionaša, jednog pravaša, i jednog mađarona⁵⁶ Kao ratni gradonačelnik Magdić je morao provoditi naloge bana Škrleca, ali je i ovaj bio samo provedbeni kanal za naloge viših uglavnom vojnih vlasti, jer je sve bilo podređeno ratu i potrebama bojišnice. Ukinute su stranke i zabranjeno svako političko djelovanje. Već 14. kolovoza 1914. izašao je zadnji broj *Naših pravica*, a poslije toga ratni propisi i ratni zakoni određuju život Varaždinaca koji su odnijeli velike žrtve u tom ratu, a krajem 1918. su željeli ekspanziju, bolji život i slobodu.

Nakon smrti kralja Franje Josipa 1916 godine, u proljeće 1917. Škrleca je smijenio član hrvatsko-srpske koalicije ban Antun Mihalović iz Slavonije. To je iskoristio Rudolf Horvat objavljujući više članaka o Međimurju.⁵⁷ Članak »Međimurje, najčistija hrvatska zemlja« svakako je izazvao pažnju Varaždinaca. No začuđuje da poslije ovog napisa iz 1918. nema više Horvatovih članaka o Međimurju. To i danas ostavlja otvorenim pitanje zašto je Horvat prestao 1919. pisati o Međimurju. Ucjena? Prijetnja? Naime, Horvat je imao dosta veliki afinitet prema gospodarstvu, i njegove kritike korupcije Pašićevog sina Rade 1923 godine dovele su i Hrvatsku seljačku republikansku stranku pod Obznanu prisilivši Stjepana Radića na salto mortale i priznanje Karađorđevićeve monarhije 1925. kako bi izbjegao dugi zatvor.

Pero Magdić je 14. studenog 1918. proglasio osnivanje Narodnog vijeća za Međimurje na čelu s Ivanom. N. Novakom. Već sutradan je najavljen vojni plan za oslobođenje Međimurja, ali sam proces vraćanja Međimurja u sastav Hrvatske nije prošao bez poteškoća, jer su se još dugo poslije 24. prosinca 1918. kada je Slavko Kvaternik na čelu domobranskih jedinica ušao u Čakovec vodile borbe u pojedinim dijelovima Međimurja. Dne 27. prosinca održan je sastanak Narodnog vijeća za Međimurje i sastavljen program rada, a 9. siječnja 1919. održana je velika narodna skupština u Čakovcu na kojoj je govorio Novak i Vinko Žganec, muzikolog. Bilo je to svega tri dana nakon što je 6. siječnja 1919. regent

⁵³ Isti, str. 493.

⁵⁴ Isto., str. 501.

⁵⁵ Isto, str. 504.

⁵⁶ Isto., str. 509.

⁵⁷ HORVAT, R., Međimurje najčišća hrvatska zemlja, *Omladina*, II%1918-1919, br. 4-5, str. 101-102; .; *Isti, Kako su grofovi Altan stekli Međimurje, Hrvatska revija*, II/1929, br. 5, str. 334-335. i *Hrvatski Zagorac*, III/1935, br. 73, str. 3. .

Aleksandar najavio agrarnu reformu s obećanjem da će potrebiti seljaci dobiti zemlju veleposjednika.⁵⁸ A onda su 27. veljače 1919. objavljene *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme*, koju su mnogi seljaci shvatili kao poticaj i dozvolu da sami pristupe parceliranju plemićkih posjeda preko svojih ad hoc osnovanih agrarnih odbora. U isto vrijeme je dr. Ivan Novak je potvrđen kao povjerenika za Međimurje koje se tretiralo kao poseban dio Varaždinske županije koju je vodio Novakov prijatelj dr. Pero Magdić.

Pristupilo se parcelaciji najboljih oranica Festetićevog posjeda, i mnogi su jednostavno prisvojili zemlju kao svoju, pa su onda agrarni odbori pokušali uvesti neki red u taj rad i napisati ugovore navodeći buduće obaveze korisnika zemlje. No neki su to odbijali tvrdeći da im zemlja pripada u punom vlasništvu bez odštete. Tomu je dakako pogodovala revolucija Bele Kuna u Mađarskoj koja je izbila u ožujku 1919. i za čije je gušenje trebalo više od godine dana, pri čemu su Mađari nastojali proširiti revoluciju i na Podravinu, bacajući iz aviona letke a bilo je i fizičkih prijelaza preko Drave. ili na području Prekodravlja.

Agrarna reforma ima svoje specifičnosti u raznim dijelovima. Povjesničarka Zdenka Šimončić Bobetko proučila je agrarnu reformu u Hrvatskoj u raznim dijelovima, a agrarnu reformu u Međimurju obradila je zajedno s agrarnom reformom u Hrvatskom Zagorju i Podravini. Posebno je obradila agrarnu reformu u Baranji, koja ima dodirnih točaka s agrarnom reformom u Međimurju jer je ugovore trebala potvrđivati neka direkcija u Somboru, što se osobito odnosi na razdoblje poslije 1929. godine.⁵⁹ Radeći na temi Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj ona je pronašla dokument s anonimnom kritikom državne uprave na dobru grofa Festetića u Čakovcu iz polovice 1920, čiji sadržaj samo prepričavam. Nepoznati kritičar je rekao da je Festetićevo imanje veličine 46.000 jutara od čega 10.000 jutara šume došlo pod upravu države. Kao glavni razlog da je država postavila državnog povjerenika dr Ivana Novaka za ovo dobro navedena je politika, jer da su Festetićevi namještenici u pravilu bili promađarski nastrojeni i kao takovi nepodobni da dalje obavljaju svoje gospodarske dužnosti na ovom najvećem međimurskom dobru. U tom dokumentu prijavljivač piše da su umjesto pravednog vladanja Međimurje preplavili nekakvi demokrati, tj. Pribičevci, koji radna mjesta i sinekure dijele svojim ljudima. Novak je dao čitavo dobro na upravljanje umirovljenom gradskom šumaru Bogdanu Svobodi ograničivši kasnije njegovu upravu samo na šume. Imanje je bilo podijeljeno na pet gospodarskih okružja, a Svoboda je preuzeo imanje od mađarskih činovnika, te je sastavljen inventar koji se nažalost izgubio. U to vrijeme na imanju je bilo 700 komada rogatog blaga, 200 konja, te raznog alata u vrijednosti od 2-3.000.000 kruna. Sve to preuzeo je bez pravilne pismene primopredaje. Svoboda, kojega anonimni pisac pisma naziva anafalbetom. Svoboda nije nastavio vođenje potrebnih knjiga o materijalnom poslovanju na posjedu, već je vođena, - i to neuredno - samo glavnu knjigu i neka blagajnička knjigu. a da računi nisu priloženi. O dvojnog knjigovodstvu dakako ni spomena. To je dakako otvaralo mogućnost krađe do čega je i došlo, iako je imanje proizvodilo godišnje sijena u vrijednosti od tri milijuna kruna, a isto toliku vrijednost imale su i žitarice. Vune je proizvedeno svake godine u vrijednosti od šest milijuna kruna a kolika je bila vrijednost ostalih proizvoda nije navedeno. Drva se je prodalo godišnje u vrijednosti od 1.200.000 kruna. Anonimac naziva Svobodino gospodarenje štetnim. Svoboda je prodao 1919 godine 15.000 kg. vune kajšarima (?) naplaćujući kilogram vune 6 kruna, a ovi su ih prodali tvornici po 30 kruna za kilogram. Anonimus zaključuje da se ubrzo vidjelo da imanje jedva posluje s pozitivom zbog takvog načina rada. Slično kao s poljoprivrednim proizvodima prodavalo se i drvo. Ono bi godišnje trebalo dati u kasu 1.500.000 kruna a donijelo je u blagajnu veleposjeda 1919 godine samo 500.000 kruna, iako je izrada hvata gorivog drveta stajala 80 kruna, Svoboda je hvat drva prodavao po 40, i kasnije po 80 kruna. Iako upozoren Svoboda nije reagirao. Slično je bilo i s građevnim drvetom. Borovina u šumi plaćala se po kubiku 300, a hrastovina čak 400 kruna. Svoboda koji je već došao do vlasništva ugljenika Peklenice plaćao je hrastovinu po kubiku samo 100 kruna, a borovinu 20 kruna kubik, dok je Selnici koja je vadila naftu naplaćivao za potpurne proviziju 80 kruna, tražeći od seljaka

⁵⁸ Dr I. NOVAK, *Istina o Međimurju*, s.a., str. 49 i 53.

⁵⁹ GAČEŠA, Nikola, *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919-1941.*, Institut za izučavanje istorije Vojvodina, Novi Sad 1975..sr. 8.

čak 300-400 kruna za kubik drva. Svoboda je sam upravljao Festetićevom pilanom pa su se i tu pružale razne mogućnosti ekstraprofita. Takvim postupcima šumsko gospodarstvo ovog vlastelinstva bilo je jako oštećeno. Usprkos želje pisca ovog pisma da se imanjem upravlja pošteno, toga je bilo dosta malo, pa su mnogi subjekti bili nezadovoljni.. Svoboda je radio isključivo u svoju korist Anonimni prijavitelj Svobodinih malverzacija navodi da je i u vlasništvo rudnika Peklenice Svoboda došao prijevarom preko veza sa slovenskim rudarskim satništvom u Celju, i to onda kada mu je rudarsko satništvo u Zagrebu, ali i Ministarstvo šuma i ruda u Beogradu odbilo izvršiti traženi prijenos.⁶⁰ Brzo i očividno propadanje posjeda ali i slaba dobit nekih demokrata dovela je do toga da je Svoboda smijenjen nakon što je dr. Pero Magdić imenovan ponovno u ožujku 1920. velikim županom Varaždinske županije ali i povjerenikom za Međimurje što je bio sve do 1923 godine. No i tada Svoboda nije maknut od veleposjeda, već je dobio mjesto upravitelja za poljoprivredne poslove, a za novog upravitelja cijelog posjeda imenovan je već spomenuti Varaždinac Novaković, i Magdićev prijatelj. Novaković je bio poznat i pod nadimkom Niko, a njega je kritizirao u svojem pismu Stjepanu Radiću 1921. i Ivan Kovačić.⁶¹ Kada se je dr. Hinko Krizman, 17. svibnja 1920. i po drugi puta vratio na položaj ministra za agrarnu reformu Svoboda se je s opljačkanim kapitalom odselio u Bjelovar, otvorivši tamo tvornicu keksa.

Međimurje je sve do odluke u Trianonu bila zemlja čija državna pripadnost nije bila određena. No to nije omelo bana Ivana Palečeka, vukovarskog odvjetnika i radikala da okružnicom 15. lipnja 1919. zabrani uključivanje u kolonizaciju u Slavoniju i Srijem ljudima koji su na bilo koji način sudjelovali u pobunama 1918. i 1919. odnosno koji su bili sudski kažnjavani. To je isključilo Međimurce iz kolonizacije na istok, iako se znalo da su Međimurci imali nedovoljno zemlje, ali i da je zbog zabrane prodaje Festetićevih šuma proces agrarne reforme u Međimurju zamrznut. Ova odluka Palačeka bila je presudna da su se gotovo svi Međimurci opredijelili za Radićev republikanizam, ispoljivši do na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine, a i na svim kasnijim izborima za beogradsku skupštinu, pristajući uz Radića sve do njegove smrti. Primjenom agrarne reforme najbolje zemlje dodijeljene su u Hrvatskoj solunskim dobrovoljcima, te su ih posebni agrarni odbori pratili u njihovom radu u novim domovima savjetom i materijalnom pomoći, a domaći bezzemljaši dobili su vrlo malo zemlje i uz obavezu otkupa.

Krajem 1922. čakovački veleposjed je većim dijelom vraćen obitelji Festetić, ali već sklopljeni zakupni i kupoprodajni ugovori s onima koji su se uključili u agrarnu reformu nisu raskinuti, što je toliko zakompliciralo odnose Festetićevih i posjednika ovih čestica, da su se oni odlučili prodati čitav posjed. ne vjerujući da bi im se on mogao vratiti u puno vlasništvo dok postoji nova jugoslavenska monarhija. Preko odvjetnik Ivana Novaka i mađarskog odvjetnika Šajoša sklopljen je 1923. kupoprodajni ugovor sa Slavonijom d.d. iza koje je stajao židovski kapital- Ovakva prodaja nije bila uobičajena jer proces agrarne reforme nije bio dovršen, pa je položaj onih koji su ušli u kupnju zemlje bio vrlo upitan. No zbog pomoći demokrata prodaja je obavljena Takav postupak nje doživio niti jedan posjed u Hrvatskom Zagorju, pa možemo pretpostaviti da je su u tu prodaju bili umiješani i Slovenci koji su se zbog dodjeljivanja Međimurja Mariborskoj oblasti nadali gospodarskoj koristi a osobito drvu za svoje pilane.

Ustavotvorna skupština omogućila je donošenje Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. kojim je zemlja odijeljena na 33 oblasti bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost stanovništva. Zbog otpora nekoliko stranaka koje su inzistirale na federaciji, a osobito Radićeve stranke, ta je podjela započela 1922. nakon donošenja *Uredbe o podjeli zemlje na oblasti* ali je dovršena tek 17. siječnja 1927. kada su provedeni izbori za oblasne skupštine. U međuvremenu u državi su se sukobljavale mnoge stranke i mnogi interesi, među kojima Radićevo republikanstvo zauzima značajno mjesto.

⁶⁰ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma*, II. str. 274-279. Šimončićka je spomenuti dokument pronašla u Hrvatskom državnom arhivu, Ostavština Šurmin, kut. 10. III-12-1. Dokument nosi datum 27. svibnja 1920.

⁶¹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., *Pismo Ivana Kovačića Međimurca 1921. godine Stjepanu Radiću o potrebi osnivanja organizacije slične Gospodarskoj slozi, Ekonomska i ekohistorija*, Izd. Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistorija i Meridijani, br. 17, Zagreb - Samobor, 2021., str. 173-219.

Podjela zemlje na oblasti izvršena je politički. Varaždinska županija je nestala, podijeljena izađu Ljubljanske i Zagrebačke oblasti, a Međimurje je pripalo u cijelosti Mariborskoj oblasti. Zbog ovakvog cijepanja teritorija koji se poslije Jelačićeve Hrvatske prvi puta opet našao na okupu, dakako bez krajeva koje su zaposjeli Talijani, ojačale su simpatije j Međimuraca za stranku Stjepana Radića. Upravo u vrijeme prodaje Međimurja Slavoniji d.d. u Radićevom listu *Slobodni dom* objavljuje dr. Rudolf Horvat anonimno oštre napade na politiku Pašića ali i dvora što je dovelo do bijega Radića u ljeto 1923. iz zemlje, kako ne bi dopao tamnice koja bi ga mogla stajati života. Nakon što je uzalud tražio političku podršku u Londonu i Austriji za svoju politiku, otišao je i u Sovjetski savez, gdje je najavio mogućnost upisa svoje stranke u komunističku Seljaku internacionalu, što mu je pribavilo epitet da je i on boljševik, i što je po povratku u zemlju platio polugodišnjim zatvorom bez suđenja i prisilnim priznanjem Vidovdanskog ustava i monarhije.

Parlamentarni izbori 18. ožujka 1923. Radićeva Hrvatska republikanska stranka dobila je najviše glasova u Međimurju. Od 17.713 glasača Radić je dobio 14.751, a Pribičevići demokrati svega 1334 glasa, te su Radićevci od 10 mogućih mandata osvojili devet. U čakovačkom izbornom kotaru pobijedio je Juraj Žnidarić, trgovac u Nedelišću, a u preloškom kotaru Franjo Pancer, krojač iz Svete Marije, ali si Gornji Hrašćan i Čakovec I i dalje dali više glasova dr. Hinku Krizmana kao Pribičevićevom kandidatu na listi Samostalne demokratske stranke.⁶² Slično je bilo u čitavoj Varaždinsj županiji s kojim je Međimurje bilo izbornom vezano i gdje veći izlazak birača na izbore pokazuje ojačani interes stanovništva za politiku Stjepana Radića. U Varaždinskoj županiji i Međimurju od 97.597 izbornika glasanju je pristuilo 79.783 glasača, a Radićeva stranke je dobila 70.814 glasova. te je kao i na izborima za Ustavotvornu skupštinu bila stranka pobjednik. Demokrati su dobili svega 3350 glasova a komunisti su Obznanom maknuti s političke scene dok su socijaldemokrati držali neke radničke i socijalne ustanove zavaravajući time svjetsku javnost u demokračnost parlamentarne monarhije. Od Radićeve stranke su 1923. u Narodnu skupštinu s Radićeve liste u Varaždinskoj županiji i Međimurju izabrani Stjepan Uroić, Stanko Miklaušić, Franjo Pancer, Franjo Vrtar, Stjepan Dombaj, Blaž Šalamun, Stjepan Ortner, Nikola Srdović i Juraj Žnidarić, a od demokračta opet dr. Hinko Krizman.⁶³ No izabrani kandidati u Međimurju nisu bili vrhunski političari i njihova pripadnost trgovačkom odnosno obrtničkom staležu navodi nas na zaključak da je Radić imao problema sa političkim kadrom, to jest da nije uspio obrazovati svoje suradnike što nije ni mogao s obzirom na dugovremenski istražni zatvor.

2. Festetićev posjed u vlasti Slavonije d.d. 1923. do 1926. godine

Vladajući čvrstom rukom na putu podjele čitave države na 33 oblasti Radićeva ideja posebne hrvatske republike zasnovane na seljačkom pravu sve više postaje nedosanjani san. Pašićevi radikali čvrstom rukom i vještom diplomatskim igrom ne ispištaju vlast iz ruku niti nakon Pašićeve smrti 1926 godine. Kraljevina SHS prilagođava se Vidovdanskome ustavu, što nosi sa sobom velike probleme jer su ljudi raznih običaja i raznih naravi priiljeni da žive i rade po naredbi ministarstava u Beogradu koja potvrđuju sve odluke i rješenje kotarskih načelnika ali i odluke oblasti Zbog nemogućnosti da sastave uravnotežen državni proračun vlasti u Beogradu podilaze krupnom stranom kapitalu, koji u zemlji zauzima najbolja prirodna bogatstva, a među njima se na prvom mjestu nalaze šume i rude. Na tom području izbijaju prve gospodarske korupcionaške afere oko šuma i ruda, pa kao prva žrtva propada Slavenska banka 1925. s time da je čitava je gospodarska politika vođena izvan kontrole.

Najveće blago Festetićevog posjeda bile su šume. G. 1842. kada je Međimurje ušlo u okvir Hrvatske utvrđeno je komisijski da se tu nalazilo 147.512 jutara i 742 hvati površine pod šumama. Ta je površina znatno smanjena do 1923 godine, kada se računa da je pod šumama bilo oko 10.000 jutara. Izvanredna uključenost Međimurja u željezničku mrežu omogućila je veliku eksploataciju drva još u vremenu Austro-Ugarske monarhije, a osobito kada je grof Juraj Festetić (1815.-1883.) bio ministar u mađarskoj vladi, te se zalagao za izgradnju pruge Južnih željeznica do Međimurja, što je omogućilo Festetićima da se bave trgovinom proizvoda sa svojeg imanja.

⁶² KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 68-69.

⁶³ ISTI, str. 159-160.

Potražnja za drvom bila je poslije Prvoga svjetskog rata ogromna, pa su i šume Međimurja postale magnet za strani kapital. Festetićevi su prodalo cijeli svoj pojed u Čakovcu Slavoniji d.d. koja se obavezala preuzeti i sve obaveze vezane uz posjed. Kupoprodajni ugovor glasi:

Kupoprodajni ugovor između g. grofa EUGENA /Jenö/ FESTETIČA, veleposjednika u Pribislavcu zastupanog po g. Dr. Franji Hajošu iz Čakovca, temeljem punomoći od 7. juna 1923. s jedne strane kao prodavatelja te tt. »SLAVONIJA« d.n.d. za industriju drva u ZAGREBU s druge strane kao kupca, kako slijedi:

I.

Gospodin grof EUGEN FESTETICH prodaje, a »SLAVONIJA« d.n.d. kao ind/ustrija/ drva kupuje posjed od cca. 27.000 kat. rali, vlasništvo prodavatelja, koje se nalazi na području ove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u MEDJUMURJU, a djelomice i u PREKOMURJU te se općenito nazivlje skupnim imenom ČAKOVAČKO VLASTELINSTVO za kupovninu od Din. 45,000.000. slovima: Četrdesetpet milijuna Dinara.

II.

Kupovina od Din. 45,000.000 . ima se ovim načinom isplatiti: dioni iznos od Din. 12,500.000.- plaća se kod potpisa ugovora u gotovom.

Daljnji iznos od Din. 13,500.000 ima se platiti 1. januara 1924., a iznos od Din. 10,000.000.-ima se platiti 31. marta 1924, a iznos od Din. 10,000.000 čime je namirena ukupna kupovina od Din. 45,000.000 ima se platiti 30. juna 1924.

Svi dioni iznosi imadu se proračunati u jednoj trećini u švicarske franke, a u dvije trećine u Dollare, uz utanačeni tečaj za 100 Dinara jednako 5,40 švic. Franaka, odnosno 1.144 Dollara, tako da se ima platiti:

Kod potpisa ugovora Doll. 95.334 šv. franaka 264.579.-

1. januara 1924. » 95.334 » » 264.579.-

31. marta 1924. » 76.267 » » 211.655.-

30. juna 1924, » 76.267 » » 211.655.-

Ukupno Doll. 343,202 pčv. Fran. 952,468

U koliko se kupovina ne isplati kod potpisa ugovora, ima se od današnjega dana ukamatiti sa 5 %. Za odmah neisplaćeni ostatak kupovnine od amer/ičkih/ Dollara 247.868 i šv. Franaka 687.889.- posebno je utanačena bankovna garancija.

Pojedine rate ostatka kupovnine imadu se doznačiti na račun i pogibelj kupca bankama, označenim kao platežnim mjestima po gosp. prodavatelju.

III.

Predmetom su kupa ove imovinske sastojine:

a/ sve nekretnine kako se danas na području Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca vlasništvo g. prodavatelja, bez obzira na njihovo stanje i bez obzira na to, gdje su gruntovno zapisani.

Nadalje su predmetom kupa sve zgrade, depandance i s ovima skopčana posedovna prava vlastelinstva. kao što i sve nekretnine koje su već zapale pod agrarnu reformu. Sve te nekretnine što se prodaju sadržane su u gruntovnim knjigama, koje su spomenute u popisu, priloženom punomoći g. Dra Franje Hajoša, a koji popis čini sastavni dio ovoga ugovora.

b/ Cjelokupni gospodarstveni živi i mrtvi inventar vlastelinstva, zatim tražbine, što ih imade gosp. prodavatelj protiv erara, nu gosp/oin/ prodavatelj ne preuzima nikakva jamstva za postojanje i utjerivost tih tražbina. gosp/odin/ prodavatelj ne preuzima ni jamstvo za izmeru površina prodanih nekretnina, te gradjevno stanje zgrada, za izmjere i drvno stanje šuma, a ne preuzima ni jamstva za to, ako nekretnine koje gruntovno čine njegovo vlasništvo, nebi bile u njegovom posjedu bilo usljed prodaje, bilo s drugog kog naslova. Nasuprot su predmetom ove kupoprodaje i ona zemljišta koja u gruntovnici nijesu upisana kao vlasnost vlastelinstva, te nijesu sadržana u popisu sčpomenutom od a. ove točke, faktično se ali nalaze u osjedu vlastelinstva te pod njezinom upravom. Tome pripadaju i onakove parcele, koje su pod drugim kojim imenom upisane u gruntovnici. Kupac prima na znanje, da se gospodin.

prodavatelj odrekao zahtjeva s naslova naknade štete protiv države pa ma s kojega razloga poticali. Kupac pozna položaj vlastelinstva, zna za odredbe, koje postoje sa strane vlade u pogledu šuma, polja, zgrada i fundusa instruktusa, jednom riječi glede čitavog vlastelinstva, a koje su djelomice i provedene, pa izjavljuje, da ni ove odredbe i naredbe a ni eventualne buduće zakonite ili naredbenim putem izdane mjere ne mogu dati povoda, da se ovak ugovor pobije, ili da se traži umanj enje kupovna.

IV.

Obj e se ugovorne stranke odriču prava napadati ovaj ugovor radi prikrate preko polovice prava vrijednosti.

V.

Kupac se obavezuje povrh kupovnine, da preuzme sljedeće obveze i da u tom pogledu potpunoma obezbijedi g. prodavatelja.:

1. u korist austro-ugarske banke knjiženu dostatnu tražbinu u iznosu od cca. K. 1,500.000.- sa nuzgradicama.

2. Sve realne terete vlastelinstva, napose sve patronatske obveze preuzete spram Čakovečkog samostana, o opsegu koje se kupac uputio; zatim sve eventualne obveze spram činovnika, namještenih po vladi i namještenika sekvestriranog vlastelinstva, koje ne mogu tražiti od vlastelinstva temeljem zakona ili vladinih naredaba danas ili u buduće; konačno sve obveze, koje proizlaze iz knjiga i bilježaka vlastelinstva, tako medju inim obveze spram umirovljenika, koji stanuju u ovoj Kraljevini i obveze s naslova »manjih dugova«, ove potonje do maksimalnog iznosa od Din. 51.500.-, a na to kamate i troškove..

3. Kupac plaća osim kupovnine sve zaostale ili još propisat se imajuće državne i općinske poreze i pristojbe sa nametima i prirezima svake vrsti, prinose na bolno potporna blagajnu i druge državne ili općinske tražbine, koje god vrsti, ukratko svakovrsne zahtjeve javnopravne naravi. Kupac ima da snosi i trošak dignuća sekvestracije, državnu pristojbu od ovog ugovora sa svim eventualnim dodatcima, pristojbu od prenosa posjeds i od potvrde ovog ugovora sa svim pristojbama koje bi se propisale na ovaj ugovor, nadalje trošak sastava ugovora uključivo troškova intervencije pravnog zastupnika, tako da g. prodavatelja ne snadju nikakovi troškovi ni izdatci ma koje vrsti iz ovoga ugovora.

4. Kupac preuzima namjesto gosp. prodavatelja, da će sam isplatiti sva eventualne potraživanja gg. Leo Vomačka i Dragutina Perka, koje bi ovi stavili s naslova primanja u zakup, te eventualne zahtjeve tvrtke Ujlaky, Hirschler i sin,⁶⁴ koje bi ova stavila s naslova jednu prodaju drva, pa se obavezuje, da će te eventualne obveze ispuniti i u pogledu istih obezbijediti gosp. prodavatelja.

VI.

Prodavatelj daje ovim izričitu privolu, da su temeljem ovoga ugovora, a bez daljnjeg njegovog pitanja ishodi uknjižbu prava vlasništva u korist kupca na svim nekretninama, koje su naznačene u popisu, priloženom punomoći g. Dra. Hajoša a koji čini sastavni dio ovoga ugovora.

VII.

Gosp. prodavatelj dozvoljuje, da kupac smjesta po dignuću sekvestracije stupi u posjed kupljenog objekta, odnosno dozvoljuje, da se sekvestrirani objekt nakon dignuća smjesta izravno dade u posjed kupca.

VIII:

Savezno sa točkom 3. b. obvezan je prodavatelj kupcu omogućiti stečenje vlasništva, odnosno upis vlasništva kupčeva u gruntovnim knjigama i glede onih nekretnina, koje pripadaju gosp. prodavatelju, a nisu potpisane u popisu priloženom punomoći g. Dra Franje Hajoša

IX.

Stranke sporazumno izjavljuju, da je vrijednost nekretnina prodanih ovom pogodbom Din. 35,000.000.-, a pokretnina (ubranih plodova, tražbina i t.d. Din, 10,000.000.-

Zagreb, dne 10. septembra 1923.

Kao svjedoci:

⁶⁴ Vidi o značaju porodice Ujlaki FELETAR, Dragutin, Iz povijesti splavarstva na Dravi, Izd. Meridijani, - D. dubrava, 2019. Poslije Prvoga svjetskog rata uključili su se i u eksploataciju Festetićevih šuma.

*Aleksander Krajčović*⁶⁵ v.r. *Dr. Franjo Hajoš* v.r.⁶⁶.
Josip Farožić v.r. *SLAVONIJA, Društvo na dionice za industriju*
*drva: Bošnjak*⁶⁷ v.r. *Ehrmann*⁶⁸ v.r.

Da je ovaj prepis posve suglasan s predloženim mi ugovorom potvrđujem time, da je na drugoj strani u posljednjem redu odozdo dodana riječ »prava«, a na trećoj strani u desetom redu dodana riječ »dru«.

u Čakovcu, dvadesetšestog septembra hiljududevetstodvadeset treće.
Dr. Ivan Novak, kralj. javni bilježnik.

Pristojba od nekretnina od 27. hiljada se smatra na području ove Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Međimurju a djelomice u Prekomurju, te se općenito navadja pod toč. 1091/1923. upisal 1474 na 2363798 D. Slovim:/. Kovač i žig Kr. državnog poreznog ureda./«

Na prijepisu ovog ugovora nalijepljena je taksa od 10 dinara.

Kao prilog kupoprodajnom ugovoru dodan je 25. studenog 1923. spis iz Čakovačke gruntovnica br. 1880 iz.1923. koji nosi naziv Odluka, a koji donosimo u izvadcima.

Popis čestica na Festetićevom veleposjedu u Međimurju započinje rečenicom »Odluka na temelju ovjerovljenog kupoprodajnog ugovora od 14. septembra 1923 i. očitovanja od 10. novembra 1923. Ministarstva pravde od 11. septembra 1923, oj 8305 te dviju punomoći, kako bi izbjegao nacionalizaciju dozvoljuje se uknjižba prava vlasništva na nekretnine upisane na imenu Grofa Eugena Festetića, veleposjednika u Pribislavcu i to iskazno poreznom općinom i onda napisnikom i četicama kojih je u nekim poreznim općinama i tridesetak. Navode se sve porezne općine Međimurja i dijela Prekomurja, pa se može reći da je Festetić bio vlasnik Međimurja, a ovom prodajom veleposjed je odšao u vlasništvo velikog drvnog poduzeća »Slavonija« u Zagrebu koje je moralo priznati otuđenje čestica zahvaćenih već agrarnom reformom. Kao porezne općine spominju se Radlić, Bogdanovec, Benkovce, Belica, Česijanec, Črečan, Čakovec, Čukovec, Dragoslavac, Gornja Dubrava, Dekanovec, Držimurec, Domašinec, Ferketinec-Miklavec, Gardinovec, Goričan, Hlapčina, Gornji Hrašćan, Dolnji Hrašćan., Ivanovec, Jalševac, Kuršanec, Križevac, Krištanovec, Sveti Križ, Gornji Kraljevec, Legrad, Marof-Žabnik, Sveti Martin, Martinuševec, Gornji Mihaljevac, Macinec, Nedelišće, Mursko Središće, Mačkovec, Novakovec, Mihovljan, Mali Mihaljevac, Dolnji Mihaljevec, Sveta Marija, Murščak, Orehovica, Palinovec, Palovec, Prelog, Preletinec, Pribislavec, Podbrest, Gornji Pustakovec, Podturen, Peklenica, Prhovec, Sveti Rok, Raskrižje, Slakovec, Savska Ves, Štrbukovec, Strahoninec, Totovec, Trnovec, Turčišće, Ptekoec, Subotica, Štefanec, .Sivica, Velika Marija, Stanetinec, Novi Dvori, Vratišinec, Dolnji Vidovec, Veščica, Šenkovec.

Zatim se nižu čestice koje pripadaju Velikom Brežnom kotaru; Prvom, Trećem, Četvrtom, Petom, Šestom i Sedmom Brežnom Kotaru. tj. podriučje Prekomurja. Na kraju su popisu dodani naknadni

⁶⁵ Aleksandar Krajčović, pravnik, vjerojatno rođak Otona Krajčovića, člana Narodne stranke do 1906, i nasljednika Izidora Kršnjavog u Zemaljskoj vladi.

⁶⁶ Dr. Franjo Hajoš, odvjetnik u Čakovcu

⁶⁷ Vjerojatno Teodor Bošnjak, (Banja Luka, 1876. - Beograd, 1942. Podrijetlom je iz križevačke trgovačke obitelji. a studij prava s doktoratom završio je u Beču. Bio je tajnik velikog župana u Bjelovaru, a onda i župan, te za vrijeme Prvog svjetskog rata voditelj Odsjeka za prehranu Zemaljske vlade u Zagrebu. Krajem 1919/20. bio je zamjenik bana, te je zabranio izdavanje lijevog tiska. Zalagao se za karteliziranje mlinske industriju. Bio je član Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke, član Komore za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebi-

⁶⁸ Vjerojatno Aleksandar Ehrman. Židovska obitelj Ehrmann imala je od 1883. pilanu u Zagrebu a onda su bili i suvlasnici tvornice pokućstva Bothe. Leon Ehrman osnovao je i tvornicu pokućstva »Slavonija« u Slavonskom brodu, a brat Aleksandar je tvrtku protokolirao u Budimpešti preselivši 1920. sjedište u Zagreb kako bi izbjegao nacionalizaciju. Kupnjom Festetićevog imanja u Međimurju 1923. i Odescalkijevog u lloku Aleksandar Ehrman je uspješno vodio tvrtku a ušao je i u vlasništvo Tvornice vagona u Slavonskom Brodu. Poslan je 1941. po Pavelićevom nalogu za konzula u Portugal te se više nije vratio u zemlju. (KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., Obitelj Ehrmann, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, str. 20)

upisci čestica koje su ušle u prodaju. Spojinu se općine Gostijanec, Deklinovec, Garninovec, Veliki Martin i druge.

Popisano je ustvari čitavo Međimurje i dio Prekomurja gdje su bili kotari, i sve je to prešlo u ruke Slavonije D.d. te je veleposojed sa gruntovnim česticama na temelju ovog popisa upisano u Gruntovnici u korist »Slavonije«, društva na dionice za industrija drva u Zagrebu; i to »...sa posljedicom zabilježbe patronata rimokatoličke crkve u Čakovcu, zabilježene pod brojem 1388 z, 1921. pod br. 1488. sa posljedicom zabilježbe tužbe franjevačkog samostana iz Čakovca radi priznanja obstojnosti realnih tereta zabilježeno pod br- 2221/z.1923. pod brojem 205, i sa posljedicom zabilježbe zabrane neotujivosti i opterećenja bez posebne dozvole ministarstva za agrarnu reformu zabilježene pod br. 1491/z. 1923. pod brojem 1449. i napokon sa posljedicom zabilježbe sekcije za sekvestr Ministerstva pravda u Zagrebu radi neotudjivosti u roku od 5 godina bez odobrenja gospodina ministra pravde zabilježene pod br. 1717/z. 1923 pod br.. 1450.

Prilog koji je izradio kotarski sud u Čakovcu kao gruntovna oblast završava ovako: .

»Zatim primjećuje se glede nekretnina nalazećih se u poreznoj općini Letenje upisanih u gruntovnici napisnika broj 1195. da gleda prenosa tih nekretnina molitelj moli posebnom molbom.

Kupovnina je 45.000.000 dinara.- Obava se nalaže ovosudnom gruntovnom uredu.

Molba, prepis kupoprodajnog ugovora, punomoći, ugovora sa sadržajem čestica, uvjerenja, očitovanja i izvorne punomoći stavljaju se u pohranu ovosudne pismare.

O tom obavijest: moliteljici »Slavoniji« društvu na dionice na industriju drva u Zagrebi zastupne po odvjetniku dr. Ivanu N. Novaku u Čakovcu, uz povratak potvrđenih izvornih isprava, zatim Grofu Eugenu Festetiću, veleposjedniku iz Pribislavca zastupan po odvjetniku Dr. Franji Hajošu u Čakovcu, Povjereništvu za prosvjetu i vjere u Zagrebu, Ministarstvu za agrarnu reformu u Beogradu, Sekciji za sekvestar Ministerstva Pravde u Zagrebu i Kr. financijskom ravnateljstvu radi izpravka očevitosti zemljarskog katastra u Varaždinu

Budući da se radi o prijepisu priloga on je ovjerovljen s taksenom markom od 90 dinara i potpisan od sudbenog vijećnika Pavše, a na zadnjoj strani je potpisan gruntovničar Bijelić iz gruntovnog ureda u Čakovcu koji je 13. prosinca 1923. potvrdio dokument koji nosi datum izrade 11. prosinca 1923. a potpisao ga je sudbenog vijećnik iz Kotarskog suda u Čakovcu Pavša. i ovjerovio Bijelić iz gruntovnog ureda u Čakovcu, a nosi broj 357--K.J. 1923.

Ugovor ukazuje da su međimurski Festetići kao vlasnici čakovečkog veleposjeda bili sretni što su tako uspješno unovčili posjed kojim više nisu upravljali. Uspjeli su se riješiti i svih obaveza koji su bili vezani uz to vlasništvo, a koje s obzirom na izostanak prihoda više nisu mogli platiti a zbog izmjene krune u dinar u omjeru 4:1 zamjena mađarske krune u dinar bila je proglašena krimenom, položaj jednog člana obitelji Hinka Krizmana u jednoj banci u Osijeku ukazuje da se možda upravo tu treba tražiti kako je dogovorena tako visoka kupoprodajna cijena, ali i kako su neštambiljane krune ušle u Hrvatsku gdje su rušile domaću valutu. Do 1923. vlastelinstvo se je znatno izmijenilo pa su mnoge čestice prešle pod zakup odnosno najam, a Festetići više nisu znali ni što je njihovo. Bojali su se da će im se nametnuti plaćanje ratnog poreza i druge obaveze koje bi ih odvele na prosjački štap, pa je posjed na brzinu prodan Slavoniji, nakon dignuća sekvestra, a Dragutin Perko, prijašnji vojni komandant u Međimurju i Leo Vomačka navedeni su kao držatelji zakupa dijela veleposjeda. Činjenica je da su Festetićeви tražili isplatu u švicarskim francima i američkim dolarima, dakle u zdravoj valuti, što ukazuje da nisu imali vjere u dinarsku monetu, premda je ova već kotirala na švicarskoj burzi po dosta povoljnom kursu.

Na osnovu teksta može se zaključiti da sastavljač ugovora dr. Hajoš nije znao dobro hrvatski jezik, no u ovdje objavljenom tekstu pravopisne pogreške nisu ispravljane radi autentičnosti Uostalom i Eugenov nasljednik Tasilo Festetić je umro već 1921. godine u dobi od 71 godine, vjerojatno iznerviran postupcima Karađorđevićeve vlade ali visoka cijena koju je postigao upućuje na izvjesnu intervenciju Velike Britanije, jer mu je žena bila Maria Hamilton, škotska princeza, a od 1912. je nosio i titulu kneza ubrajajući se time u sam vrh mađarskog plemstva.

Ugovor je potpisao za Slavoniju Teodor Bošnjak koji je u novoj državi bio u prijateljstvu s mnogim političarima i bio zadužen za industriju. Ehrman je pak bio aktivan u industriji drva. Bošnjak je bio Pribičevićev čovjek, dakle član Demokratske stranke kao i dr. Hinko Krizman, jako zainteresiran ali i

upleten poslove agrarne reforme u Hrvatskom Zagorju i Međimurje. Slavonija d.d. je ovom kupnjom zagrizla u gorak kolač, jer je drvna industrija uskoro zapala u krizu, a poslovi agrarne reforme zahtijevali su velika sredstva oko sastavljanja i ažuriranja ugovora s kupcima zemlje koja je ušla u agrarnu reformu. Za to je trebao veliki administrativni aparat.

Uskoro se pokazalo da ovaj posao za Slavoniju i nije bio jako dobar. Zbog visoke cijene dinara 1925. godine i izvoz drva zbog kreditne krize i pojave ruskog drva na europskim tržištima zapada u krizu. Slavonija d.d. teško konkurira Našičkoj d.d., Drachu i drugim velikim i snažnim drvnim poduzećima koja raspolažu velikim sredstvima i dobrom organizacijom, te se sve više prebacuje na poslove koje kombiniraju obradu drva i metala, a najveće poduzeće te vrsti je bila Tvornicu vagona u Slavenskom Brodu.

Međutim nakon kupnje čakovečkog posjeda Slavonija d.d. se je pokušala svom snagom baciti na eksploataciju šuma sa Festetićevog posjeda, a nastavljen je i proces prodaje zemlje zainteresiranim seljacima, pa su mnogi poljoprivrednici podigli zajmove kod novčanih zavoda i Prve hrvatske štedionice za ovu kupnju. Ova bankarska ustanova se sve češće nakon otvaranja podružnice u Čakovcu javlja kao davalac kredita i provoditelj poslova interesenata agrarne reforme. Ovaj proces je još uvijek slabo proučen u našoj historiografiji jer su očuvani samo fragmenti arhive ovog velikog procesa.

Odnos Slavonije d.d. prema Međimurju bio je čisto poslovni. U tom poslu mnogi su se obogatili, pa se i poslovanje Slavonije nije razlikovalo od poslovanje Našičke d.d.⁶⁹ No i trgovina drvetom u Međimurju nije bilo lišeno nezakonskih postupaka, pa je 1925. izbila afera sa Slavenskom bankom u koju je bio umiješan Radićevski zastupnik i jedno vrijeme i ministar Ninčić, koji je kada su otkriveni njegovi tajni poslovi morao i istupiti iz Radićeve stranke ali i iz vlade.

Intenzivna sječa drva ogolila je Međimurje, ali i stvorila velike površine koje su priželjkivali Međimurci i koje su prenamjenom zemljišta prešle u njihovo vlasništvo. Cijene kupnje zemlje nisu bile iste za sve kupce i sva mjesta, što je često izazivalo nove sporove, i što se nastavilo i u vremenu kada je Hrvatska seljačka stranka (dalje HSS) držala Međimurje u svojoj vlasti.

Drvna industrija je već 1925. zapala u krizu te je Ministarstvo šuma i ruda Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca organiziralo veliku konferenciju na kojoj su učestvovali predstavnici trgovačkih komora, te predstavnici drvarskih industrijalaca i udruženja. Posebno se raspravljalo o stabilizaciji dinara, te se zahtijevao veći udio Narodne banke u kreditiranju drvne industrije, pojednostavljenje carinskih manipulacija te uvođenje jedinstvenih tarifa na svim željeznicama, a raspravljano je i o izradi željezničkih vagona što je preusmjerilo interes Slavonije d.d. prema toj industrijskoj grani. Međutim uskoro se pokazalo da je država s nekim poduzećima sklopila dugoročne tajne ugovore, dakle karte, što je dovelo do afere u kojoj je propao ministar Ninčić. Posao s drvetom iz već spomenutih razloga postaje sve teži, a drvo potražuju i male pilane. Tek 1928. izglasan je Zakon o zaštiti domaće industrije drveta, koji objavljen 31. svibnja 1928. godine, pa je za zaključiti da je i Stjepan Radić učestvovao u njegovom donošenju. Drvna industrija je ponovno prva zapala u nevolju i u velikoj svjetskoj krizi koja je našu zemlju punom snagom pogodila u jesen 1931 godine, povukavši u propast i Prvu hrvatsku štedionicu ali i mnoge druge novčarske institucije i privredna poduzeća.

Slavonija je bila najveće drveno poduzeće u Međimurju jer osim drvnog poduzeća Ujlaki u Donjoj Dubravi i nekoliko vodenih pilana na granici sa Slovenijom nije imala konkurenta. Festetićevi su pazili i čuvali svoje šume do rata i one su bile veliko bogatstvo No poslije 1920. situacija se promijenila. Drvna je industrija kraljevine SHS učestvovala je u ukupnom državnom proračunu 1924. godine sa 9,5 milijardi dinara i sa preko 2 milijarde izvezenih prerađenih drvnih proizvoda. Državni proračun zemlje bio je pasivan, a samo u drvnj privredi aktivan. Od 1919. do 1935. prvih šest godina nove države šumarski proizvodi bili su petina cjelokupnog izvoza iz Jugoslavije. Bili su to dakle najisplativiji poslovi. Međutim drvna industrija već 1924. počinje stagnirati ali je smanjivanje izvoza išlo polagano jer je na europsko tržište počelo dolaziti drvo iz Rusije, pa se Slavonija nastoji riješiti posjeda Međimurja, pogotovo stoga što je imanje bilo rasparcelirano u tisuće malih parcela koje su do 1926. dobrim dijelom

⁶⁹ U Našičkoj aferi dr. Adolf Schlesinger, direktor Podravine d.d. bio je osuđen na sedam godina robije. (KULUN-DŽIĆ Zvonimir, *Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji, Izd. Stvarnosti, Zagreb 1958. str.119*).

bile zakupljene ili zakaparene od ranijih zakupaca zemlje pa su mnoge probleme morala rješavati dva ili tri ministarstva. Slavonija d.d. kao krupno drveno poduzeće imala je dobre veze u Ministarstvu šuma i ruda ali i u Ministarstvu agrarne reforme. No 1925. političke prilike u zemlji su se toliko zakomplicirale da ja vodstvo Slavonije d.d. pristalo da dađe veću svotu HSS-u da ono dovrši agrarnu reformu u Međimurju.⁷⁰

Slavonija d.d. je dozvolom Ministarstva šuma i ruda počela masovno sjeći šume u Međimurju, te drvo prodavati često i u obliku trupaca, čime su dovedene u poteškoće pilana u Donjoj Dubravi i druge pilane. Drvo je naime poslije Prvog svjetskog rata bila tražena roba kako zbog industrijalizacije u građevinarstva tako i zbog izgradnje brojnih željezničkih pruga koje su ispreplele Europu. Površine na kojima su posječene šume nisu ponovno zasađene mladim stablima i nije vršena preborna sjeća, već su ušle u proces agrarne reforme, odnosno parcelacije i rasprodaje ili unajmljivanje sitnih čestica malim posjednicima. U taj posao bili su uključeni sudovi i gruntovnice, a najveću korist imali su javni bilježnici i odvjetnici, čiji je broj u Varaždinu i Čakovcu bio enormno visok s obzirom na druga područja Hrvatske. Sklapani su prodajni ugovori s dugim rokom isplate i taj posao se je ponegdje protegnuo do Drugoga svjetskog rata.

Brojnu konkurenciju su činile i brojne pilane u Gorskom Kotaru i Lici, a onda su i oscilacije dinara na burzi u Zürichu učinila prometovanje drvom slabo isplativim, i Slavonija d.d. je odlučila poslove u Međimurju prepustiti HSS-u koji je pokazivao za poslove sa svojim brojnim pristašama veliki interes za to preuzimanje.

No prilike u državi 1926. nisu bile iste kao one 1920 godine. Kralj je u međuvremenu uspio provesti podjelu zemlje na oblasti, i Međimurje je potpalo, vjerojatno na inzistiranje Antona Korošca Mariborskoj oblasti, odnosno Sloveniji, pa i slovenski jezik, dosta bliz međimurskoj kajkavštini ali ipak posebni, postaje službeni, i ranija sklonost za politiku Stjepana Radića nastoji se umanjiti svim sredstvima.

3. Hrvatska seljačka stranka preuzima Festetićev posjed na upravljanje od Slavonije d.d. te njime raspolaze od kraja 1925. do kraja 1928. godine

Izbori za parlament 1925. pokazuju da se Radić ne može zanemariti kao stranački faktor i da se na neki način treba neutralizirati njegova oštrica time da ga se prisili da se odrekne ideje republike i da prizna Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđević. Višegodišnje nastojanje slamanja Radića urodilo je plodom. Naime pokušaj Radića da objasni političarima vodećih država stanje u Kraljevini SHS, gdje najbrojniji narod pokušava biti vodeći nije uspio. Velika Britanija s konzervativcima na čelu bila je zadovoljna vladanjem kralja Aleksandrom koji je uvijek bio spreman na zaključenje velikih trgovačkih i industrijskih poslova, a Austrija je bila oprezna sretna da je očuvala središnji dio nekadašnjeg velikog Austro-Ugarskog carstva. «Obznana» je protegnuta krajem 1924. i na Radića i na njegovu stranku zbog toga što je bio u Rusiji..a Radićeva izjava da svoju stranku namjerava uoistiti u Seljačku internacionalu udaljila je od njega i mnoge njegove dotadanje suradnike pa i Rudolfa Horvata i Tomu Jalžabetića. Na izborima 8. veljače 1925. godine od 105.077 izbornika glasalo je u Varaždinskoj županiji s Međimurjem 86.7333 osoba od čega je Hrvatska republikanska seljačka stranka dobila 73.948 glasova, dakle manje nego 1923, a ojačali su demokrati na 9222 glasača, što im je dalo snagu da i dalje djeluju politički na tom prostoru. Izabrani su iz Radićeve stranke Juraj Žnidarić, Juraj Antolić, Pavao Dombaj, Stanko Miklaušić, Franjo Pancer i Tom Baburić. Dr. Hinko Krizman bio je i sada izabran na listi Samostalne demokratske stranke.⁷¹ Iako su izbori vršeni pod pritiskom Radićeva stranka je ipak dobila na tim izborima 76 mandata i time se deklarirala kao druga stranka u državi, pa su i Pašićevi radikali morali pomišljati na izvjesno sporazumijevanje s Radićem, Započinje proces priznavanja Radićevih u Narodnoj skupštini u Beogradu, pa neki postaju i ministri, pri čemu dio tih više misli na svoju korist i korist svojih prijatelja nego na narodne interese-

Zbog Zakona o štampi 1925. godine iz tadašnjeg tiska ne mogu se lagano spoznati ogromne napetosti na polju politike. Dr. Anton Korošec, čelnik Slovenske ljudske stranke, je ove izbore. ocijenio

⁷⁰ ĐUROVIĆ, S., *Državna intervencija*, n.dj., str. 124-125,.

⁷¹ HORVAT, R., *Hrvatska na mučilištu*, str. 230-231, i 237.

početkom napredovanja balkanizacije i gubitka zapadnoeuropskih vrijednosti, što je dakako daleko od povijesne istine.⁷²

Stjepan Radić kao i njegov 1919. umrli brat Antun bili su žestoki protivnici mađarizacije Hrvatske, što je bilo najizraženije u njihovom radu u Podravini. Podravina je s vremenom postala najbolji suradnik Stjepana Radića, pri čemu on preko Koprivnice i Ludbrega utječe i na Međimurje, koje su državne vlasti držale poslije dodjeljivanja Mariborskoj oblasti u velikoj izolaciji.⁷³ Radić nije mogao održavati skupštine u Međimurju, ali su zato njegovi govori u koprivničkoj Podravini bili fitilj koji je raspirivao želju za stvaranjem republike kao najoptimalnijeg sistema u kojem bi vladao seljački naroda svojom zemljom. U tome je Stjepan Radić imao izvanrednog suradnika u Rudolfu Horvatu, koji je ostavši bez posla 1919. bio najuži suradnik Stjepana Radića na političkom, kao što mu je to bio Josip Predavec na gospodarskom polju.⁷⁴ Stjepan Radić je vjerovao da se može dogovoriti i s demokratima i s radikalima o načinu vladanja zemljom. No jaki napadaji na njega natjerali su ga kao svjetskog političara - politologa da zatraži pomoć političara drugih europskih država. Uzalud. Svugdje je naišao na nerazumijevanje, te se onda nakon što je obećao Sovjetima da će svoju stranku učlaniti u Seljačku internacionalu vratio u zemlju vratiti pokušao obećanjem Sovjetima da se vratio u zemlju. gdje je početkom 1925. zatvoren nekon što je Sovjetima obećao učlanjenje svoje stranke u Seljačku internacionalu Bojeći se da će biti osuđen na više godina robije, on je pristao da se odrekne republikanizma te je promijenio ime svoje stranke u Hrvatska seljačka stranka (HSS) da bi nakon priznanja Vidovdanskog ustava u proljeće 1925. priznao i dinastiju Karađorđevića. To ga je dovelo u vladu s radikalima, a vjerojatno i omogućilo odobrenje da HSS preuzme vođenje gospodarske politike u Međimurju, jer su radikali znali kako je to težak i gotovo nemoguć posao nakon što su mnoge parcele u Međimurju bile zakupljene ali i prodane a prenamjena šumskog zemljišta u ratarsko još je više otežavala čitav posao.

Radić kao ministar prosvjete nije se dugo održao na tom položaju. Ubrzo je Nikola Pašić raspustio vladu i u novoj Uzunoićevoj vladi formiranoj 15. travnja 1926. Radića više nije bilo, te je on ponovno bio u opoziciji. No njegovi istupi u Parlamentu izazivali su veliku ljutnju radikala, a našli su se ugroženi i demokrati koji su do tada preko Slavonije d.d. držali Međimurje. Naime 1925. je izbila u javnost afera oko Thurn Tasisa koji je bio vlasnik velikih šuma u Kogaru. U tu je aferu bio upleten demokratski ministar dr. Lukinić, koji je tom prilikom stekao neopravdanu dobit od 8,000.000 dinara. Afera je oslabila i demokratsku stranku a utjecala je i na Slavoniju d.d. koja je očito sličnim načinom poslovala u Međimurju. U novoformiranoj vladi su ostali HSS-ovci Nikola Nikić i Benjamin Šuperina koje je Hrvatski seljački klub zbog njihovih veza s radikalima uskoro isključio iz svojih redova. No do 1. veljače 1927. u vladi su ostali Pavle Radić kao ministar agrarne reforme, Ivan Krajač kao ministar trgovine i industrije, August Košutić⁷⁵ kao ministar građevina i Benjamin Šuperina kao ministar pošta i telegrafa.⁷⁶ Sve je to djelovalo na slabljenje Pašićevih radikala, čiji je sin Rade bio također umiješan u razne korupcijske poslove. Nikola Nikić bio je odvjetnik Našičke d.d., najjačeg i najvećeg drvnog poduzeća u zemlji koje je imalo svoje pogone u Slavoniji, ali i u Bosni i u drugim krajevima, a kao Radićevac postao je ministar i u desetoj Pašićevoj vladi od 28. srpnja 1925. do 8. lipnja 1926. godine. Zbog Nikića a vjerojatno i zbog pregovora da Slavonija prepusti Međimurje HSS-u na upravljanje Stjepan Radić je oprezan. Iako je Stjepan Radić grmio protiv korupcije u svojem govoru u Pakracu 11. travnja 1926. čini se da osim napada na Pašićevog sina Radu nije ukazivao na širinu korupcije mnogih vladinih činovnika,

⁷² Isto, str. 242.

⁷³ BOBAN, Branka, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Izd. Zavoda za hrvatsku povijest FF Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1998, str. 301.-303.

⁷⁴ PETRIĆ, Hrvoje, Braća Radić žestoko su se protivila mađarizaciji Hrvatske, *Dom*, Zagreb, br. 1, prosinac 2009, str. 24-25. i brojevi u nastavku; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M., PETRIĆ, Hrvoje, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini (Od početaka do 1945. godine)*, Izd. Meridijani, Koprivnica, 2015, str.139-222.

⁷⁵ Augustin Košutić (Radoboj kraj Krapine 5.VII. 1894. - Zagreb, 12. IX 1964) bio je zet Stjepana Radića G. 1926-27 bio je ministar prometa. G. 1929. odlazi u emigraciju i vraća se 1937., te djeluje kao potpredsjednik stranke. Pokušao je 1944 povezati HSS s partizanima, ali mu to nije uspjelo, pa mu je kretanje i djelovanje bilo ograničeno do smrti.

⁷⁶ PERIĆ, Ivo, *Stjepan Radić, (1871.-1928)*, Izd. Dom i svijet, Zagreb 2003, str.403.

Slika 7. Svečanost preuzimanja staroga grada u Čakovcu od obrtnika i HSS-a 1925. (zbirka D. Feletara)

znajući da ni svi njegovi ljudi nisu imuni od korištenja korupcijskih metoda, ali svkestam da se samo preko Parlamenta mogu u državi provoditi važne nužne promjene.⁷⁷ U beogradskom Parlamentu zavladao je veliki strah od nalaza Anketnog odbora koji je osnovan radi istraživanja korupcije, osobito kada je Pavle Radić, kao ministar agrarne reforme podnio je 29. studenog 1926. izvještaj Narodnoj skupštini o korupciji. Začudo Stjepan Radić nije se oglasio kada su radikali žestoko reagirali na Pavlov izvještaj.⁷⁸

Pavle Radić kao ministar agrarne reforme omogućio je vodstvu HSS-a nastavak provedbe agrarne reforme i u Međimurju. No sam Stjepan Radić više nije mogao upravljati ovim procesom direktno, već samo kao predsjednik Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine osmisivši sistem kako će na osnovu zajedničkih interesa povezati sve oblasti s većinskim hrvatskim stanovništvom, te tako stvoriti neke vrste države u državi na osnovu zajedničkih interesa. U tome su mu najuži suradnici bili dr. Vladko Maček i Josip Predavec.⁷⁹ Međutim sve su odluke koje je donosila Zagrebačka oblasna skupština morale su ići na potvrdu ministarstava u Beograd preko velikog župana a ovi su u pravilu kočili realizaciju dobrih odluka. To se dešavalo i u Međimurju te su Maček i Predavec imali velikih poteškoća u provođenju agrarne reforme u Međimurju, jer je veliki župan Mariborske oblasti poništavao određena rješenja.

Znajući s kakvim će se poteškoćama suočiti gospodarske organizacije HSS-a kojima su uskraćivana financijska sredstva radikali su samo čekali slom rada HSS-a u Međimurju. Vodstvo HSS-a tj. Stjepan Radić pokušao je stvaranjem Seljačko-demokratske koalicije u jesen 1927. ujediniti interese Pribičevićih Srba u Hrvatskoj s interesima hrvatskih seljaka, što je dalo dosta dobre rezultate, ali i dovelo do ubojstva Đure Basaričeka i Pavla Radića u beogradskom parlamentu, te ranjavanja Ivana Grandje i Stjepana Radića koji je i umro 8. kolovoza 1928. od sepse nakon povratka u Zagreb.

Očuvan je zapisnik između Slavonije d.d. i potpredsjednika HSS-a načinjen u prostorijama Prve hrvatske štedionice u Zagrebu. Iz njega se vidi da je Slavonija d.d. predala Festetićev veleposjed Hrvatskoj seljačkoj zadružnoj banci, Matici hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga i Hrvatskom domu na upravljanje za svotu od 6,600.000 dinara, što znači da je Slavonija d.d. već iskoristila šume i ostalo u iznosu od 38,000.000 dinara, naplativši si svotu koju je dala Festetićevima za kupnju međimorskog posjeda.

⁷⁷ MIROŠEVIĆ, Franko, *Hrvatska seljačka stranka u Moslavini 1905.-1941.*, Zagreb, 2021, str.199-

⁷⁸ Zvonimir Kulundžić nije uspio posve jasno objasniti ova zbivanja, i gospodarske odnose s Češkom. (KULUNDŽIĆ; Z., *Politika i korupcija*, str. 349-367.)

⁷⁹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Stjepan Radić i gospodarstvo, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv, 32.33, Zagreb 1999/2000, str, 251.256.

Ovaj dokument pokazuje da je Slavonija predala Festetićev posjed gospodarskim organizacijama HSS-a još 24. kolovoza 1925. dakle u vrijeme puštanja Stjepana Radića iz zatvora kada su se vodili razgovori o ulasku Stjepana Radića u vladu, pa i preuzimanja položaja ministra prosvjete, te je Slavonija d.d. prenijela 6,600.000 dinara organizacijama HSS-a za poslove agrarne reforme u Međimurju lišavajući se tako tog nezgodnog sizifovskog posla koji je teško bilo obaviti na zadovoljstvo svih.

Ovaj dokument sam pronašla u fondu Prve hrvatske štedionice i njegov završetak danas više nije čitljiv, osim potpisnika zapisnika.⁸⁰ Objavljujem tekst zapisnika.

ZAPISNIK

napisan 14. decembra 1926. u prostorijama Prve hrvatske štedionice u Zagrebu

Prisutni: Od strane Prve hrvatske štedionice glavni ravnatelj gosp. Milivoj Crnadak i povjerenik J. ...: Od strane Slavonije za industriju drva glavni ravnatelj Makso Bosnić; Od strane Hrvatske seljačke zadružne banke dd gg. Josip Predavec i dr. Vladko Maček; Od strane Glavne zadruge Matice hrv. seljačkih gospodarskih zadruga gospodin Josip Predavec: Od strane Hrvatskog seljačkog doma gg. Josip Predavec i dr. Vladko Maček.

Predmet: Garancija za svotu od din. 6,600.000 koju je »Slavonija« d. na d. za industriju drva preko Prve hrvatske štedionice doznachila Glavnoj zadruzi Matici hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga dne 24. VIII. 1925. u ime paušalne bonifikacije za troškove oko parcelacije veleposjeda grofa Festetića u Međimurju.

Utanačuje se obvezatno i neopozivo slijedeće:

Za slučaj da Glavna zadruga Matice hrvatskih seljačkih gospodarstih zadruga ne bi iz bilo koje točke izvršila pogodbu sklopljenu dne 24. VIII. 1925. sa Slavonijom d.d. za industriju drva glede parcelacije o preuzeća rečenog veleposjeda te ako bude radi toga prisiljena vratiti »Slavoniji« d. na d. za industriju drva primljenu bonifikaciju od Din. 6,600.000 preuzimaju za ovaj dug Glavne zadruge Matice hrv. seljačkih gospodarskih zadruga solidarno jamstvo niže navedeni jamci na slijedeći način:

Hrvatska seljačka zadružna banka d. d. daje svoj žiro na bianco mjenice Glavne zadruge kod koje se nalaze u pologu kao sigurnost kod Prve hrvatske štedionice i to do iznosa od Din. 500.000

Hrvatski seljački dom u Zagrebu daje svoj žiro na bianco mjenice Glavne zadruge a koje se nalaze u spomenutom pologu do iznosa

(nečitko), ali mislim da se svi akteri upozoravaju na ozbiljnot ovog posla koji treba dovršiti.

Ovim se utanačenjem nikako ne mijenja pogodba sklopljena između »Slavonije« d.d z industriju drva i Glavne zadruge te Matice u 1925. godin..... /dalje nečitko)

... Ovaj zapisnik sastavljen je u pet jednakih izvornika.za svaku stanku po jedan primjerak (,,,) Zaključeno i potpisano. Dr. Vladko Maček, Josip Predavec«

Originalni potpisi Josipa Predavca i dr. Vladka Mačeka u ime gospodarskih institucija HSS-a a na desnoj Milivoja Crnadka i Marka Bosnića i ime Prve hrvatske štedionice i Slavonije d.d. za koju su obavljali poslove.

Hrvatska seljačka stranka je preuzela poslove dovršenja parcelacije Festetićevog posjeda, i sve druge obaveze a Glavna zadruga Matice hrvatskih seljačkih gospodarskih zadruga je posredstvom Prve hrvatske štedionice primila od Slavonije d.d. svotu od 6,600.000 dinara obavezavši se da će nastaviti i eventualno dovršiti poslove agrarne reforme na Festetićevom posjedu, što nije uspjela zbog nesuradnje vlasti.

Godine 1926 i 1927. doba su velike aktivnosti Stjepana Radića na svim poljima. No zbog potpadanja Međimurja pod Mariborsku oblast, isticanje hrvatske narodnosti postaje sve manje poželjno, pa ju zamjenjuje isticanje međimurske zavičajnosti, izborivši si da su Međimurci ipak uspjeli zadržati pravo na svoj jezik koji je bio službeni kao i slovenski. Stjepan Radić nije mogao u Međimurju djelovati politički onako kako je to činio na području Zagrebačke oblasti, s time da su ga izbori za skupštine

⁸⁰ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond Prve hrvatske štedionice, kut. 144/7 - Zapisnik od 24. XII. 1926. .

oblasti s većinskim hrvatskim stanovništvom financijski mnogo stajali. Radić je morao preko svojih organizacija i ustanova financirati programe koje je sam sastavio, smatrajući da tako stvara hrvatski teritorij unutar veće jugoslavenske cjeline. To je vlada u Beogradu shvatila te ministarstva nisu potvrđivala ili nisu htjela dati novac za njihovu realizaciju. Želeći pokazati kako njegova stranka poboljšava život seljaka, Josip Predavec, zadužen za gospodarske probleme, pa i za provođenje agrarne reforme, ne može nigdje dobiti kredit pa posluje na nedozvoljen način prelijevanja novca iz jednog računa na drugi, što je jedno vrijeme funkcioniralo, ali kada se je to otkrilo to je bio kraj svih gospodarskih organizacija HSS-a a i Hrvatskog doma. Bila je to posljedica odbijanja Narodne banke, ali i svih privatnih banaka u zemlji da HSS-u i njegovim organizacijama daju kredite. Predavec je potrošio i sredstva koja mu je dala Slavonija d.d. za dovršecnje agrarne reforme u Međimurju što je je u vrijeme diktature dovelo na optuženičku klubu, a onda 1934. i u smrt, kada ga je jedan seljak iz Hrvatskog Zagorja koji je u tim malverzacijama ostao bez zemlje ubio.

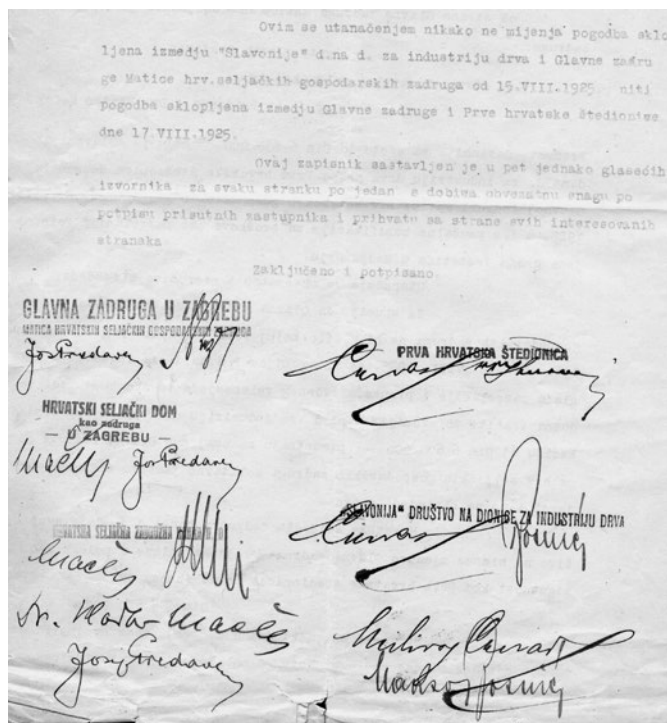
Istovremeno vlada u Beogradu pomaže na razne načine pa i kreditima svoje poljoprivrednike, čime utječe i na članove Pribićevićeve stranke koji se je 1927. združio sa Stjepanom Radićem u Seljačko-demokratsku koaliciju, shvativši da su interesi i problemi hrvatskih i srpskih a i ostalih seljaka na području Hrvatske isti. Beogradska vlada je ograničila Zagrebačkoj, Osječkoj, Primorsko-krajiškoj, Splitskoj i Dubrovačkoj samoupravi, dakle oblastima gdje je bilo dosta Hrvata ubiranje oblasnih poreza, pa su mnoga Radićeva obećanja i provedbe ostale neispunjene, što je onda radikalni režim iskoristio da ocrni djelovanje Radića i njegovih institucija, tiho ih likvidirajući sudskim putem poslije uspostave šestosiječanjske diktature.

U početku nakon ove transakcije činilo se da je sve u redu. No nakon godine i pol od Radićeve smrti načinjen zapisnik kojim za preuzetu svotu od 6,600.000 dinara preuzimaju garanciju glavne gospodarske organizacije HSS-a, a svjedoci su bili dr. Milivoj Crnadak⁸¹ od Prve Hrvatske štedionice i Marko Bosić od Slavonije, društva na dionice za industriju drva. Milivoj Crnadak je kao direktor najveće novčane institucije u Hrvatskoj doveo u ovisnost o Prvoj hrvatskoj štedionici najveća poduzeća.

Očito je da su se politički odnosi drastično promijenili, i radikali i Radićevci opet postaju žestoki protivnici što se odražava kroz vrlo neugodne napade u Parlamentu. Na zahtjev Slavonije Prva hrvatska štedionica, koja je obavljala poslove za Slavoniju d.d. sastavlja zapisnik u kojem je ona garant tog transfere Slavonije, a upravo ovaj dokument je bio kritični koji je gospodarske institucije HSS-a izložio stečaju i brzom likvidaciji u vrijeme diktature, pa su oba i Josip Predavec i dr. Vladko Maček završili u zatvoru. Prva hrvatska štedionica postala je svjedok izvršenog prijenosa, ali je pitanje da li Prva hrvatska štedionica nije savjetovala drugim bankama u Hrvatskoj, s kojima je bila u savezu, da nikako ne daju kredit gospodarskim institucijama HSS-a, jer da nisu likvidne i da nemaju zdravi kapital, već posluju na temelju preseljavanja potrebnih sredstva za poslovanje iz jedne ustanove u drugu. Dakako to je stvaralo pravi kaos u poslovanju tih poduzeća, ali se je rađalo i nezadovoljstvo u Međimurju jer su komitenti morali dugo čekati na sredstva a i na posredovanje, te su bili razočarani HSS-om i njegovima radom oko provođenja agrarne reforme u Hrvatskom Zagorju i Međimurju. No do kraja 1928 to se je krilo od javnosti, a onda je vlada nakon proglašenja diktature povelu sudski proces u tijeku kojega su nestale sve gospodarske institucije Radića, uključivši Selo banku i zadruge, pa i Radićev dom na Zrinjevcu na kojega je on bio toliko ponosan i u kojem je 1928. bila otvorena i izložba narodne umjetnosti s vrijednim eksponatima koji su svi izgorjeli u podmetnutom požaru u vrijeme Radićeve smrti. Nestajica poslovnog kapitala krila se je od javnosti i afera je izbila 1929. godine u javnosti.

Sastav zapisnika iz 1926. pokazuje da je već krajem 1926. godine HSS imao velikih financijskih poteškoća i da su to potpredsjednici Predavec i Maček sakrivali od članstva. Zapisnik je bio sastavljen u pet primjeraka i jedan primjerak je očito dostavljen i vladinim institucijama. Zapisnik je sastavljen na

⁸¹ Milivoj Crnadak, (Zagreb, 18. X 1860. - Zagreb, 23. I. 1947) studirao je u Budimpešti i bio jr od 1897. generalni direktor Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, koja je u vrijeme raspolagala kapitalom od 136.000.000 dinara. Slavonija d.d. bilo je važno industrijsko poduzeće pod kontrolom Crnadka. Crnadak je već 1920. bio član Odbora za bankarstvo Privrednog savjeta u Beogradu.. (ĐUROVIĆ, S., *Državna intervencija*, str. 41. i 369.

Slika 4.. Potpisi Josipa Predavca i Vladka Mačeka od strane HSS-a i predstavnika Prve Hrvatske štedionice na zapisniku od 1926. (Izvor: Hrvatski državni arhiv, fon Prve Hrvatske štedionice, kut. 155 fasc. 7)

traženje Slavonije d.d., ali su očito tijekom te godine Josip Predavec⁸² i dr. Vladko Maček⁸³ u imali velikih financijskih problema s poslovanjem svojih gospodarskih institucija, pa je Slavonija zatražila izradu zapisnika što je zapravo garancijski list sastavljen tek 14. prosinca 1926. kada je Stjepan Radić već prešao u opoziciju, ali je za održavanje oblasnih izbora u svoj rad u Oblasnom odboru i izbore koji su uslijedili 17. siječnja 1927. trebao novaca za agitaciju. Radićevo sudjelovanje na mnogim skupštinama pobudilo je kod Slavonije d.d. sumnju da se 6.600.000 dinara koje je dala Radiću za provođenje agrarne reforme u Međimurju troši nenamjenski. Do tada je valjda vrijedilo usmeni dogovor. Tim dokumentom ulazi Prva hrvatska štedionica u posjedovni odnos gospodarskih organizacija HSS-a, koje su očito već taa bile u financijskim problemima.

Prvi problemi u financiranju ustanova kojima je Radić zamislio ostvariti samoupravu u oblastima s hrvatskim stanovništvom pojavili su se već na

izborima za Parlament u rujnu 1927., a onda su se ti problemi iz mjeseca u mjesec sve više pogoršavali, utječući i na samog Stjepana Radića i njegovo ponašanje u Narodnoj skupštini. Sve je to imalo odraza na izborima za Parlament u rujnu 1927. godine. Iako se simpatije Međimuraca za Radića nisu izmijenile, ipak se je odvajanje Međimurja od Hrvatskog Zagorja osjetilo i posljedica je sve veće pasiviziranje Međimuraca. Nakon atentata u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928 nije u Međimurju zabilježeno predrevolucionarno raspoloženje koje je zahvatilo područje Zagreba. što je vjerojatno posljedica komplikacija koje je imalo vodstvo HSS-a s provođenjem agrarne reforme u Međimurju. nemajući dovoljno novca za kreditiranje seljaka oko kupnje parcela dogovorenih procesom agrarne reforme, dok je istovremeno vlada 1927. osnovala Agrarnu banku koja je izdašno pomagala radikale pa čak i demokrate. ali ne i članove HSS-a.⁸⁴

⁸² Josip Predavec (Rugvica kraj Dugog Sela, 2.VII. 1883. - Dugo Selo, 14- VII. 1933), agronom, bio je glavni Radićev suradnik za pitanja seljačkog gospodarstva. Radić ga je financirao na školovanju u Češkoj, a onda mu je omogućio i da proputuje zapadnom Europom, te je bio oduševljen seoskim imanjima u Nizozemskoj. Bio je potpredsjednik HSS-a.

⁸³ Dr. Vladko Maček, (Jastrebarsko, 20. VII. 1879.- Washington, 15. V. 1964), predsjednik Hrvatske seljačke stranke od 1928. do 1941. službovao je na nekoliko sudova u Hrvatskom Zagorju, te je bio dobro upoznat s položajem seljaštva. Preuzevši vođenje stranke nakon Radićeve smrti omogućio je s mnogo strpljenja i napora osnivanje Banovine Hrvatske 1939., ali 1941. nije imao odvažnost da preuzme vođenje Hrvatske da bi 1945. izbjegao u inozemstvo gdje je i umro. (PERIĆ, Ivo., *Vladko Maček, Politički portret*, Izd. Golden marketing i Tehnička knjiga, Zagreb, 2003).

⁸⁴ MATICKA, Marijan, Odrav privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta S. Zavod za hrv. povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol.. 8, br. 1, Zagreb 1975, str. 277-364.

4. HSS vraća Festetićev posjed Slavoniji d.d. 1929. godine.

Hrvatska seljačka stranka je preuzela je 1925-1926 posao parcelacije i prodaje zemlje bivšeg Festetićevog veleposjeda koje je od 1923. pripadalo Slavoniji 14. kolovoza 1925. i do 1928. obavljala taj posao dajući prednost kreditiranja svojim članovima koji su na parlamentarnim izborima 1920, 1923, i 1925, glasali za Radića te je jasno većina parceliranih posjeda došla u ruke pristaša Hrvatske seljačke stranke. No posao je bio ogroman i opterećivao je stranku koja nije imala dovoljno ekonomski obrazovanih ljudi, a ni novca i nakon smrti Stjepana Radića stranka je pala u političku i gospodarsku krizu i pod udarom vlasti urušavale su se sve njene organizacije. Među takve poslove je bila i parcelacija Festetićevog posjeda te je vodstvo stranke dogovorno odlučilo vratiti neprodane čestice Slavoniji d.d. koja je od 1923. bila stvarni vlasnik Čakovečkog posjeda, iako je do 1928. mnogo toga rasprodano.

Vraćanje Festetićevog posjeda u Međimurju Slavoniji d.d., te skorašnje pokretanje velikih procesa u kojima je Hrvatska seljačka stranka izgubila sve svoje posebne ustanove uključivši Seljački dom u Zagrebu, Glavnu seljačku zadrugu, Seljačku zadružnu banku Selo-banku preko koje su seljaci dobivali kredit za kupnju posjeda u Međimurju i Hrvatskom zagorju te posredovanje Milivoj Crnadka kao jednog od glavnih direktora Prve Hrvatske štedionice ali i Milan Bosnić u ime »Slavonije« društva na dionice za industriju drva u Slavanskom Brodu pokazuje da je vodstvo Hrvatske seljačke stranke naivno upalo u zamku, preuzevši poslove koje nije moglo valjano dovršiti.

Vjerojatno je nestašica novca za realizaciju osmišljenih ideja natjerala Radića kao predsjednika oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine da osnuje ne samo Selo banku, već i Oblasnu štedionicu.⁸⁵ Način njegovog političkog djelovanja bio je skup jer je uključivao česta putovanja i održavanje sastanaka s narodim cijele Hrvatske i Dalmacije ali je bio skup i rad ustanova koje su mu bile nužne za provođenje obećanja. Čitav taj preveiki napor imao je za posljedicu njegovo oboljenje od šećerne bolesti i sve slabije kontroliranje javnih istupa, a oštre Radićeve kritike i izjave izlučivale su radikale, koji su poslije smrti Nikole Pašića imali mnogo problema da srede svoju politiku. Posljedice ovih zbivanja bile u dalekosežne i došlo je do atentata u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. i smrti Stjepana Radića. I Josip Predavec je bio ubijen 1934., od strane jednog seljaka koji je bio oštećen poslovanjem Selo banke, premda ima i drugačijih tumačenja.⁸⁶

Nakon Radićeve smrti Hrvatska zapada u stanje koje bismo mogli nazvati predrevolucionarnim ali ulazak Slovenca Josipa Korošca, katoličkog svećenika i političara u vladu sprečava izbijanje revolucije, a Međimurci se nadaju da će ih upravo Korošćeva politika zaštititi od gubitka onoga što su do tada stekli ili dogovorili u Međimurju. Probudili su se i komunisti a sve se više govorilo o amputaciji Hrvatske iz Jugoslavije. Da bi to spriječio kralj Aleksandar nakon neuspjelih razgovora s političarima, proglašava diktaturu, obustavljajući ne samo rad Narodne skupštine već i svih političkih stranaka. Izjavom da sada nema posrednika između njega i naroda u državi koju sada naziva Kraljevina Jugoslavije zavladao je teror provođen od policije i vojske te su se zatvori napunili protivnicima režima, a kralj je učvrstio svoj režim kao apsolutističku monarhiju sve do 1931.

Oblasti teoretski djeluju do 1931. ali je njihovo djelovanje jako i djelovanje Oblasne štedionice Savske banovine jako ograničeno. Neke dijelove Radićevih uredaba nadležna su ministarstva unijela i u svoje zakone, za što je osobito zaslužan dr. Otto Frangeš, ministar poljoprivrede. G. 1931. pod pritiskom Francuske kralj je morao objaviti oktroiirani ustav, ali nije odustajao od centralističke države u kojoj se vlada zakonima koje je donosila Jeftićeva vlada i Stojadinović.

Izbori 1931. nisu ni bili pravi izbori, a oni 1935. bili su izvršeni pod paskom policije u tolikoj mjeri da se prava volja ne može ni zaključiti. Država upravlja svime. a u Međimurju su za vrijeme tih izbora pohapšeni svi prvaci HSS-a. Usprkos kontroliranja izbora koje je bilo javno Maček na čelu udružene oporbe ipak u Međimurju dobiva 13.462 glasa a vladina lista 5.932. U Čakovačkom kotaru Mačekova lista je dobila 8.641 glas a vladina lista svega 1.341 glasova što ukazuje da su Čakovčani sada bili bliže

⁸⁵ Radićev sabor, *Zapisnici Oblasne skupštine zagrebačke oblasti 1927.-1928.* (Urednik Mira Kolar-Dimitrijević), *Izd. Školske knjige, Zagreb 1993.*

⁸⁶ KOLAR-DIMGTRIJEVIĆ, M., *Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevu pokretu, Historijski zbornik, sv 45, Zagreb 1995. !*

HSS-u nego ikada prije.⁸⁷ Međutim starih gospodarskih organizacija HSS-a više nema, a i teritorij Međimurja nije ostao cjelovit, jer je 1931. izvan okvira Savske banovine ostalo područje Štrigove u Sloveniji, a i Lendave se više nije tretirala kao Međimurje. No život se dalje nastavio i od 1935. HSS nanovo gradi svoje organizacije, među kojima i Gospodarsku slogu. No to je već drugo vrijeme a politiku vode drugačija ideologija.

Dakako agrarni poslovi u Međimurju su početom 1929. ponovno vraćeni Slavoniji d. d. za industriju drva u Zagrebu dopisom od 12. siječnja 1929. godine. Vodstvo HSS-a je sastavilo dopis s time da su u pregovorima 29. prosinca 1928. učestvovali ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Zagrebu dr. Franko Pliverić⁸⁸ i Franjom Szabom.⁸⁹ Bilo je to vrijeme kada su vlasti nasilno rasjerale Oblasnu skupštinu Zagrebačke oblasti i najavile reformu uprave a sve do pod vodstvom novog velikog župana Petra Zrelca, rodom iz Đurđevca. Zapravo svi poslovi oko Međimurja pali su 1929. u ruke Prve Hrvatske štedionice, da bi se onda vlada 1931. obrušila i na taj najveći jugoslavenski novčani zavod, koji je slomom Credit anstalta u Beču doveden 1931 u nelikvidno stanje., te je morao zatvoriti svoje šaltere i obustaviti rad mnogih podružnica, pa i čakovačke.⁹⁰ Sanacioni program za vrijeme diktature uključivao je likvidaciju gospodarskih institucija HSS-a pod izlikom njihove nelikvidnosti i krivog načina poslovanja. Međimurce je najviše pogodila propast Selo-banke jer su mnogi dignuli kredit upravo kod ove banke kako bi kupili komadić zemlje od bivšeg Festetićeveg posjeda, uglavnom raskrčenog sječom šuma⁹¹ Dobro je bilo samo to što je 1931. prestala djelovati Mariborska oblast. Međimurje je vraćeno Hrvatskoj ulaskom u Savsku banovinu, ali bez Štrigove koja je ušla u Dravsku banovinu i Lendave pripojene Koprivnici. Očito je i kralj Aleksandar shvatio da je Međimurje hrvatska zemlja, ali je veza zapadnog dijela Međimurja sa Slovenijom ostala.

Na posebnom sastanku dogovorio je dr. Vladko Maček i Josip Predavec u prisustvu ing. Augusta Košutića, ravnatelja Ante Ružića⁹² i dra Stjepana Vidačića⁹³ sa ravnateljima Prve hrvatske štedionice u Zagrebu drom Brankom Pliverićem i Franjom Szabo 29. prosinca 1928. da će vratiti Slavoniji d.d. Festetićev posjed, odnosno ono što je od njega ostalo

A onda je sud u Beogradu likvidirao sva gospodarska poduzeća HSS-e, uključujući Selo banku, Zrno, Hrvatski dom na Zrinjvcu, i Glavnu zadrugu hrvatskih seljačkih gosćopodarskih zadruga. Preživjelo je samo vodstvo HSS-a i to u ilegali i Seljačka prosvjeta pod vodstvom Rudolfa Hercega.

Ulazak Međimurja u sastav Savske banovine g. 1931 nije riješilo međimursko pitanje. Oni su i dalje bili regija između drugih regija koje su u njoj tražile radnu snagu i sirovine. Međimurcima.. I na djelovanje HSS-a počinje se gledati kritički. Jako je ograničeno i djelovanje Seljačke sloge, koja je osnovana je u Zagrebu 11. listopada 1925 i koja je preko godišnjeg kalendara HSS-a *Božjičnice ali i časopisa Prosvjeta* održavala i podržavala kulturne manifestacije na selu..

Vraćanje Festetićeveg Međimurja Slavoniji d.d. izvršeno je 12. siječnja 1929. jednostavno *Dopisom dra Vladka Mačeka i Josipa Predavca kao vođa Hrvatske seljačke stranke 12. siječnja 1929:*⁹⁴ On glasi:

⁸⁷ KALŠAN, V. *Građansko društvo*, str. 70.

⁸⁸ Dr. Branimir Pliverić, generalni ravnatelj Prve hrvatske štedionice, Osuđen 1945. kao suradnik okupatora na smrt i onda pomilovan..

⁸⁹ Franjo Szabo, Činovnik Prve Hrvatske štedionice.

⁹⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira i FELETER, Dragutin, *Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice*, Zagreb 1994., str. 44.

⁹¹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M, Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevom pokretu, *Historijski zbornik*, 46, 1993., str. 145-163.; *Ista*, Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile u povodu šezdesete godišnjice ubojstva Josipa Predavca, *Časopis za suvremenu povijest*, 25/ 1993, br. 2-3, str. 203-224.

⁹² Ante Ružić, pravnik. Potječe iz obitelji primorskog političara dr. Ivana Ružića koji je nakon rada u Derenčinovoj kancelariji imao jedno vrijeme odvjetničku kancelariju u Bjelovaru a umro u Zagrebu. Ante Ružić bio je i rođak bana Ružića zeta Vladimira Mažuranića.

⁹³ Dr. Stjepan Vidačić, pravnik, otac Štefice Vidačić, miss ljepote.

⁹⁴ Hrvatski državni arhiv, fond Prve hrvatske štedionice, kut. 155/ 7 - Prijepis u knjigovodstvu 378.

»1. Mi Vam vraćamo sva neprodana zemljišta u onom stanju, kako se ista obzirom na agrarnu reformu i provedene revizije danas nalaze. Za zemljišta i eksproprirana gradilišta, koja su predana do konce god. 1928. predali smo Vašem delegatu za parcelacije u Čakovcu g. Milanu Reichingu kopije privremenih kupoprodajnih pogodbi, a podružnici Prve hrvatske štedionice u Čakovcu uručili smo mjenice, koje smo primili od kupaca na račun kupovnine i kamata, dok je ista podružnica izravno ubirala od kupaca u gotovom novcu uplaćivane iznose. Mjenice kupaca, kao i sve do sada na račun kupovnine i kamata uplaćene svote za zemljišta, prodana po nama, kao i iznosi, koji će od sada s tih naslova, unići, pripadaju isključivo Vama.

Obračune sa kupcima priznajemo ispravnim onako, kako ih iskazuju knjige Prve hrvatske štedionice i to podružnice u Čakovcu i središnjice u Zagrebu. Naše dugovanje kod Prve hrvatske štedionice s naslova rečene parcelacije u iznosu od Din 63,636.900.- vr. 31. decembra 1928., ima se sa istim danom stornirati i prenijeti na Vas, a od toga dana ima nas Prva hrvatska štedionica zadužiti samo sa iznosom od Din 6,600.000.- odbivši pripadajući nam iznos u razmjeru predanih površina naprama ukupnoj površini posjeda od 15,816

rali 1289 četv. hvati, koji smo iznos od Din. 6,600.000.- primili u ime paušalne bonifikacije za troškove parcelacije i dužni smo ga vratiti Vam prema točki 7. ovoga dopisa.

2. Obavezujem se, da ćemo Vam radi točnog pregleda i evidencije dostaviti u roku od 15 dana 4. iskaza kupaca, sa svim potrebnim podacima i primjedbama glede specijalnih okolnosti kod pojedine kupoprodaje,⁹⁵ Izbavetženi da čeni -van oredatu;.

a. Popis kupoprodajnih ugovora, koji su jur odobreni po Ministarstvu za agrarnu reformu i koji su već predani na provedbu u gruntovnicu;

b. Popis odobrenih kupoprodajnih ugovora, koji još nisu predani u gruntovnicu;

c. Popis kupoprodajnih ugovora, koji još nisu predani agrarnim vlatima na odobrenje i d. Popis kupoprodaja, koje su zaključene, ali još nisu sastavljeni definitivni kupoprodajni ugovori.

3. Primopredaja svih agendi, koje se odnose na rečenu parcelaciju, ima se izvršiti sukcesivno, najkasnije do konca februara o.g., a Vi ste dužni najkasnije do 40. o.mj. saopćiti nam, na čije se ruke ima izvršiti primopredaja. Obvezujemo se predati Vam u redu sve tehničke operate, ugovore, privremene pogodbe, razne isprave, tiskanice itd., nadalje odluke agrarnih i inih vlati, koje se odnose na rečeni posao, gruntovne, katastralne, tehničke podatke i nacрте, tako da Vam bude moguće da nastavite posao bez ikakvih zapreka i smetnja. Ujedno smo obvezani, da dajem Vašim organima potrebna razjašnjenja, koja budu tražili bilo kada, u slučaju, da postoji spor sa bilo kojim kupcem ili trećim licem, dužni smo da Vam idemo u svemu na ruku i da Vam pružimo sve podatke, koji su Vam potrebni radi zaštite Vaših interesa.

4. Vi ne preuzimate nikakvih obveza prema našim namještenicima, koji su do sada bili zaposleni oko rečene parcelacije. Punomoći, dane našem upravitelju g. Miroslavu Mance, vlastni ste odmah opozvati, a do Vašeg opoziva služiti će se g. Mance tim Vašim punomoćima kao uredan trgovac, bez nagrade, za što mi preuzimamo jamstvo, da ne postoje nikakova dugovanja ni obveze naprama bilo kome radi posla parcelacije, koji smo mi vodili i koji bi mogli pasti na Vas, naročito ne postoje prema kakovima provizionerima ili inače bilo u kojem svojstvu angažovanim licima, a ako bi i postojala, niste dužni Vi te ispuniti, već padaju nama na teret.

5. Odričemo se bilo kakvih zahtjeva u pogledu agrarnih zakupnina, te priznajemo, da iste pripadaju isključivo Vama za sve prošle godine. Konje, kola, ormu, te namještaj, koji ste nam svojedobno dali na uporabu, vraćamo Vam u onom stanju, kako se danas nalaze.

6. Isto se tako odričemo bilo kakvog prava na stari Zrinjski grad u Čakovcu i dvorac Pribislavec s nuzzgradama i pripadajućim zemljištima, a odnosna naša utanačenja i dogovore smatramo bespredmetnim i ništetnim. Oba ćemo Vam ta objekta predati u stanju, kako se danas nalaze najkasnije do konca februara o.g. Najamnina, koje ćemo do tada ubirati, pripadaju nama, a poslije 1. marta o.g. ubirat ćete ih sami za svoj račun. Budući da mi do 38. februara o.g. upravljamo s oba ta objekta i ubiramo najamninu, to se obvezujemo iz svoga podmiriti sve do toga dana otpadajuće državne, samou-

⁹⁵ Ovaj popis nije priložen ovom spisu i možda je očuvan u fondu Prve hrvatske štedionice.

pravne i općinske poreze, prireze i namete,. Požarna osiguranja, koja smo mi sami proveli za oba objekta, stornirat ćemo sa 28. februara o.g. o svom trošku, a od toga dana dalje imadete sami osigurati objekte proti požaru. U slučaju štete od požara u vremenskom razdoblju od danas do 18. februarara o. g. pripada Vama sva likvidirana odšteta. O urednoj primopredaji obijuh objekata ima se sastaviti zapisnik. Naročito se odričemo zahtjeva na bilo kakovu naknadu za investicije i popravke, obavljene na rečenim objektima.

7. Nakon likvidacije našeg posla parcelacije i nakn uredne predaje objekata, spomenutih u točki 5., imate nam putem Prve hrvatske štedionice vratiti bianco prihvate u iznosu od Din. 60.000.000, a koja smo joj predali za pokriće podijeljene nam vjeresije. Bonifikaciju u iznosu od Din 6,600.000.- koju ste nam isplatili god. 1925. u vezi sa poslom parcelacije, obvezujemo se vratiti Vam prema posebnom utanačenju sa Prvom hrvatskom štedionicom u Zagrebu i to prema razmjeru neprodanih površina. Pošto se utvrdi dio prodane površine na 31. decembra 1928. obaviti ćemo točan obračun, te bonifikacije od Din. 6,600.000.- podijeliti na ukupnu agrarnu površinu Vašeg posjeda od 15.816 rali 1289. četv. hvati.

Svota ove bonifikacije, koja otpada na površine, prodane po nama, uključivši i privremene kupoprodajne pogodbe, ostaje nama, a ostalu svotu imamo Vam vratiti. Tek nakon povratka te sume imate nam putem Prve hrvatske štedionice vratiti boamcp, kemoce i ounpsi pd Dom- 6.600.000.- providjene sa žirima prema zapisničkom utanačenju od 14. decembra 1928.

8. Ovime postaju bespredmetne sve naše usmene i pismene pogodbe i dopisi, koji su u vezi sa rečenim poslom parcelacije, te ih proglašujemo ništetnim i bez svake važnosti i ujedno izjvljujemo, da ne potražujemo iz posla ove parcelacije nikakove iznose i s nikakovog naslova niti od Vas, niti od Prve hrvatske štedionice.

Veleštovanjem Josip Predavec, August Košutić, v.r.

Ovaj dopis Slavoniji možemo nazvati i kapitulacijom HSS-a za poslove u Međimurju. HSS se odriče svih svojih poslova u Međimurju, koji su i do tada išli preko podružnice Prve hrvatske štedionice u Čakovcu. To je bio početak slamanja gospodarskog rada HSS-a preko ustanova koje je osmislio Stjepan Radić. To je i vrijeme kada se rastjeruju oblasne skupštine i kada kralj Aleksandar nakon razgovora sa strankama odlučuje uvesti diktaturu u kojoj neće biti posrednika između njega i naroda. Oblasne skupštine su već rastjerane ali oblasti još djeluju ali kao produžena ruka vladinih ministarstava. Nakon proglašenja diktature vlat je preuzeo general Živković, koji zatvara sve deklarirane protivnike Kraljevine Jugoslavije pa se danas računa da je do 1931. kroz zatvore prošlo oko 10.000 ljudi u čitavoj državi, Mnogi HSS-ovci odustaju od daljeg bavljenja politikom, pa se od 1935. gradi HSS iz novih temelja.. a dr. Vladko Maček je stranački i politički vođa seljaka u Hrvatskoj.⁹⁶ a broj ubijenih procjenjuje se na 400. Na udaru našli su se svi protivnici režima, pa su mnogi HSS-ovci odustali od daljeg bavljenja politikom i mnogi se više nisu reaktivirali ni 1935. kada dr. Vladko Maček ponovno postaje značajan stranački i politički vođa u zemlji. Gospodarska i Seljačka sloga glavne su organizacije ovog novog HSS-a, a stare organizacije Seljački dom, Zrno, Zadruga, Selo banka i Seljački dom likvidirane su na sudovima te su otišle u tihu likvidaciju.

IV. ZAKLJUČAK

Pripadnici mađarskog plemstva Festetići bili su na kraju Prvog svjetskoga rata vlasnici dvaju velikih posjeda u Hrvatskoj u Hrvatskom Zagorju i Međimurju. Na teritoriju Međimurja sukobili su se već krajem 1918. srpski demokrata Svetozar Pribičević i republikanac Stjepan Radić, te su likvidaciju Festetićevo posjeda započeli demokrate a od 1925. nastavili Radićevci, koje je onda pomela Aleksandrova diktature..Ova činjenica nije uočena u hrvatskoj historiografiji pokazujući da postoji poznata i skrivena povijest. Pribičević je boraveći tijekom Prvog svjetskog rata u Budimpešti pod zaštitom predsjednika Tisze shvatio plodnost važnost Međimurja kao čuvara hrvatske granice na sjeveru, a Stjepan Radić je opasnost od Mađara spoznao preko svog brata Antuna, koji je jedno vrijeme službovao u

⁹⁶ BOBAN, Ljubo, *Politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941, I-II, Utd, Liber. Zagreb 1974-*

Varaždinu. Provedba agrarne reforme u Međimurju i prijelaza vlasti u ruke naroda bilo je jako važno za politiku Hrvatske, pa su i beogradske vlasti iskoristile sva sredstva da oslabe Međimurce u njihovom republikanizmu tolerirajući stranom kapitalu da vodi gospodrsku politiku u Međimurju. Festetići su prihvatili ovaj gubitak i odustali od svojih posjeda u Hrvatskoj, koji su svakako bili vrhunski po kvaliteti obrade i ljepoti.

Eugen Festetić je imao velik posjed u Međimurju, a Samuelo Festetić je imao posjed Bajnski dvori kraj Varaždina. Oba posjeda bila su krajem rata zahvaćena ratnim previranjima i pljačkom i uništavanjem svojih dvoraca. Kao stranci postali su klasni i nacionalni neprijatelji te je narod ne mogavši dočekati realizaciju obećane agrarne reforme sam putem agrarnih odbora i na kojekakve načine grabiti najbolju zemlju i parcele. Provođenje agrarne reforme na takav stihijski način oduzelo je Festetićima svaku mogućnost da nastave gospodariti svojim posjedima, ali je nadmetanje interesenata za oranice i šume itekako zainteresiralo odvjetnike koji su uz pomoć članova Davidovićeve odnosno Pribičevićeve Demokratske stranke zavladaali Međimurjem i Bajnskim dvorima do dignuća sekvestra, tj. državne uprave, iskoristivši upravo to vrijeme za sticanje velikih zarada od prodaje drva koje je bilo jako traženo u Srednjoj i Zapadnoj Europi. Vlade u Beogradu odobravale su te izvoze drva Slavoniji d.d. i nekim slovenskim firmama, pa je bila pogođena i pilana Ujlaki u Donjoj Dubravi koja je preferirala slanje drva Dravom do Osijeka, a Slavonija d.d. je koristile željezničke veze s Mađarskom i Austrijom te Trstom.

Agrarna reforma je oba posjeda Festetićevih osakatila do neprepoznatljivosti. ne priznajući im nikakvu kulturnu ili gospodarsku vrijednost, a nadležne radikalne vlasti su se potrudile da ne uspije ni Seljačko-demokratska koalicija, naglaskom na posebne ciljeve svake od njih. To je usporilo razvoj Međimurja a i poljoprivredne okolice Varaždina koji gube dio svojeg značaja u proizvodnji najvažnijih poljoprivrednih kultura a da ne govorimo o šumama, rudama, turizmu a i industriji. Umjesto da krene naprijed građansko društvo je u svojem razvoju zastalo i mnoge nevažne probleme stavilo u središte svojeg rada. Posjedovna struktura Međimurja i varaždinskog kotara je znatno izmijenjena likvidacijom Festetićevih posjeda, a da se pri tome nije vodilo računa o mogućnostima i nadama naroda.

Stjepan Radić je podržavao agrarnu reformu u Međimurju, kao dijelu zamišljene seljačke republike Hrvatske, ali se je u proljeće pod prisilom morao odreći republikanstva. Međutim i dalje je njegovao misao o posebnosti hrvatskog teritorija radom gospodarskih ustanova pod vodstvom njegovih pouzdanih ljudi, te je upravljanje Međimurjem od 1926. do kraja 1928. zaostali fragment te namjere. njegova prava zamisao o stvaranju Hrvatske republike na kojoj je inzistirao sve do proljeća 1925. a koja bi imala središte upravo u Hrvatskom Zagorju i Međimurju gdje su bili njegovi najvjerniji članovi, kojima se htio odužiti razbila se na podjeli države na 33 oblasti, pri čemu je nestala Varaždinska županija a Međimurje dodijeljeno Mariborskoj oblasti, dakle Slovencima. To je agrarnu reformu na područjima bivšeg Festetićevog posjeda pretvorilo u čisti biznis, u kojima su Slavonija d.d. kao komitentica Prve hrvatske štedionice imala najveći interes, izigravši gospodarske strukture HSS-a koje se je također priključilo kapitalističkom načinu provođenja agrarne reforme uz pomoć Selo banke koja je zamijenila na ovom području Oblasnu štedionicu Zagrebačke i Osječke oblasti. U vrijeme šestosiječanjske diktature i poslije nje Festetićevi posjedi se više i ne spominju. Zemlja se kupuje, dijeli i prodaje, i taj je proces definitivno dovršen tek uoči izbijanja Drugoga svjetskog rata. Od eksploatacije šuma najviše je koristila Slavonija d.d., a od agrarne reforme Prva hrvatska štedionica i neke osobe u vlasti..

U dva prva desetljeća dvadesetog stoljeća Međimurje je bilo zahvaćeno burnim zbivanjima u kojima je ideja stvaranja jedne hrvatske demokratske republike trebala odnijeti pobjedu nad idejom kraljevine u rukama Karađorđevića, i to je Stjepanu Radiću donosilo mnoge glasove na izborima. Odrekaajući se pritiskom republike on je izgubio dio svojih pristaša, ali je njegova izvanredna sposobnost prilagođavanja stvorila nove prihvatljive opcije videći u dobrom gospodarstvu onu silu koja može reformirati zemlju. Neprijatelji su mu postali svi koji su gledali samo svoje interese a osobito oni koji su se smatrali hegemonima i kao takvi gospodari nad narodima nove države, ne poštujući posebnosti a i potrebe svojih naroda.. Radić imao veliku volju da u novoj državi izgradi neku vrstu republike gdje bi seljački narod kao vlasnik malog posjeda vladao na principima mira, ravnopravnosti i pravednosti. Međutim režim je iskoristio staro pravilo vladanja, podijeli pa vladaj, te je hrvatsko Međimurje odvojio od Hrvatske i

dodijelio Slovincima, pazeći i kasnije da Međimurje ne bude jedna cjelina i da Međimurci ne razviju svoje sposobnosti u gospodarstvu, turizmu i prometu.

Smrt Radića 8. kolovoza 1928. navela je radikale na vlasti koju je podržao i slovenski političar Anton Korošec na novu odluku, te su vođe Hrvatske seljačke stranke, tj. dr Vladko Maček i Josip Pre-davec vratili Slavoniji d.d. sve svoje poslove u Međimurju, što je učinjeno bez prave kontrole i na poprilično nekontroliran način. s time da je nastavljena dalja parcelacija i prodaja zemlje privatnicima bez obzira da li su seljaci ili se bave nekim drugim zanimanjem, pa je izigrana i agrarna reforma koja je odobrenja za prodaju zemlje davala u Somboru. Za vrijeme šestosiječanjske diktature, a i poslije nje, Festetićev posjed se više nije spominjao ni po imenu, kao ni onaj kraj Varaždina. Novo vrijeme bilo je doba kada je građanstvo potisnulo i seljaštvo i plemstvo, te su oba ova društvena sloja izgubila svoje pravo da vladaju svojom zemljom, jer da nije tako onda ne bi poslije 1945. došlo do druge, odnosno treće agrarne reforme u kojoj su stvorena velika državna poljoprivredna dobra, a stanovnici sa sela upućeni u gradove da budu radnici i namještenici. Pri tome treba istaknuti da su Međimurci iskoristili sve mogućnosti koje im je davao izvanredan položaj na granici triju država, te su trgovina, obrt i industrija bili razvijeniji nego u drugim dijelovima, iako je cestovna povezanost bila slaba. Ipak Međimurci su svojom marljivošću utjecali pozitivno i na susjedna područja, osobito na Varaždin i Koprivnicu. Korist koju je izvukla Slavonija d.d. iz šuma Međimurje svakako je pomogla da se njeni dioničari anga-žiraju u radu slavonskobrodске tvornice vagona i da uspješno konkuriraju Našičkoj d.d. 1935, a to se može zaključiti i u nekim drugim industrijama..

Kroz likvidaciju gotovo svih veleposjeda u Hrvatskom Zagorju i Međimurju beogradski dvor si je osigurao sklonost najbrojnijeg dijela stanovništva, tj. seljaka a i srednjeg građanstva koji su smatrali da će kao vlasnici svojih agrarnom reformom stečenih posjeda imati mogućnost dobrog života. No politika beogradskog režima nije imala za cilj dobrobit seljaštva, naročito ne onog u Hrvatskoj.

Sudbinu Festetićevih doživjeli su svi dvorci Hrvatskog Zagorja u rukama plemstva osim Draškovićevih a i on je muku mučio da se održi u vremenima krize iako je koristio i naprednu tehnologiju i agrotehničke mjere natapanja posjeda i kombinaciju obrade sirovina u finalni proizvod. Pokazalo se da se bez državnih pomoći mala poljoprivreda ne može održati, a ako država donosi loše odluke za poljoprivredu u vrijeme kriza ona propada. Tako su propali mnogi seljački posjedi u Međimurju i Hrvatskom Zagorju koji su nekoć bili dio posjeda Festetićevih. No novo vrijeme donosi nove mogućnosti a dok živi narod živi i nada, pogotovo ako se radi o marljivim i pametnim ljudima.

SUMMARY

Samuel and Eugen (Jenö) or Tasilo Festetić were the owners of two large estates in today's Croatia until 1919. Samuel owned the property Bajnski dvori near Ivanac in Varaždin, and Eugen and Tasilo owned the largest part of Međimurje with an arable area of 27,000 acres and a lot of land that they leased. Both estates, the first in Croatian Zagorje and the second in Međimurje, which until 1918 belonged to the narrower territory of Hungary, were excellently managed until 1918 and as such became desirable to many. Under the guise of implementing agrarian reform, the division of land and the sale of wood began in 1919, and the emphasis that agrarian reform was implemented in the interest of the people was often just a mask under which the people were robbed through lending or borrowing. After the dismemberment of Festetic's estate, nothing remained of the earlier estate except the castles, and not even that in case of Bajnski dvori, because during the raid on the castle, the robbers set fire to Bajnski dvori, and thus there was no possibility of resuming the work on the estate. All this was done according to legal regulations and with the inclusion of several political factors from which Pribičević's democrats and some members of Radić's political party benefited, but most of all the banks that managed these affairs. The members of the Festetić family, as foreign citizens, Austrian and Hungarian, came under attack from the Serbian authorities, whose first goal in the new state was to eliminate the nobility, which in the past was the key foundation of the Croatian statehood. Both estates lost their significance as fiefdoms, but Stjepan Radić observed Hrvatsko Zagorje and its noble estates as the area where the peasants were most inclined to accept Croatia as a republic, thus identifying their interest with Radić's republicanism until 1925. However, in the conflict with the Belgrade regime, the actions of the author-

ities prevailed, which little by little violated republicanism in favor of Karađorđević's monarchy by various means, not shying away from using all means and tricks. Linked by this common interest in the republic, the peasants of Varaždin County and Međimurje were from 1920 to 1927 the most loyal voters of Stjepan Radić. However, Radić's recognition of the Vidovdan Constitution and Karađorđević's monarchy affected the peasantry and reduced their attachment to the Croatian Peasant Party, although this attachment did not disappear, but was only suppressed.

There are very few sources about Festetic's estates in Croatia, and whether there are sources elsewhere has not been investigated, so in this paper, based on several discovered documents, an attempt is made to describe the disintegration of these estates held by the Hungarians, who were exposed to the politics of Dr. Pero Magdić. Dr. Ivan Novak and Dr. Hink Krizman as democrats, but also to the Croatian Peasant Party, which was financially and perhaps professionally too weak to implement the ideas of its president and ideologist Stjepan Radić.